

წიგნის გამომცემლობა „შკოლა“

ს ი მ ო ნ მ შ ა რ ი ა ნ ი

ქართული ერის ისტორია

(XVIII—XIX საუკუნე)

საწილი I

ქ უ თ ა რ ი

ქართველთა შორის წ.-კ. გამაერთ. საზოგადოების სტამბა.

1919.

ქართველი ერის ახალი ისტორია იწყება იმ ბნელი დროიდან, როცა მან ველარ შესძლო დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება, ვერ შესძლო დატყვევებული ნაწილის გაერთიანება და მით ძლიერი მუსლიმის მოგერება. იგი იძულებული შეიქნა მიენდო თავისი ბედი ერთმორწმუნე რუსეთისთვის და შეეცა-რა თავი მის მფარველობაში, რაც მოხდა კიდევ მეფერამეტე სუკუნის დასაწყისს. პატარა საქართველო თავისი ნებით შეუკავშირდა რუსეთს. მრიგათ გადატულა კოლხეთ-ივერიის სადი, თავისუფალი ცხოვრება, ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენილი, და ამ ცხოვრებამ მიიღო ამიერიდან სულ სხვა ელფერი, რამც ფრად დანაგრა და დასწეულა ქართველი ერის სული და შემოქმედება, მოსწევიტა სადს ეროვნულ ნიადაგს და გახდა გაბატონებული ერის მონათ და მანანსალოთ.

ივერიის რუსეთთან დაახლოება დაიწყო ბევრათ უფრო ადრე, მე-XVI სუკუნის დასაწყვიდან, მაგრამ ამ დაახლოებამ და რუსეთის მფარველობამ მიიღო რეალური სახე მსოფლოდ ორი საუკუნის შემდეგ, როცა რუსეთის იმპერია საკმაოთ მომძლავრდა; ამავე დროს კი ქართლ-კახეთის პატარა სამეფო ერთიანათ დაიწრიტა სისხლით და დაიშრიტა ენერჯით სპარს-ოსმალეთის დიდ სახელმწიფოთა მიერ თავდასწმითი ბრძოლით. რუსეთის მფარველობით ქართველ ერს წყურბოდა მოკეზოვა მშვიდობიანი ცხოვრება და შეერჩინა თავისი მაღალი კულტურა, ენა, რჯული, პოლიტიკური ფორმა და არსებობა. რუსეთის მეტსეებით ქართველს სწადა ევროპის განათლებულ სახელმწიფოებთან დაახლოება და ევროპის მაღალი ცივილიზაციით ზიარება. ქართველი ერის სულსწყურბოდა მშვიდობა, კულტურული შრომა, სინათლე და თავისუფალი შემოქმედება. ამისთვის იგი ესება შესაფერ კარემოს და მის შექმნას ის მოკლოდა რუსეთის იმპერიისაკან, რომელიც პეტრე დიდის და ეკატირინე II-ის გენიოსობამ გამოკლიჯა აზიურ მცონარებას და დაახლოვა განათლებულ ევროპას. — ამ წიგნის უმთავრესი მიზანია გადაუძალოს საზოგადოებას მოკლეთ ქართველი ერის ცხოვრების ჭეშმარიტი სურათი მე-XVIII სუკუნის ბოლო წლებიდან 1820 წლამდე და ამდნოს, თუ რა საშინელი ტრაგიზმი განიცადა ამ ერმა როგორც ერეკლე გმირის და გიორგი XII-ის მეფობაში, ისე მე-XIX სუკუნის პირველ მეოთხელში, როგორ და რა პირობით შევიდა იგი რუსეთის იმპერიის მფარველობაში და როგორ შესაწულეს ეს პირობანი თვით რუსის ხელმწიფემ და შთავრობამ, რა მიზეზებამ წარმოშეეს მთიულეთის, კახეთის და იმერეთის აჯანყებანი, მათი დარბევა და სისხლის დვრა. ამრიგათ ეს წიგნი გაყვავით ოთხ ნაწილათ: I, საზოგადო მიმოხილვა ქართ-

ველი ერის შესახებ; II, რუსეთი და საქართველო (მათი ურთიერთობა); III, საქართველოს კუთხეთა აჯანყებანი ო IV, იმერეთის ამბები და ავტოკეფალიის მოსაპობა. ეოველივე ამისათვის მოიპოება განსაკუთრებით რუსულ ენაზე დიდი მასალა, ხოლო დღემდე. სამწუხაროთ, არაფინ შეხება ჩვენში ქართულ ენაზე ამ ფრად სათუთსა და მნიშვნელოვან საკითხს, არ მივიღებთ სახეში აღ. ფრონელის მონოგრაფიებს მთიულეთისა და კახეთის აჯანყებათა შესახებ. ჩვენ შევეჩეთ ამ ფრად მნიშვნელოვან საკითხს, მაგრამ რამდენათ შევქედით მისი დაძლევა და ხათელოფა, დეე ამის შესახებ თვით შეგნებულმა მკითხველმა დაგვდოს თავის პირუთვნელი მსჯავრო! აქ კი ვიტყვიით ლათინთა მსგავსათ: feci, quod potui, ე. ი. გაფაკეთე ის, რაც შეეძლო.

ავტორი

P. S. ვეცდებით აგრეთვე მომავალში მივაწოდოთ მკითხველთ ქართველი ერის ახალი ისტორიის მეორე ტომი, რომელშიაც ახუსხული იქნება ერის ცხოვრება 1820 წლიდან დღემდე, ე. ი. მთელი საუკუნის განმავლობაში. განსაკუთრებით კი შევჩერდებით მის კულტურულ და ეკონომიურ განვითარებაზე, მის პოლიტიკურ პარტიებზე და ამ პარტიათა მისწრაფება იდიალებზე. ამრიგათ ორი ტომით დამთავრდება ქართველი ერის ახალი ისტორია.

ავტორი

I საზოგადო მიმოხილვა ქართველი მრის შესახებ

1 ქართველები უძველეს დროში

ჩრდილოეთით სამარადისო თოვლით მოცული ძავეკასიონის მაღალი ქედი, აღმოსავლეთ-დასავლეთით შავი ღმირის ზღვები, სამხრეთით შდ. არეზი და არარატი,—აი ის ვრცელი გარემო, რომლის ფარგალში მოთავსებულა ძველი საქართველო! თბილი, საამური ჰავა, ფირუზი ცა, ჰარმონიულათ შეზავებული ველი და მთები, ცელქი მდინარენი და მრავალფეროვანი მცენარეები,—აი ის კურთხევა მხარე, სადაც ცხოვრობს ქართლოსიანთა მოდგმა, ერი რაინდი, მამაცი, მშვენიერი, უზენი, ნიკიერი და თავაზიანი, მგრამ ბარბაროსთა მიერ უზენათ ძლეული და წამებული. ამ ძოლხეთ-მეფერიის ტურთა ბუნებას აფერადებენ ზერები, ბალები, ყანები, და ძვირფას მცენარეთა პლანტაციები, რომელთაც დანათებს ცხუნვარე მზე, წყარო-ჩანჩქერნი ასხურებენ მათ ბროლის შეფეებს და დამღერიან თავის გიემაე მელიოდისს. მთების გულიდან კი ამოხეთქილა ათასგვარი მადნეულობა და სამკურნალო წყლები.

ამ მშვენიერ წალკოტში ცხოვრობს ოდესღაც ლალი, მდიდარი და განათლებული, დღეს კი ლარიბი და დაჩაგრული ქართველი ერი, რომლის ბოლო საუკუნეთა ისტორია მარტოოდენ გოლგოთაა და საშინელი წამება.

ზავეცნოთ მოკლეთ ამ ერის წარსულს.

პატარა ხალხთა შორის მსოფლიო ისტორიაში ერთი უუპირველესი ადგილი ეკუთვნის ქართველთ. ეს ერი ძლივს აღწევს დღეს მ მილიონს მაშინ, როდესაც ძველათ ეს იყო 2-3-ჯერ უფრო მეტი. შიველეს დროში, დაახლოებით 3-4 ათასი წლის წინათ ძრ. მოსვლამდე, ქართველი ტომები ყოფილან მოფენილი მესოპოტამიასა და მცირე აზიაში, უთამაშიათ დიდი როლი წინა აზიასა და ჩრდილო აფრიკის ხალხთა შორის, რომელნიც იდგენ იმ დროს მთელი კაცობრიობის კულტურის სათავეში. როგორც ამტკიცებს მეცნიერთა ახალი გამოკვლევანი, ქართველი ერის ერთ დიდ შტოს, ქართის (ქალდის) და სუმერის სახელით შეუქმნია საკმაოთ განვითარებული სულიერი და ნივთიერი კულტურა და გადაუცია იგი აშურ-ბაბილონთათვის. შიორე დიდ შტოს კი, ხეთებს ანუ ხეტებს წარმოუშვიათ ძლიერი სახელმწიფო და დაუპყრიათ დაახლოებით 2300 წელს

ძრ. წინ უზარმაზარი ეგვიპტე. ზოგიერთ მეცნიერთა აზრით ძველი ტროია და ლიდიის შესანიშნავი სამეფო უნდა ყოფილიყვნენ ძართველი მოდგმისანი. მცირე აზიის მლინთა ახალშენებს მიუღიათ მაღალი კულტურა უმთავრესათ ხეთებისგან. ამიტომ მართალია მეცნიერი რიტტერი, როცა ამბობს, „თუმც მალადას დიდი ღვაწლი მიუძღვის შეროპის კულტურის წინაშე, მაგრამ ნუ. გავიწყდებათ, რომ აღმოსავლეთით არსებობს ერი, რომელსაც კიდევ უფრო მეტი ღვაწლი მიუძღვის მთელი კაცობრიობის წინაშე და ეს ერია საქართველო.“ — რა შესძინეს კაცობრიობას ძველათ ქართველმა ტომებმა?

1. მათ შექმნეს უძველეს დროში თვითარსი კულტურა, პოლიტიკური, საზოგადოებრივი ფორმები, ძლიერი სამეფონი, წარმოაშვეს სამწერლო ნიშნები, ლურსმული და იეროგრაფული, განავითარეს სხვადასხვა ხელოვნება, განსაკუთრებით კი მუსიკა, ზეპირსიტყვაობა, ქანდაკება და ხუროთმოძღვრება, რომლებიც შეიქმნენ მომავალში ბერძენთა ხელოვნების აღორძინების პირველ ნიმუშებათ.

2. მიამყნეს თავისი მაღალი კულტურა აღმოსავლეთით აშურ-ბაბილონთა ძლიერ სახელმწიფოს და დასავლეთით მლინთა ახალშენებს, რომელთაც გადაიტანეს ეს კულტურა მეტროპოლიაში, ე. ი. თვით საბერძენეთში.

3. მოიგონეს პირველათ რკინის მადნების დამუშავება, თუჯის და რვალის ანუ ფოლადის გაკეთება. მს ფრიად სამნიშვნელო ხელობა, ეს დიადი მეტალურგია შეასწავლეს თავის მეზობელ კულტურულ ერებს და ამ რიგათ წარმოაშვეს მსოფლიო ისტორიაში რკინის დიდებული ხანა (პერიოდი), რამაც შემდეგ უუდიდესი როლი ითამაშა კაცობრიობის წინსვლასა და თანამედროვე ცივილიზაციაში.

4. მოიგონეს და შეასწავლეს მეზობლებს კარტოგრაფია, ე. ი. გეოგრაფიული რუქების ხატვა.

5. ზნა ტყეცილებით და საეპკრო ცენტრებით დაუახლოეს ერთმანეთს ირგვლივ მყოფი კულტურული ხალხები, მაგ. აშურ-ბაბილონი, ეგვიპტე, ფინიკია, პალესტინა, ელადა, მიდია, სპარსეთი და სხ. — ამიტომ ქართველ ერს სრულებით შეფერის ის დიდი ლეგენდა ამირან-პრომეთეოსზე რომელმაც მოსტაცა ღმერთებს ღვთაებრივი ცეცხლი, მისცა იგი უმწყო ადამიანს, თანაც შეასწავლა ყოველგვარი ხელობა და ხელოვნება. ზევსმა დასაჯა გმირი პრომეთე-ამირანი ასეთ თავხედობისთვის და მიაჯაჭვა იგი ძავკასიონის კლდეზე, სადაც ტანჯულ გმირს დღესაც უფლეთავს გულ-ღვიძლს შავი ყორანი.

მს ამირან გმირი არის ის ქართველი ერი, რომელიც გმინავს დღემდე ძავკასიონის მთებს შეფარებული და მგლევავ ყვავ-ყორანებათ მას

დახვევია მოყვრის ნიღაბით მოვლენილი და შეხიზნული უცხო ტომები. მე-XII—VII საუკუნეებში ძრ. წინ, მრავალ მიზეზთა გამო, იწყება ქართველ ტომთა დახვევა ჩრდილოეთით, გადმოსახლება შავი ზღვის პირას და ამიერ-ქავკასიაში, რასაც მოჰყვა რამდენიმე საუკუნით მათი კულტურული და პოლიტიკურ-ნივთიერი დაქვეითება. მაგრამ იმარჯვებს ბოლოს ქართველი ერის ძლიერი სული და მთელს ამიერ-ქავკასიაში ორ ზღვას შორის ქმნის ოთხ სამეფოს. საკმაოდ ძლიერს და განვითარებულს; ესენია: პონტი, კოლხეთი, ივერია და ალბანეთი, რომლებიც პირველ საუკუნეში ძრ. წინ ძალით თუ ნებით შედიან რომის უზარმაზარ იმპერიის ფარგალში, ითვისებენ მის მაღალ კულტურას და რომ-ინდოეთისაკენ შარა-გზის გახსნით ეძლევიან ნივთიერ წარმატებას. ძიღვე უფრო ადრე, მეოთხე საუკუნეში ძრ. წინ ფარნაოზ გვირი ქართლოსიანი კოლხელი ქუჯის დახმარებით ათავისუფლებს ივერიას მაკედონელთა ბატონობისაგან და ქმნის დამოუკიდებელ სამეფოს.

II ძრისტიანობა და კულტურულ-პოლიტიკური აღორძინება საქართველოში

პირველ საუკუნეში მაშვრალ კაცობრიობას მოველინა იესო ქრისტე. მისმა დიადმა მოძღვრებამ ძმობა-ერთობა-სიყვარულზე შეარყია ძველი მსოფლიო, დაამსხვრია კერპები, დაანგრია გარყვნილი რომი და ნაცულად ამისა წარმოშვა სპეტაკი სარწმუნოება, სულიერი განახლება და მაღალი სათნოებანი, მოახდინა რწმენა-აზროვნებასა და საზოგადოებრივ წყობილებაში სრული რევოლიუცია.

ამ ახალ მოძღვრებას ქადაგებდენ საქართველოში პირველსავე საუკუნეში თვით ძრისტეს მოციქულნი; ანდრია პირველ წოდებული და სიმონ კანანელი. ამ სარწმუნოების გამო ეწამა საქართველოს დიდებული შვილი გიორგი კაპადოკიელი, რომელსაც წმ. გიორგის სახელით მთელი საქართველო რაცხს უუღიღეს წმინდანათ, თაყვანს სცემენ მას რუსეთი და მთელი მეროპა. მეოთხე საუკუნის დამდეგს წარმართ ივერიას ევლინება სარწმუნოებათ აგზნებული საქართველოს უმანკო ასული წმ. ნინო; ხელით უპყრია ვაზის ჯვარი, ქადაგებს ახალ რჯულს, ახდენს სასწაულებს, ნათლავს ძართლ-ძახეთის ერსა და დიდებულით.

მეხუთე საუკუნეში განამტკიცა ივერიის სამეფოს ძლიერება დიდმა მეფემ ვახტანგ გორგასლანმა. მანვე დაამარცხა ოს-ხაზარები და სპარს-ბიზანტიელები, შემოიღო საერო და სასულიერო რეფორმები. პირველათ ვახტანგის დროს ითარგმნა ქართულათ სასულიერო წიგნები. მანვე განათავისუფლა საქართველოს ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიის ბატონობისაგან და მოუპოვა ავტოკეფალია.

მეექვსე საუკუნიდან იწყება საქართველოში სარწმუნოებრივი ბრძოლა სპარსელთა მიერ. ზოროასტრის რჯული ემუქრება ძრისტეს სარწმუნოებას. მაგრამ მოდიან ივერიაში 13 კაპადოკიელი განათლებული მამა იოანე ზედაზნელის თაოსნობით, ებრძვიან მედგრათ წარმართობას, აარსებენ მონასტრებს და აღრმავებენ მართველი ერის სულში ახალ სარწმუნოებას. ამ რჯულის გამო სხვადასხვა დროს იღვმენ თავზე მოწამის გვირგვინს დიდი მამულიშვილნი: არგვეთის მთავრები დავით და კოსტანტინე, აჩჩილ მეფე, ესტატე მცხეთელი, ქეთევან დედოფალი, მართლის მეფე ლუარსაბ მეორე, ძახეთის მრისთაეები: შალვა ბიძინა, ელისბარ და სხვანი მრავალნი, რომელნიც შერაცხა წმინდანებათ საქართველოს ეკლესიამ.

მეექვსე საუკუნის დამლევიდან საქართველოს ტახტზე აღის ბაგრატიონთა ახალი გვარი (დინასტია), ებრავლთა მეფის ღვაით წინასწარმეტყველის შთამომავალი. ეს გვარი აძლევს საქართველოს მრავალს დიდებულ მეფეებს, როგორც იყვნენ მაგ., დავით კუროპალატი, ბაგრატ მესამე, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე, ბაგრატ დიდი, ვახტანგ საჯულმდებელი, სოლომონ I და ერეკლე გმირი.

მე-VII-VIII საუკუნიდან ჩრდილო აფრიკას და დასავლეთ აზიას ეფინება არაბთა ბატონობა, რომელთა ხელში ვარდება აღმოსავლეთი საქართველოც. მე-IX-X საუკუნეში ქართველი ერი უხვად სარგებლობს არაბთა განათლებით და მაღალი კულტურით. ქოლხეთ-ივერიაში თანდათან მტკიცდება ეროვნული შემეცნება, ერთობის შეგნება და გაერთიანების დიდი სურვილი. მა აჰა, მათე საუკუნის დამლევიდან უკვე იწყება საქართველოს წვრილი სამეფო-სამთავროების გაერთიანება! ქართველი ერი თავისუფლდება არაბთა ბატონობისაგან ბაგრატ III-ის გენიოსობით და უახლოვდება განათლებულ ბიზანტიას, ეწაფება მის საერო და სასულიერო მწერლობას; ბიზანტია-არაბეთის სულიერ და ნივთიერ კულტურას, აარსებს სირიასა და საბერძნეთში მონასტრებს და აკადემიებს, ხსნის თვით საქართველოში სხვადასხვა ტიპის შკოლებს, საოცარი სისწრაფით ქმნის ორიგინალურ კულტურას და ამ რიგით აერთარებს ქართულ ენას, მწერლობას, ხელოვნებას და ფილოსოფიას, რომელნიც ავიდენ უმაღლეს წერტილზე მეთაორმეტე საუკუნეში დიდი თამარის დროს. ეს არის ქართველი ერის ოქროს საუკუნე.

ძიდე უფრო აღრე საქართველოს უუდიდესი მეფე-გენიოსი, დავით აღმაშენებელი ათავისუფლებს სამშობლოს სელჯუკის თურქთა ველურ თარეშისაგან, ამარცხებს მათ რამდენჯერმე, იპყრობს მთელს ამიერ-ბაგასიას, სომხეთს, მცირე აზიის ნაწილებს და სკედს ერის და სამეფოს ძლიერებას შავი ზღვიდან ძასპის ზღვამდე, ღვრბენდიდან აზრუმამდე.

დიდი ომების დროს საქართველოს სამეფოს გავლენას და მის ეროვნულ კულტურას ემორჩილებიან: ოსნი, ჩერქეზნი, ლეკნი და სავსებით ძველ-სიონის მთის ხალხი. ოსების ძლიერ მოსილობის წინაშე ქედს იდრეკდნენ სპარსეთი და მცირე აზიის სულთანები, ოსების დროშის წინაშე გარბიან: ირანის შაჰი აბუბეყერი და თურქთა დიდი სულთანი ამაყი ნუჰბადი თავის ურაცხვი ლაშქრით.

პოლიტიკური თავისუფლების შიშით უხვად გაშუქებული ძალხვთ-ივერიის ეროვნული სული ამ მე-XI-XII საუკუნეში შლის ლაღათ ფრთებს შემოქმედების სფეროში, ქმნის ხელოვნებაში საოცარ ჩუქურთმებს, სურათ-მინიატურებს, დიდებულ ტაძრებს, შესანიშნავ საგალობლებს და პოეზიაში ტკბილ ჰანგოვან ქებათა-ქებას (შესხმას) და უკვდავ „მეფის ტყაოსანს“, ქმნის ჰუმანიზმის დიდებულ ხანას და ამრიგათ 200 წლით უსწრებს თვით იტალიის დიად რენესანსს (განახლებას). ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელი, ეფრემ მცირე, გრიგოლ ხანძთელი, გიორგი მერჩული, მიქელ მოდრეკილი, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი ფილოსოფოსი, სარგის თმოგველი, იოანე შავთელი, ჩახრუხაძე და შოთა რუსთაველი,—აი ის დიდი მგონები და სულიერი ბუმბერაზნი, რომელნიც ქმნიან მართლველი ერის დიდებას სასულიერო მწერლობასა და ფილოსოფია-პოეზიაში! ამ საუკუნეში ბევრი რამ საგულისხმო შეითვისეს ქართველთაგან განათლებულმა ზიზანტიამ, ბალკანეთის სლავიანებმა და თვით რუსეთმაც, ე. ი. ძივეის დიდმა სამთავრომ. ამ ოქროს საუკუნემ ნათლათ გვამცნო ქართველი ერის დიდი ნიჭი, უშრეტე ენერჯია და ზენა-არი შემოქმედება, მისი პოლიტიკურ-სოციალური მომზადება და დისციპლინა. ოსების მაღალი კულტურით და პოლიტიკურ-ეკონომიური ძლიერებით საქართველო გადაიქცა იმ დროს წინა აზიის ზარდამცემ სახელმწიფოთ თავის რვა მილიონ ხალხით და დაიკავა თითქმის უუპირველესი ადგილი მეროპა-აზიის დიდ სახელმწიფოთა შორის.

3 მართლველი ერის პოლიტიკური დამფუძნებება და ხანგრძლივი ტრაგედია

დადგა მეცამეტე საუკუნე და უკულმა დატრიალდა მართველი ერის ბედი. შოილუშა შავი ღრუბლით საქართველოს პოლიტიკური ცა. დაიძრა საშუალო აზიიდან კაცობრიობის რისხვა, მონგოლთა ველური ურდონი. ისინი. ცეცხლით და მახვლით მოედვენ აზიას და აღმოსავლეთ მეროპას. მკვეთენ ჩინეთს, ინდოეთს, სპარსეთს და საქართველოს. მოკლე დროში დაიჭრეს ეს სახელმწიფონი და გაანადგურეს ყოველივე ის, რაც შექმნა საუკუნეთა სელაში ამ კულტურულ ხალხთა შრო-

მამ და გენიოსობამ. ამრიგათ ამ ველურთა თარეშის და 100 წლის ბატონობის გამო შეწყდა ქართველი ერის სალი და ბრწყინვალე თავისებური კულტურა, დაიშხვრა საქართველოს სახელომწიფო, დანაწილდა იგი წვრილ სამეფო-სამთავროებათ, დაეცა მისი განვითარებული მეურნეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა გალატაკდა ერი ნივთიერათ და დაკნინდა სულიერათ; დაიკეტა შკოლები და აკადემიები, დაინგრა ციხეები, კოშკები, ტაძრები და მონასტრები; გატიალდა სოფლები და ქალაქები, გაწყდა ათიათასობით ხალხი; დაეცა მართველი ერის განათლება. მს იყო საქართველოს ცხოვრებაში მეორე ისტორიული რისხვა (კატაკლიზმი), რასაც შედეგათ მოჰყვა ერის სულიერი და ნივთიერი დაქვეითება.

ამ საბედისწერო დღიდან ქართველი ერის ცხოვრებაში იწყება თავგანწირული ბრძოლა არსებობისათვის—მისი ხანგძლივი საშინელი ტრაგედია, რომელიც მე-13 საუკუნიდან გრძელდება დღემდე. ამიტომ ის კი არ არის საკვირველი, თუ რათ ჩამორჩა ამრიგათ საქართველო განათლებულ შეროპას, საკვირველი და საოცარი ისაა, თუ როგორ გაუძლო 700 წელიწადს ამ პატარა ერმა ამდენ ბრძოლას, ან უუძლიერეს მტერთა რისხვას და მოსპობის სურვილს!..

მართლაც ძნელათ მოიძებნება ერი მსოფლიო ისტორიაში, რომელსაც განეცადოს იმდენი ტრაგიზმი, ბრძოლა და ისტორიის ქარტეხილი, როგორიც ხვდა წილათ ბედშვავ საქართველოს. მისი წამებანი ავიდა უმაღლეს წერტილზე განსაკუთრებით იმ დღიდან, როცა დაუპირდაპირა თავისი სარწმუნოება მუსლიმის ზარდამცემ ძლიერებას, რომელმაც შემუსრა მცირე აზიის ქრისტიანი სამეფონი, მაგ. სირია და სომხეთი, გახვია ისლამის ბურუსში ქავკასიონის მთის ხალხები და ამრიგათ რკინის რგოლივით შემოეკრა დაფლეთილ საქართველოს. ამავე დროს, ე. ი. მე-15 საუკუნეში დაეცა ბიზანტიის დიდი იმპერია და მის ნაცვლათ დაარსდა ძლიერი, მებრძოლი ოსმალეთი. ამიერიდან აიასოფიის მაღალ გუმბათზე წმიდა ჯვრის ნაცვლათ აიშართა ისლამის ნახევარი მთეარე. ამრიგათ შეწყდა დასავლეთით, ქართველი ერის სავალალოთ, ქრისტიანობის კანდელი; მისი შუქმფენი ადგილი მოიცივა სიბნელემ და ბარბაროსობამ, ქალ-ვაჟთა უგვანო ვაჭრობამ და ტლანქმა ძალმომრეობამ.

სწორედ დაუჯერებელია ის ფაქტი, თუ როგორ გაუძლო ნაწილებათ დაფლეთილმა საქართველომ მთელი შვიდი საუკუნე მუსლიმთა აბოზოქრებულ ოკიანეს, მის შემეშუსვრელ ტაღღებს! სპარსი, არაბი, თურქი, მონგოლი, ოსმალა, ლეკი, ნეტა ვინ არცდიდა ქართველზე თავის მახვილს! ნეტა ვის არ სურდა აღმოეფხვრა ძოლხეთ-ივერიაში ძრისტეს სარწმუნოება, ან მოესპო სრულიად ქართველი ერი!

მე-15 საუკუნეში კაცობრიობის რისხვა, სისხლის მღვრელი ლანგ

თემური თავის ურიცხვი ჯარით შვიდჯერ შემოიქრა საქართველოში, მონდობა მისი გასრესა და აქედან მეროპაში შესევა, მაგრამ ეს მუსლიმთა შავი ტალღები დაიმსხვრენ პაწია ფალავნის ფოლად გულზე. ძართველი ერი გადაურჩა ცოცხალი ამ ისტორიულ გრიგალს, ვით ობოლი ვაზი, და თავის გმირული თავგანწირვით უნებლიეთ იხსნა საშინელ ხიფათისაგან მთელი მეროპა. ძართველთან ბრძოლას ლანგ-თემურმა შეაღია თავის ძალ-ღონე და დარჩა მიუღწეველი უმთავრესი მიზანი. იგი ველარ შეესია ევროპას ქრისტიანობის ამოსაფხვრელათ. ამრიგაა ეწაშა ჯვარზე პატარა საქართველო, გადარჩა ხიფათს დიდი ევროპა, რომელმაც არ უნდა დაივიწყოს ქართველი ერის ასეთი ღვაწლი.

კიდევ უარეს ხიფათში ჩავარდა საქართველო რუსეთთან დაახლოების გამო მე-XVII საუკუნეში. ირანის ლომმა შაჰ-აბაზმა ინება მისი მოსპობა და შემოესია აურაცხელი ჯარით, ააოხრა კიდევ მთელი ძახეთი, გასწყვიტა 80.000 სული, გადასწვა სოფლები და ქალაქები, დაანგრია ტაძრები და ციხე-კოშკები და გარეკა სპარსეთში 150.000-დე ქალი და კაცი, რომელთა სამი წილი გაწყდა გზაში შიმშილ-სიცივისაგან და რომლის ნაფლეთები დღემდე სცხოვრობენ ფერეიდანში (სპარსეთში). მძვინვარე შაჰ-აბაზი, რუსის შემოსვლის შიშით, კიდევ უარეს საქმეს უპირებდა ძართლსა და ძოლხეთს, მაგრამ დაიმსხვრა შაის ურიცხვი ძალები, დაეცა ძირს, ძლეული ირანის ლომი. ამ უმაგალითო ბრძოლაში ისევ ცოცხალი გადარჩა ქართველი ერი. მისი მხსნელი შეიქნა დიდებული გმირი გიორგი სააკაძე.

ამიტომ მსოფლიო ისტორიამ სამართლიანათ უწოდა ქართველთა ერი ჯვაროსანი, რომლის ხანგრძლივი ისტორია მარტოოდენ უუსაშინელესი ბრძოლა და წამებაა.

4 საქართველოს ჩინესანნი და რუსეთთან დაახლოება

მე-XVIII საუკუნის დამდეგს ოდნავინათა ძართველი ერის ცხოვრებაში: შეწყდა მცირე ხნით სისხლის ღვართქაფი. შეისვენა ქართველის მარჯვენამ. შან ჩააგო ქარქაშში სისხლიანი ხმალი, ხელთ იპყრა კალამი და შეუდგა მწერლობას. რომის მისიონერთა და განათლებულ ქართველთა მეოხებით დაარსდა ქართული სტამბები ჯერ რომში, შემდეგ კი მოსკოვში, ძახეთსა და თბილისში და დაიბეჭდა მრავალი წიგნი. ბაიხსნა შკოლები და სემინარიები, გაიმართა ნელ-ნელა მოქალაქობრივი ცხოვრება. წარმოიშვენ შესანიშნავი მწერლები და მოღვაწენი, მაგ., არჩილ მეფე — მოსკოვში ქართული სტამბის დამაარსებელი და თეიმურაზ I-ის ცხოვრების ლექსათ დამწერი; იოსებ თბილელი — „დიდი

მოურავიანის⁴ ავტორი, სენნი ჩხეიძე-ისტორიკოსი, შემდეგ ვახტანგ VI, სჯულმდებელი, შემდგენელი კანონთა კოდექსის და ობილისში სტამბის დამაარსებელი. მისი ძე ვახუშტი ბატონიშვილი, შესანიშნავი გეოგრაფი და ისტორიკოსი, საბა სულხან ორბელიანი ფრიად განათლებული პირი მეროპაში ნამგზავრი, „სიბრძნე-სიკრუის“. ავტორი და ქართული დიდი ლექსიკონის შემდგენელი, დავით გურამიშვილი, გამოჩენილი მგოსანი-პატრიოტი, რომელიც ხალხური, სუბუქი ენით მოსთქვამს საქართველოს დასვენს და დაკნინებას. მე-XVIII საუკუნის ბოლოხანებში კი გამოჩენილი მწერლები იყვნენ: ანტონ I კათალიკოსი, რიტორი და ფილოსოფოსი, ავტორი „მწამეტყველების“ და „წყობილ სიტყვაობის,“ გაიოზ ნაცვლიშვილი და დავით რექტორი გვარათ აღნიქსიძე, რომელთაც თარგმნეს და შეადგინეს მრავალი სახელმძღვანელო შკოლებისათვის. იოანე ბატონიშვილი და იოანე ხელაშვილი—ენციკლოპედისტები, რომელთაც დასწერეს „კალმასობა“; პაპუნა ორბელიანი-ისტორიკოსი, ბესიკი (ბესარიონ შაბაშვილი)—გამოჩენილი პოეტი, და მრავალი სხვა.

ამრიგათ მე-XVIII საუკუნეში მოხდა ქართული მწერლობის რენესანსი (განახლება). ამ შესანიშნავ ხანას დაერქვა ვერცხლის საუკუნე. ხანმოკლე იყო ეს შესვენება. ძელავ საშინლათ მოიღუშა ზეცა, გამოჩნდა შავი, საბედისწერო ღრუბლები. ძავეკასიონის მთებს მოადგა ჩრდილო ბუმბერაზი, რუსეთი. ჯერ რუსეთის იმპერატორმა პეტრე დიდმა გაუმართა ბრძოლა სპარსელთ და ჩაითრია ომში ქართლის მეფე ვახტანგ მე-VI. შემდეგ კი იმპერატორმა ეკატერინე II აუტეხა ომი ოსმალთ, სხვადასხვა დაპირებით მოხიბლა იმერეთის მეფე სოლომონ დიდი და შართლ-ძახეთის მეფე მრეკლე გმირი. ძვირათ დაუჯდათ ქართველ მეფეებს ეს რაინდობა და რუსეთის დახმარება. მათ გადაიმტერეს ორი ვეშაპი: სპარსეთი და ოსმალეთი. თვით რუსეთმა კი უმტყუნა მათ და არამტყუ არ მოაშველა დაპირებული ჯარი, თვით საქართველოში მყოფი რუსის მხედრობაც კი მოითხოვა უკან და დასტოვა მრეკლე მეფე ასპინძასთან 5,000 კაცით 30,000 ოსმალთა ჯარის წინაშე. ჩვენი მეფეების ასეთი მარცხი დამთავრდა მტერთა შემოსევით, შართლ-ძახეთის აოხრებით, დასუსტებით და შემდეგ პროტექტორატით და 1783 წლის ტრაქტატით, მას შემდეგ აღა-მამადხანის რისხვით და ობილისის აოხრებით 1795 წელს, ბოლოს კი საქართველოს რუსეთთან შეკავშირებით 1801—1810 წლებში. ჩრდილოეთის ორთავიანი არწივი დაეპატრონა სისხლით დაკლილ ძალხვთ-ივერიას, ამირანივით ტანჯულს და მიჯაჭულს ძავეკასიონის ქედზე...

ამ დღიდან იწყება კვლავ ახალი ხანა, ახალი ტრაგედია ქართველი

ერის ტანჯულ ცხოვრებაში. ის მოკვდა პოლიტიკურათ; შეიმუსრენ მისი სამეფო-სამთავრონი, წაერთვა ბაგრატიონთა დინასტიას მეფობა და ბატონობა. მოისპო საქართველოში ეროვნული მართვა-გამგეოვა, შკოლა და სამსჯავრო. წაერთვა ქართულ ეკლესიას თავისუფლება და 400 მილიონ მანეთათ ღირებული უძრავი და მოძრავი ქონება. ამიერიდან იგი დაექვემდებარა რუსეთს: უწმინდეს სინოდს. მართი სიტყვით, მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს. პოლხეთ-ივერიაში მშვიდობიანი გზით მოხდა ის, რაც ვერ ჩაიდინეს ათას წელთა სელაში იარაღით ხელში აზიის უუსაშინელესმა მტარვალემა და ბარბაროსებმა...

მართველი ერის შინაურ ცხოვრებაში ტლანქათ ჩაერიენ და გაბატონდენ უცხო პირები, უცხო ტომის მოხელენი, რომელთაც დაადვენ ხალხს ფრიად მძიმე ბეგარა და შეზღუდეს ერის თვითმოქმედება, პროგრესიული წინსვლა და შემოქმედება. მართველ ერს დაადვენ პირზე კლიტული, გაუყარეს ხელ-ფეხში ხუნდები, შეაკვეცეს ფრთები მის ოცნებასა და აღმაფრენას, უკულმართათ მომართეს მისი შკოლები და სამსჯავრონი. შაბატონდა ტურფა საქართველოში რუსის მექრთამე ჩინოვნიკი და ტლანქი პოლიციელი, „როზგი“, მათრახი და საპურობილე... ღამყარდა პოლხეთ-ივერიაში უზომო ხარკი, პიროვნების ფეხ-ქვეშ გათელვა, უსაზღვრო მექრთამობა, მშვიდობიან მცხოვრებთა უღმობელი დარბევა და აწიოკება, რასაც შოპყვა მთიულეთის, ძახეთის და იმერეთის აჯანყებანი, სისხლის-ღვრა და აწიოკება... მიუხედავად ამისა, მოყვრის ნიღაბით მოვლენილმა ბატონმა ვერ მოჰკლა მართველი ერის ცხოველი სული! იგი კვლავ ცოცხალია და იმედით სავსე! ამ საშინელ პირობებშიაც კი მან შესძლო და შექმნა მდიდარი ლიტერატურა, წარმოშვა დიდებული მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი, როგორც იყენენ, მაგ., ნიკოლოზ ბარათაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი და რაფიელ ერისთავი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა, დიმიტრი ბაქრაძე, გაბრიელ ეპისკოპოსი, იაკობ გოგებაშვილი, სერგეი მესხი, არჩილ ჯორჯაძე, ეგნატე ნინოშვილი და მრავალი სხვა.

5 მართველი ერის აწმყარ და მოგავალი

მაცრუებულმა იმედებმა, ტლანქმა ძალმომრეობამ და ყოველის მხრიდან უმაგალითო ცარცვა-გლეჯამ გააღვიძეს ქართველი ერი. ის უკვე გამოვიდა უმოქმედობის და მცონარობის ჯანყიდან, გაახილა ფართოთ თვალი, დაინახა და იცნო თავისი მტრები და მოკეთენი. ის მიხედა ბოლოს, თუ რა საშინელ უფსკრულის პირას დგომილა შიგ გადასახეხათ. რუსული შკოლა ეკლესია, სასამართლო და მთელი მართვა-გამგეობის წესი, ემუქრებოდა მართველს გარუსებას ღ გადაგვარებას. შამიჯენის ღ კონფისკაციის სა-

ხით რუსებმა წაართვეს კერძო პირთ აურაცხელი მიწა-მამული და შერაცხეს სახაზინოთ. აგრეთვე სახაზინოთ შერაცხეს საეკლესიო, სამონასტრო, სამეფო და ზოგიც სამთავრო მამულები; ამ უმუმიდრეს ადგილებზე კი დაასახლეს ასი-ათასობით სომეხი, რუსი, ზერმანელი, ზერძენი და სხ., რომ აპრიგათ აეჭრელებიათ საქართველოს ტერიტორია, მოეშორებიათ შავ-ზღვას, დაესუსტებიათ ქართველი ერა და დაებადათ მკვიდრთა და ჩასახლებულთა შორის შური და მძულვარება. ეს გარემოება კი დიდათ ხელს უწყობდა რუსეთის იმპერიალისტურ პოლიტიკას, რომელიც მტკიცეთ ასრულებდა რომაელთა დევიზს: *divide et impera!* ე. ი. გაჰყავ, განხეთქილება დაბადე ხალხთა შორის და იბატონეო...

და ეს უსამართლო ჩასახლება ჩვენს სამშობლოში ხდებოდა იმ დროს, როცა თვით ქართველი ერა საშინლათ იტანჯებოდა უმიწობით, სული ეხუთებოდა და არ იცოდა; სად შეეფარა თავი. იყო ისეთი მაგალითებიც აფხაზეთში და სხვაგან, რომ აპყარეს სოფლებიდან მკვიდრი მცხოვრებნი და დაასახლეს მათზე შიდა გუბერნიებიდან მოყვანილი რუსები, რომელთაც იმდენი მიწები აქეთ თავის ქვეყანაში, რომ არ იციან რა მოუხერხონ. ასეთი ტლანქი და ვერაგული პოლიტიკა იწვევდა ქართველ ერში დიდ უკმაყოფილებას რუსის მთავრობისადმი და მძულვარებას ჩამოსახლებულთა მიმართ. მფარველობით და დიდი დახმარებით იმ თავითვე ფრიად გაალაღეს ჩვენში გადმოსახლებულნი, განსაკუთრებით კი, სომხები, რომლებმაც დიდათ ისარგებლეს ქართველი ერის სისუსტით, გულკეთილობით, სიუხვით და მინდობილობით, აგრეთვე ისარგებლეს დიდათ ამიერ-ქავკასიის ომებით, თავის ვაჭრული უნარით, ჩარჩობით, მევახშეობით და სხვადასხვა მანქანებით შეიძინეს ჩვენში დიდი მამულები, მილიონები და ღლეს ისე გათამამდენ, რომ ჩვენი მორიდებაც აღარ აქვთ.

ამდენმა უსამართლობამ ღე გაქივრებამ გამოალიცა ქართველი ერა; მან შეიგნო ეროვნული დამაგვრა, სომხის ბურჟუაზიის ვერაგობა, კლასობრივი სიმწვავე და ერთობის ძალა; ირკვევა თანდათან მძლავრათ მისი ეროვნული შემეცნება. მან კიდევ შექმნა ორი პოლიტიკური პარტია: სოციალ-დემოკრატიული და სოციალისტ-ფედერალისტური, ღლეს გაბედულათ იცავს გათელილ უფლებებს და დამოკირებულ პიროვნებას. მან ნათლათ შეიგნო, რომ მორჩილებით, შებრალებით, თხოვნით და ვედრებით ვერაფერს მიიღებს, რომ სხვისი იმედით ცხოვრება სიყალბეა და სრული დალუჰვა. ამიტომ ქართველი ერა ღლეს გაბედულათ და სამართლიანათ თხოულობს იმას, რაც დაჰკარგა იძულებით, რაც წაართვეს ძალით თუ ნებით ამ ასი წლის წინათ. მას სწადია თავის ეროვნული სახის შერჩენა, თავის ეროვნული კულტურის და ეროვნული ეკონომიკის განვითარება. მან ცხოვლათ შეიგნო უკვე, თუ რა

ლიდა მნიშვნელობა აქვს ეროვნულ გარემოს კულტურისა და ნივთიერი ღირებულების შექმნაში. ქართველი ერის არსებობის აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს ფართო ავტონომია და ავტოკეფალია, ე. ი. პოლიტიკური და ეკლესიური თვითმართველობა. მას სურს აღადგინოს ის კანონიერი უფლებანი, რაც აღნიშნულია 1783 წლის ტრაქტატში, ვიმეორებთ, ამ უფლებათა მოპოებას მედგრათ საჭიროებს ქართველი ერის ნორმალური ზრდა და პროგრესი.

ამ 115 წლის განმავლობაში ქართველმა ერმა მრავალ გზით დაუმტკიცა რუსეთს თავის ერთგულება და თავგანწირვა. ამ ერმა მისცა რუსეთის იმპერიას თავდადებული გმირები და სამხედრო გენიოსები, როგორც იყვნენ, მაგ., თ. პეტრე ბაგრატიონი, თ. პავლე ციციშვილი, თ. დიმიტრი და გრიგოლ ორბელიანები, ძმანი ფანჯულიძეები, თ. ზაქარია ქავჭავაძე, თ. ნიკა ამილახვარი, ს. კვინიტაძე და მრავალი სხვა. მართველი ჯარის ავანგარდმა დაამარცხა შამილი და დაიპყრო მთელი ძავკასიონი, ქართველი მხედრობა უძლოდა წინ რუსის ჯარს სპარსთა და ოსმალთა წინააღმდეგ აურაცხელ ომებში, იცლებოდა სისხლით და ჰყენდა რუსი: ღრომას დიდების შარავანდედს, და ეს დიდი ამაგი ქართველი ერისა დაივიწყა რუსეთის მთავრობამ და საზოგადოებამ!.. ღა ახლა კიდევ, უუსაშინელეს მსოფლიო ომის დროს 300.000 ვაჟკაცნი, საქართველოს საუკეთესო შვილნი, სიმღერით და ცეკვა-თამაშით წავიდნენ ბრძოლის ველზე რუსეთის იმპერიის მტრების, ავსტრო-გერმანიის და ოსმალეთის წინააღმდეგ, გაწყდნენ იქ ათიათასობით, ისახელეს თავი და საარაკო მოქმედებით გმირული სული ჩაუდგეს რუსეთის მხედრობას, რაც აღნიშნეს კიდევ ყურნალ-გაზეთებში თვით რუსის მწერლებმა და გამოჩენილმა სარდლებმა.

მიუხედავად სასტიკ პირობათა, ქართველმა ერმა არამც თუ ისახელა თავი სულიერი კულტურის აღორძინებით, არამედ ეს ერი საოცარი უნარით და ძლიერებით გამოდის დღეს ვაქრობა-მრეწველობის ასპარეზზე, ირაზმება და ებრძვის უცხოელთა გაბატონებულ კაპიტალს, ქმნის საოცარი სისწრაფით სხვადასხვა სახის კოოპერატივებს, ე. ი. საკრედიტო, სამეურნეო მომხმარებელ ამხანაგობებს და ამრიგათ ბადებს ნივთიერ ღირებულებას. თუ აქამდე მცონარის, მფანტავის და ბედოვლათის სხეულს ატარებდა ქართველი, ამიერიდან იგი სულსახვა პიროვნებაა: მუშა, საქმიანი და ყაბრათის მცოდნე. ღღეს ამ ერის სულის სიღრმეში ხდება დუღილი; ერი ირკვევა თანდათან და გამოდის პარტიების მიერ მობერილ სოციალიზმის ბურჟუაზიანი, ოცნების ვარდისფერ სფეროდან ეშვება ძირს და პოულობს დასაყრდნობათ რეალურ ნიადაგს. ამრიგათ ამ მსოფლიო ომის დროს, ამ პოლიტიკურსა და კულტურულ-ეკონომიურ დუღილში ჩამოიქნება და ჩამო-

ყალიბდება ახალი საქართველო, ფიზიკელი, მშრომელი, მხნე, ნიჭიერი და ეროვნულათ ცნობიერი... მართველი ერის ცხოვრება იწვევს დღეს და მზათ არის წარმოშვას კიდევ ორი არასოციალისტური პოლიტიკური პარტია; ერთი უნდა წარმოიშვას ქართველი ბურჟუაზიისა და თავად-აზნაურობის წრეებდნან, მეორე კი თვით ქართველი მშრომელ ხალხისაგან. პარველ პარტიის ირგვლივ უნდა შეჯგუფდენ: ქართველი ბურჟუაზია, თავად-აზნაურობა და სამღვდლოება. მეორე პარტიის ირგვლივ კი უნდა შეგროვდეს თვით ქართველი ერის მასსა, ე. ი. სოფლის მშრომელი გლეხობა, წვრილი, მჭემა-აზნაურობა, წვრილი ვაქარ-მრეწველნი, ხელოსნები და მათი-ინტელიგენცია, ე. ი. დაბა-სოფლების მასწავლებელნი, მეურნენი და მოხელენი; ამ პარტიის ღროშის ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი სახალხო კოოპერატივებმა, ე. ი. წვრილი კრედიტის, სამეურნეო, სახელოსნო და მომხმარებელმა ამხანაგობებმა, ერთი სიტყვით ყველა იმ ელემენტებმა, რომლებიც დღეს შეცდომით განაწილებული ყავთ ჩვენს სოციალისტურ პარტიებს, ან ღვანან მათ გარეშე. ამ ახალი პარტიის სახელწოდება იქნება ეროვნულ-დემოკრატიული ანუ ხალხოსნური პარტია. ამ პარტიის უმთავრესი მიზანი იქნება: წმინდა ხალხოსნური მისწრაფებათა განსახიერება ეროვნულ ფარგალში. აპრიგათ ამ პარტიის ირგვლივ უნდა შეჯგუფდეს ქართველი ერის 50%-ი მაინც, ე. ი. რვა მეთადი ნაწილი და ამიტომ ეს პარტია იქნება საქართველოში ყველაზე უფრო ძლიერი, მკვიდრი. აი, სწორეთ ამ პარტიის შექმნას მედგრათ თხოულობს თვით ქართველი ერის ქეშმარიტი ინტერესი. ასეთი პარტია არსებობს ყველა ჯანათლებულ ერში; მაშ ასეთი ეროვნულ-ხალხოსნური პარტია უნდა არსებობდეს ჩვენშიაც! ეს არის თვით ისტორიის კანონი. შამპარტიოთ ფერხდება ქართველი ერის წინსვლა და რაც უფრო აღრე დაარსდება იგი, მით უკეთესი, შით უფრო მეტი ძალა და უნარი მიეცემა თვით ქართველი ერის საქმიანობასა და შემოქმედებას.

ასეთია დღეს ქართველი ერი. იგი ღირსია უკეთესი ცხოვრებისა და მომავლის. მრი, რომელმაც შექმნა წარსულში მაღალი კულტურა, სახელმწიფო ფორმები, ბევრი დიდებული რამ და მოვიდა დღემდე ცოცხალი ნიჭით, ძალ-ღონით საესე და სულით მოძრავი, ასეთი ერი უსათუოთ დასძლევს ყოველივე დაბრკოლებას, ყოველგვარ ხუნდებს და გაიკათავა ზზას უკეთეს მომავლისკენ. წარსულში მრავალ გმირთა ღ გენიოსთა შემქნელი ქართველი ერი, ერი ქებული მამაკობით, ერი რაინდი და ჯვაროსანი, ერი ერთღროს თითქმის მთელი კაცობრიობის კულტურის ღროშის მქერელი, ერი სულით უკვდავი — ასეთი ერი შესძლებს კვლავ წარმოშვას თავის სკუთარი პოლიტიკური არსებობა, ააყვავოს თავისებური კულტუ-

რა, შეიტანოს საკუთარი სხივი მსოფლიო ისტორიაში და თამაშთ. ჩაებას ზოწინავე ხალხთა ფერხულში.

დ ი დ ე ბ უ ლ ი ა მ ბ ე ბ ი

მს ნაშრომი უკვე წლის წინათ დაწერილი მქონდა, როცა მოხდა ისტორიაში უუღდიდესი ამბები. მსოფლიო ომის სიმძაფრემ და ზერმანე-ლის გმირულმა მარჯვენამ დაამსხვრის თიხის ფეხებზე მდგარი ჩრდილო-ეთის ბუმბერაზი. რუსეთის იმპერია— ეს მეროპის ეანდარში და უდიდესი საფრთხე. წარმოიშვა რუსეთის დიდი რევოლიუცია თავის საშინელებით. 27 თებერვალს 1917 წელს დაეცა ძირს უღმობელი მტარვალი, დაიშხვრა სამუდამოდ ბოროტების ტახტი; ბოლო მოელო რუსის მეფის დახავსებულ რეჟიმს, განაივდა ხიშტებზე, მათრახზე და სახრჩობელაზე დამყარე-ბული უზარმაზარი იმპერია. მეფეს გვირგვინთან ერთად დაენარცხა მიწას გულგანგმირული ორთავიანი არწივი. ამოისუნთქეს შვეებით დამონებულ-მა ერებმა, გაშალეს ლაღად დროშები და აღტაცებით უგალობეს ზევსუ-რი დიდებულ თავისუფლებას.

ამ წელიწადნახევარში მოხდა დიდი მოვლენანი, ატრიალდა საოცა-რი სისწრაფით ისტორიის ჩარხი: გამოუყვენ რუსეთს თანდათანობით ფინეთი ლიტვა, უკრაინა, დონი, ყუბანი, ყაზანი, ციმბირი, კავკასიონის გადა-ღმა ხალხები, ანიერ კავკასია და ბოლოს საქართველოც. ამათ შექმნეს დემოკრატიული რესპუბლიკები, ზოგმაც კონსტიტუციური სამეფონი და იწყეს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება.

ასრულ და ჩვენი წინაგრძნობა: კიდევ მარტში 1917 წელს სა-ქართველოში დაარსდა არასოციალისტური, ეროვნულ-დემოკრატიუ-ლი პარტია თავის რეალური პროგრამით და სამშობლოს იდეალით. მს ნორჩი პარტია მედგრათ შეუდგა მოქმედებას, მოკლე დროში მოიპოვა დიდი გავლენა და თანაგრძნობა; მას მიემხრენ როგორც ვაქარ-პრეწვილ-ნი, ისე უმთაფრესად ინტელიგენცია და მრავალი სოფლის გლეხობაც.

ამავე დროს ყველაზე უფრო გაბედული რევოლიუციური ნაბიჯი გადადგა საქართველოს სამღვდლოებამ; მან მოახდინა დიდი კრება მსხე-თაში 10 აპრილს 1917 წელს, განშორდა საჯაროთ რუსეთის ეკლესიას, გამოაცხადა ავტოკეფალია და აღადგინა ქათალიკოსობა; ავეისტოში ამავე წელს მოახდინა დიდი კრება მთარლისში, და აირჩიეს სრულიად სა-ქართველოს ქათალიკოსად ეპისკოპოზი კირიონი, რომელიც დიდი ზე-იმით ეკურთხა მსხეთაში 1 ოქტომბერს იმ-ვე წელს. საქართველოს სა-მღვ-ელოების ასეთ რევოლიუციონურ ნაბიჯს მხარი დაუჭირა ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ.

მეით რევოლიუციონურ რუსეთში მართვა-გამგეობა ჩაიგდეს ხელ-

ში ჯერ „მენშევიკ“ — სოციალ-დემოკრატებმა და სოციალ-რევოლიუციონერებმა. ამათი ბელადები შეიქნენ კარლო ჩხეიძე, ირაკლი წერეთლი და ეგრენსკი. მაგრამ რუსის ხალხის (ველიკოროსიის) უმეტრებაში, ველურმა ბუნებამ და რბევა-ნგრევის ალლომ ააღინეს რევოლიუცია წმინდა დემოკრატიულ გზას, შექმნეს საშინელი ანარქია და ამ სახით დააქანეს რუსეთი ხრამში გადასაჩხად. ეს ანარქიის ალი და კორიანტელი, ეს უაზრო ელეთა და რბევა ჯერაც არ შეწყვეტილა რუსეთში. ამრიგათ მოუშადღეს ნიადაგი უკიდურეს რეაქციას, ე. ი. ძველი რეჟიმის, მონარქიის აღდგენას. 17 ოქტომბერს 1917 წელს დაეცა რუსეთში რევოლიუციის რომანტიზმი, დაეცა ჰუმანიური კოალიციური მთავრობა, მათ ნაცვლად კი გამეფდა „ბოლშევიზმი“, რომელსაც სათავეში ჩაუდგენ ლენინი, ტროცკი და ჯულაშვილი თავის წითელი ტერორით და სისხლის ღვრით. ბოლშევიკებმა მათრახებით გარეკეს იანვარში 1918 წ. პეტროგრადში მოწვეული რუსეთის დამფუძნებელი კრება, და შეაქნენ ქვეყნის ბატონ-პატრონი. ღელა დასცეს რუსეთის მსხვილ მეურნეობას, ბანკებს, ვაქრობას და მრეწველობას, გააბატონეს მუშა, წარმოშვეს პროლეტარიატის დიქტატურა და მოიწადინეს საყოველთაოდ სოციალიზმის დამყარება. ასეთმა მოქმედებამ და უნიადაგო ცდამ დასეტყვა საწარმოო ძალები და წარმოშვა უსაზღვრო სპეკულიაცია, უკიდურესი სიძვირე და ბნელი ანარქია, რამაც რუსის არსებაში გააღვიძა საშინელი მხეცი, შექმნა ჯოჯოხეთი და დააჩქარა რუსეთის სრული დამსხვრევა, ამასთანავე წარმოშვა საერთაშორისო და სამოქალაქო ომები, მიიყვანა რუსეთი ბრესტ-ლიტოვსკის სამარცხვინო ზავამდე და თვით რევოლიუცია სრულს გაკოტრებამდე.

1917 წელს ივნისიდან სპარს-ოსმალთა საზღვრებიდან დაიძრა თითქმის ერთი მილიონი რუსის ჯარი; იგი გარბოდა რუსეთისკენ ცარცვა რბევით, მკვლელობით და აწიოკებით. არ ზოგავდა გზაში არაფერს და ანადგურებდა, რაც კი ხვდებოდა.

რუსის ჯარის წასვლამ ხელი შეუწყო იმას, რომ ამიერ-ქავკასია ჩამოსცილებოდა რუსეთს, გამოეცხადებია სრული დამოუკიდებულობა და დაეარსებია დემოკრატიული ოესპუბლიკა, რაც მოხდა კიდევ თებერვლის დამდეგს 1918 წელს და რასაც სათავეში ჩაუდგენ უმთავრესად ქართველი სოც. დემოკრატები.

19 ნოემბერს 1917 წელს მოხდა ჩვენში ერთი დიდი ეროვნული აქტი; საქართველოს ყოველი კუთხიდან შეიკრიბენ ობილისში ყველა წოდების და საზოგადო დაწესებულებათა წარმომადგენლნი, გამოაცხადეს საქართველოს ავტონომია და დააარსეს ეროვნული საბჭო, რომლის თავმჯდომარეთ ერთხმად იქნა არჩეული ნოე ჟორდანიია. ეს დიდი კრე-

ბა მოხდა სახაზინო თეატრში და გამოიწვია მთელ საქართველოში დიდი ზეიმი და აფრთოვანება. პირველად ამ დღეს შეიმკო ქალხეთ-ივერიის დაბა-ქალაქები საქართველოს ეროვნული დროშებით შავ-თეთრი აღმით. ამგვარივე ეროვნული საბჭოები დააარსეს ქავკასიონის მთის გადაღმა ხალხებმა, ამიერ-ქავკასიაში კი მათარებმა, სომხებმა და ქავკასიის რუსებმა. ძიღვე უფრო ადრე დაარსდა ფედერალისტთა მცობებით, ქართველ მხედართა კავშირი, რამაც ხელი შეუწყო ქართველი ჯარის გაეროვნებას.

შეტად სუსტი, ნაძალადევი და უდღეური გამოდგა ხელოვნურად შექმნილი ამიერ-ქავკასიის ცენტრალური რესპუბლიკა, რომელშიაც შედიოდნენ სხვადასხვა სულით, მისწრაფებით და პოლიტიკური სანატრონით გაელენთილი ეროვნებანი: ქართველები, თათრები, რუსები და სომხები. ქავკასიელ რუსებში იმ თავითვე ჩაისახა ბოლშევიკური სული და ვადვიედა ძველი იმპერიალისტური ლტოლვა; მათარების საქციელმა ნათლად გამოარკვია მსმალეთის ორიენტაცია; სომხები კი ჩვეულებრივ გაეხვიენ ქამელეონის ფერცვალა ქერქში და აწარმოეს ორქუთა პოლიტიკა; ისინი ხან რუსებისკენ იხრებოდნენ და ხან ინგლისელებისაკენ, აშკარად მტრობდნენ მათარებს და ატყვილებდნენ მართველებს; ყველგან და ყველადეფერში კი ეძებდნენ მხოლოდ თავის პირად სარგებლობას. ასეთმა ვიწრო ეგოისტურმა პოლიტიკამ, ასეთმა აფანტიურამ საშინლად გაამწვავა საქმე სომხებსა და მათარებს შორის, წარმოშვა სისხლის ღერა და ვანადგურა თვით სომხის ერი, რომლის ნაჟღეთები ზოგი შეეფარენ საქართველოს და ზოგიც ვადეასახლენ ჩრდილო-ქავკასიაში. ის ვადასახლება კი იყო რალაც სტაქიური ხალხის ძრწოლით გამოწვეული.

ღარჩა მარტოდ ქართველი ერი, რომელიც ამ მოზღვავებულ მტერთა შორის, ისტორიულ მოვლენათა წყედიადში და რევოლიუციის ქარტეხილში, ხელის ფათურით ეძებდა გამოსავალ გზას. ღა აჰა, სულიერმა კულტურამ, კეთილ-გონიერებამ და სიცოცხლის ალოომ მას მოაძებნია ეს გზა! ეს გზა იყო რუსეთისა და ამიერ ქავკასიის ერებსიგან სრული ვამოყიფა და დამოუკიდებელი სახელმწიფო ცხოვრების შექმნა. ის დიდებული აქტო მოხდა 26 მაისს 1918 წელს. საქართველომ ვამოაცხადა თავის სუვერენობა, ე. ი. დამოუკიდებლობა და შექმნა დემოკრატიული რესპუბლიკა პარლამენტით ანუ ეროვნული საბჭოთი. საბჭოს თავმჯდომარეთ იქნა არჩეული კარლო ჩხეიძე, სამინისტროს სათავეში კი ჩაუდგენ ჯერ ნოე ჩამიშვილი და შემდეგ ნოე ჟორდანია. როგორც საბჭოში ისე: სამინისტროში მთავარი ადგილი დაიჭირეს ს.-დემოკრატებმა, მათშივე შევიდნენ აგრეთვე სხვა პარტიების წარმომადგენელნიც.

საქართველოს დამოუკიდებლობა ოფციალურად იცენეს უკვე ბერმანიამ, მისმა მოკავშირეებმა და ბოლო დროს თვით რუსეთმაც.

II რუსეთი და საქართველო

რუსის მთავრობის პოლიტიკა საქართველოში

მართველი ერის ცხოვრებაში მე-XVIII საუკუნე დაიწყო მზიანი ღრეებით. მართლის ტახტზე ავიდა განათლებული მეფე ვახტანგ VI. მან მოახდინა სხვადასხვა რეფორმები და გაეცნო ეროვნის ცხოვრებას კათოლიკე ბერებისა და ქართველ მოგზაურთა მეოხებით, ხელი შეუწყო სწავლა-განათლების გავრცელებას სტამბის დაარებით, შკოლების გახსნით და მწერლობის აღორძინებით. მაგრამ, სამწუხაროთ, ვახტანგმა ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური შორსჭერეცა და შეიქნა რუსეთის დიპლომატიის სხვერპლი.

1721 წელს რუსეთის იმპერატორმა პეტრე დიდმა გამოუცხადა ომი სპარსეთის შაის გუსეინს. მრთავემ დახმარება სთხოვეს ვახტანგს. მართლის მეფემ მოახდინა დიდებულთა კრება, რომელმაც ვახტანგთან ერთად გადასწყვიტა დახმარებოდა პეტრე დიდს. ვახტანგი დიდი ჯარით გაემართა მტრისკენ. აქ კაი ხნის ლოდინს შემდეგ გაიგო, რუსის ხელმწიფეს შეუკრავს ზავი სპარსეთს შაისთან და თავის ჯარი დაუბრუნებია ახტარხანს; თავის მოკავშირე ვახტანგი კი დასტოვა ღვთისანაბარათ. რუსის ხელმწიფის ასეთმა მოულოდნელმა საქცეულმა თავზარი დასცა ვახტანგ მეფეს. ამ შემცდარი მოქმედებით მან საუკუნოთ გადიმტერა სპარსეთი და მსმალეთი. სპარსეთის შიმ წაართვა მფობა ვახტანგს, უბოდა მართლი ძახეიის მეფე კოსტანტინეს, მისცა ჯარი და უბძანა შესეოდა მართლს. იმედ გაცრუებული ვახტანგი იძულებული გახდა თავის ოჯახობით და 1200 თავად-აზნაურით გადასახლებულიყო რუსეთს. ამ რიგათ ვახტანგი თავის რაინდული საქცელით შეიქნა პირველი სხვერპლი რუსის მთავრობის პოლიტიკისა, რამაც დიდი ზიანი მოუტანა როგორც მართლს, ისე მთელ საქართველოს და წარმოშვა დინასტიური შფოთი და განხეთქილება ორ სამეფო გვარს შორის. იმავე პეტრე დიდმა შეუკრა ზავი მსმალთა სულთანს და დასტოვა მის მიძიე უღელში მთელი ღსაცლეთი და სამხრეთი საქართველო. მრივე შემთხვევაში რუსეთის ბატონს ამოქედებდა მხოლოდ თავისი საკლთარი სახელმწიფოს ინტერესები და სრულიადაც არ ცხელიდა საქართველოსთვის, არ დარდობდა, დარღუპებოდა იგი, თუ არა. რუსეთის ასეთი პოლიტიკა ვერ შეიგნეს ვერც ვახტანგ მე-VI და ვერც მრეკლემე-II.

რუსის პოლიტიკის კიდევ ახალი სხვერპნი შეიქნენ იმერეთის მეფე სოლომონ I და მართლ ძახეიის მეფე ერეკლე გმირი.

მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში იქეოეთის ტახტზე ავიდა შესანიშნავი მეფე სოლომონ დიდი, მართლ-ძახეიის ტახტზე კი გენიო-

სი სარდალი მრეკლე II. ამათ ალაგმეს ზეიადი ფეოდალები, ჩააქრეს შინაური უთანხმოება და შეთქმულობა, შემოიღეს სხვადასხვა საკეთილო რეფორმები, როგორც იყო, მაგ., მორიგე ჯარის დაარსება, გახსნეს სტამბები, დაარსეს შკოლები, სემინარიები და სხ. ამ ორმა გამოჩენილმა მეფე-სარდალმა უმთავრესი ყურადღება მიაქცია სამეფოს გაფართოება-გაერთიანებას და მეზობელ ერებს. იმ დროს მთელი იმერეთი, ზურია-სამეგრელო და მესხეთი იყო ოსმალთა ბრძკალებში, ძართლ-ძახეთი კი სპარსეთის ხელში. მეფე სოლომონმა შეკრიბა ჯარები, გაუმართა ომი ძლიერს ოსმალეთს, დაამარცხა რამდენიმე ალაგას მტრის ჯარები, წაართვა იმერეთში ციხეები და განსაკუთრებით ხრესილთან ოსმალთა ლაშქარს მიაყენა ისეთი მარცხი, რომ სრულიათ გაითავისუფლა თავი სულთანის ბატონობისაგან.

ასეთივე ამბები ხდებოდა აღმოსავლეთ-საქართველოშიაც. აქ მრეკლე მეფემ დაიწყო თავის მოქმედება ლეკთა წინააღმდეგ და მრავალი გამაჯვებით გასწმინდა ძართლ-ძახეთი იმათ თარეშისაგან. მანვე დაიპრო და შეიერთა განჯა, ყაზახი, ერევანი, შამშადილი დი თითქმის ამიერკავკასიის ყველა სახანოები. ზულით სურდა მთელი მესხეთის შემოერთება, რომელიც იმ დროს ხელში ეკავა სულთანს. ამ დროს სპარსეთის ტახტზე იჯდა დიდი სარდალი ნადირ შაჰ. იგი მეტათ კარგი თვალით უტკეპროდა მრეკლე მეფეს, იწვევდა ხშირათ სპარსეთში და უგზავნიდა ფეშაშებს; აგრეთვე იწვევლიებდა ომებში, ავლანთა, ყანდაართა და ინდოელთა წინააღმდეგ, სადაც მრეკლე გმირმა გაითქვა დიდი სახელი.

როცა ასე კარგათ მიმდინარეობდა საქართველოს სამეფოთა საქმეები და მტკიცდებოდა მათში სამეფო ძალა, წესი და ერთობა, როცა ხანგრძლივი ტანჯვის, შინაური შფოთისა და შმოსეულ მტერთა მიმართ სისხლის ღვრის შემდეგ ქართველმა ერმა ამოიისუნთქა თავისუფლათ და შეუდგა მოქალაქობრივ ცხოვრებას და კულტურულ აღორძინებას, სწორეთ ამ დროს მას დაატყდა თავს ახალი საშინელი რისხვა ისევე რუსეთის მზაკერული პოლიტიკის სახით.

ამ დროს რუსეთში ბძანებლობდა ეკატერინე დიდი, რომელსაც ხანგრძლივი ბრძოლა ჰქონდა ოსმალეთთან ყირიმის გამო. რუსის მთავრობამ მოისურვა ჩაება ამ ომში საქართველოს სამეფოები, რომ ამ სახით დაესუსტებია თურქები და ადვილათ გაემარჯვა მტერზე. ამ მიზნით მკატერინე დიდმა და მისმა მთავარსარდლებმა პოტემკინმა და პანინმა გამართეს მიწერ-მოწერა ჩვენ მეფეებთან. სხვადასხვა დიპლომატიური ხრიკებით ადვილათ გააბრიყვეს და ჩართიეს ომში როგორც მეფე სოლომონი, ისე მრეკლეც. ამათ აღარ გაიხსნეს შახტანგ VI-ის შეცდომა და თავზე დამტყდარი უბედურება, შეწყვიტეს სულთანთან კეთილი განწყო-

ბილგა და იწყეს საომრათ მზადება. მკატერინე დიდმა გამოუტანა ამათ დასახმარებლათ 4000 მხედრიო ღენერალი ტოტლებენი, კაცი თრიალ ინტრიგანი, ამაყი, მზაკვარი და ლაჩარი. შან დახმარების ნაცვლათ ასტეხა შფოთი და კინკლაობა საქართველოს მეფეებთან, იწყო ცილისწამება და მათი უბრალოთ დაბეზლება რუსის მთავრობასთან, დაუშინა ზარბაზნები ქუთაისის ციხეს სრულიად უმიზნოთ, მიატოვა ასპინძასთან მეფე მრეკლე 5000 კაცით ბრძოლის დაწყებამდღი ოსმალთა ჯარის 30.000 კაცის თვალწინ და ანანურის გზით გაეშურა რუსეთს მკატერინე დიდის ბრძანებისამებრ. ამავე დროს რუსის მთავრობა შეეკრა ზავით ოსმალთ ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით; ამრიგათ მთელი საქართველო ჩაადო საშინელ ხიფათში და მისცა ჩასანთქავთ პირდაღრენილ ვეშაპს...

ეს საგულისხმო ამბავი მოხდა 1774 წელს.

— „რუსეთმა შეკრა ზავი ოსურქებთან და მისცა მათ მთელი იმერეთიო“, ვკითხულობთ შარი ბროსეს ისტორიაში (მემუარებში). — „ბევრი ამბობს, რომ რუსის ჯარი განგებ იყო გამოგზავნილი საქართველოში, რომ ქართველი მეფეები ჩაეთრიათ ოსურქებთან ომში და შემდეგ ეს ჯარი გაეყვანათ უკანეო,“ ვხედავთ ლეოვის რაპორტში პანინის მიმართ.

რა მოჰყვა ასეთ უცნაურ ლალატს? თუმცა მკირე ჯარით მრეკლე მეფემ საარაკოთ გაიმარჯვა ასპინძასთან და დაამარცხა ოსმალთა დიდი ლაშქარი, მაგრამ რუსეთთან დამეგობრებამ და მიწერ-მოწერამ საუკუნოთ გადაამტერა ორივე მეფეს ოსმალეთი და სპარსეთი. აგრეთვე ამხედრა ლეკებიც. ამის გამო 24 აგვისტოს 1774 წელს თვით მრეკლე მეფე სწერს პანინს ვრცელ ბარათს, აღნიშნავს თუ როგორ შეასრულა სიტყვა, დაეხმარა ჯარით რუსეთს, ამ მოქმედებით კი გადაიმტერა საუკუნოთ ოსმალეთი, სპარსეთი და ლესტანი, ამ რიგათ საშინელ განსაცდელში ჩაადო თავის სამეფო, სთხოვეს რუსეთის დედოფალს შველას და ჯარით დახმარებას. — „ამიტომამო თურქები, როგორც შხამიანი გველები გვეხვევიან ირგვლივ, სპარსელნი გვიცქერენ, როგორც ბრაზიანი ლომები. ლეკები, კი ილესვენ კბილებს ჩვენს წინააღმდეგ, როგორც მშიერი მგლები. შევლანი ერთათ ბორგვენ შურისძიებით, რადგან ჩვენ, ქართველებმა დავარღვიეთ ზავი მათ მიმართ და, თუ ისინი მოგვსპობენ მე და მოელ საქართველოს, მაშინ ვინ აგებს პასუხს ლეთის წინაშე. ან რა სარგებლობა ექნება ამით რუსეთის იმპერიას? ამიტომ მოიღეთ მოწყალება ჩვენს მართმადიდებელ ხალხზე. მე და სრულიად ჩემი ქვეყანა ვსასოებთ ლმერთზე და ყოვლად მოწყალე რუსეთის იმპერატორცაზე“, ათავენს ამ სიტყვებით თავის წერილს მეფე მრეკლე.

ჯარის გამოგზავნის და დახმარების ნაცვლათ, ამ წერილის პასუხათ,

რუსის მთავრობამ გამოუგზავნა მეფე მრეკლეს ქუჩუკ-კაინაჯის ტრაქტატის ასლი... — მრეკლე გმირმა არ დააჩაგვრინა მტერს თავი. მართი მუქა რაზმით იგი თავგანწირვით ებრძოდა როგორც ლეკებს, ისე სპარსელთ და იმარჯვებდა მათზე, მაგ., შანჯა-მრევანში. მაგრამ მოხუცდა ივერიის ლომი, დაუძლურდა მეტათ მრეკლე გმირი: ის დასუსტდა გონებითაც და ჩაიღინა ოთხი ისეთი დიდი შეცდომა, რასაც მოჰყვა საქართველოსთვის საბედისწერო შედეგი: 1. ერეკლემ არ შეიერთა იმერეთ-გურია-სამეგრელო და ამრ გათ არ გააერთიანა საქართველო, როცა ამის შემთხვევა მიეცა იმერეთის მეფე სოლომონ დიდის სიკვდილის შემდეგ და როცა ამგვარი წინადადებით მიჰართეს მას კოლხეთის დიდებულთა დეპუტაციამ. 2. ერეკლე მეფემ გაუყო თავის შვილებს საუფლისწულოთ ქართლ-კახეთი და მით დააუძლურა სამეფო. 3. თავის მ: სამეცოლის დარეჯან დედოფლის შთაგონებით შესცვალა ტახტის მემკვიდრეობის წესი და მით დაბადა ძმებს შორის დინასტიური შუღლი და განხეთქილება და 4. არ სცნო ირანის შაჰით ყაჯარი აღა-მამადხანი, რითაც გამოიწვია მისი საშინელარი სისხვა და თბილისის აოხრება.

საქიროთ მიგვარჩია მოკლეთ აღვნიშნოთ აქ ის თათბირი, რომელიც მოახდინა მეფე მრეკლემ ძოღხეთის შეერთების გამო.

მეფე სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ დასავლეთმა საქართველომ ითხოვა ივერიასთან შეერთება და დესპანებათ გაუგზავნა მრეკლე II-ს მქეთიმე ბენათელი, ღოსითეოს ჭუთათელი. სარდალი შაიხოსრო შერეთელი, პატა მიქელაძე, სახლთ ხუცესი ზურაბ შერეთელი, სეხენია შულუკიძე, იოანე, აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, შაიხოსრო ჯაფარიძე და ფიცის კაცი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხ. მრეკლემ შეკრიბა დიდებულნი პალატში და მოახდინა დიდი კრება. პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო კაბუა ორბელიანის. მას მიემხრენ პნტონ კათალიკოზი, სარდალი ღავით ორბელიანი, სოლომონ ლეონიძე, შიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი, ჯარდან ჩოლოყაშვილი და სხ.

— „მეფე სდუმდა და ბრძენი შაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა, აკურთხევდა აზრთა ამათ, ზეგარდმო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ ჰყოენი მეფეო! იტყოდა შაბუა, მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის. მრი იმერთა ითხოვს ერთობას და კავშირსა, ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვნასა?! ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერება მეფობისა არის ერთა დაკავშირება,“ ამბობს თავის თუხუზღუებაში პლატონ იოსელიანი. შეერთების წინააღმდეგი იყვნენ ზოგიერთი დიდი თავადები და თვით დარეჯან დედოფალი, რომელსაც იმერეთის

ტახტი სურდა თავის შვილიშვილისთვის. იოანე მუხრან ბატონმა წამოიძახა კრეპაზე: „ჩვენ, ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოუაროთ იპერეთსაო!“

მოხდა მეორე კრება. ახლაც მზებუა ორბელიანი და ანტონ ქათალიკოზი უპტკეცბდენ მეფეს შეერთების დიად მნიშვნელობას. ასეთივე აზრის იყო თვით ტახტის მემკვიდრე ბიორგი. მაშინ მეფე მრგვლე აღსდგა და ბრძანა: თხოვნასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ ყავიხდი ახალსა მტერსა, რომელიც უნდა იყოს შვილიშვილი ჩემი იპერთა ტახტისთვის გამზადებული. ღესპანხო, — წავედით და იმერთა ერსა გამოუცხადეთ, რომ, დავსვამ იპერეთის ტახტზე შვილიშვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით თვისით იქნება ერთობა იპერეთისა შართლისა თანა.“

ასე უკუღმართად დაბოლოვდა მასაველეთ საქართველოს დესპანობა და შეერთების უზენაესი აზრი! და ეს დიდი მარცხიმოუვიდა მოხუცს მრგვლეს უმთავრესათ თავის მეუღლის მარეჯან დედოფლის შთაგონებით, რომლის ახლო ვეზირი იყო სომეხი ოსეფა ყორღანაშვილი. ამ სომეხისავე შედგენილი იყო ის უკუღმართი ანდერძი ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ, რამაც დაბადა საშინელი შუღლი მრგვლეს შვილებს შორის, მოკლა პოლიტიკურათ, გადაჩეხა უფრსკულში ივერია და მასთან მთელი საქართველო.

ასეთმა უტაკტობამ და პოლიტიკურმა სიბეცემ აიძულეს მრგვლემეფე ეთხოვა რუსეთის პროტექტორატი (მფარველობა) და შეეკრა კიდევ მასთან ტრაქტატით (პირობით) 24 ივლისს 1783 წელს. ამ პროტექტორატმა კიდევ უფრო გააბრაზა საქართველოს მტრები. დიდი თხოვნა მუდარას შემდეგ მრგვლეს მოუღის რუსეთიდან მასველი ჯარი მხოლოდ ორი ბატალიონი ღენერალ ბურნაშოვის მეთაურობით, ისიც მარტოდენ 1878 წელს. მაგრამ მანჯისკენ გალაშქრების დროს ბურნაშოვი, ბრძანებისამებრ, თავისა ჯარით სტოვებს საქართველოს და ხელმეორეთ აგდებს მოხუც მრგვლეს საშინელ ხითათში.

1792 წელს აღის ირანის ტახტზე სოჯა ალა-მამად-ხანი. მას სურს მოხიბლოს მრგვლე მეფე ფეშკაშებით და სხვადასხვა დაპირებით; იგი თხოულობს მრგვლესაგან ერთგულებას და რუსეთთან მოშორებას, მაგრამ ივერიის მეფე, როგორც უზადო რაინდი, რჩება ისევ რუსეთის ერთგული და თხოულობს შველას შურისძიებით აბომაქრებულ ირანის წინააღმდეგ. მს შველა მიიღო მხოლოდ 3 წლის შემდეგ, ე. ი. 1 ოქტომბერს 1795 წელს. რუსის ხელმწიფემ უბძანა ღენერალ გუდოვიჩს ძავეასიონის საზღვარზე დახმარებოდა მეფე მრგვლეს ორი ბატალიონით, მაგრამ გვიანდა იყო. ამ დროს კრწანისის ველი უკვე შეღებული იყო ქართველთა გმირული სისხლით და თბილისი აოხრებული ალა-მამად-ხანის მიერ...

ამ საშინელ ამბებს ველარ გაუძლო მძიმე კაეშნიო მოცულმა მარეკლეს გულმა და 11 იანვარს 1798 წელს ტანჯული მეფე გარდაიცვალა თელავში მწარეთ დატირებული ქართველი ერის მიერ.

ძიღვე უფრო ადრე შეთქმულის ბასრმა მახვილმა გული გაუპო საქართველოს მოსისხლე მტერს ალა-შამად-ხანს.

ასე დასრულდა მე-XVIII საუკუნის დამღვეს ქართველო ერის ტრაგედიის მეორე აქტი..

საქირთა აღენიშნოთ, რომ მარეკლე მეფის გმირობას აღტაცებაში მოჰყავდა პრუსიის მეფე ფრიდრიხ დიდი. ხშირად ამბობდა იგი: დასავლეთით მე ვბრძანებლობ, აღმოსავლეთით კი უძლეველი მეფე მარეკლე გმირია და ქართველთა ვაჟკაცობით ამხნევებდა ბრძოლის ველზე თავის ჯარს. მარეკლეს გმირობით გაოცებული იყო რუსეთის იმპერატრიცა მკატირინე დიდი. ამ თავის გაოცებას იგი უზიარებდა საფრანგეთის დიდ ფილოსოფოს ფოლტერს და მთელს მეროპას. მაგრამ ვერ უშველა შინაურ უთანხმოებით გაბზარულ ივერიას მეფის ზღაპრულმა გმირობამ და მისმა საარაკო გამარჯვებამ მცირე ჯარით სპინძასთან, ზანჯა-მარივანში და ბოლოს ძრწანისის ველზე ლეკთა და სპარს-ოსმალთა წინააღმდეგ: ძლიერი იყვნენ საქართველოს მტრები. მუსლიმთა მძლავრი ტალღები, შურისძიებით აღორძინი, ეხეთქებოდნენ სისხლით დაკლილ ივერიას რუსეთთან დაახლოების გამო. მძიმეთ დაავადებულ ქართლ-ძაბეთის სამეფოს ველარ შეელოდა მოხუცი მეფის და მის ვაჟკაცთა თავგანწირული გმირობანი, ვერც 300 ხევსურის შეფიცვა გმირ ლეონიდეს კაბუკთა მზგავსათ, და ზეარაკათ შეწირვა ძრწანისის ველზე. შავი ლანდივით მას უკვე ველებოდა თავზე ჩასანთქავათ ბასრი კლანჭებით ფრთებ გაშლილი ორთავიანი თეთრი არწივი.

II სახელმწიფო ხელშეპარულობა ანუ ტრაგედია, 1783 წელს დამტკიცებული

როგორც ზემოთ აღენიშნეთ, მეფე მარეკლე იძულებული გახდა დაახლოვებოდა რუსეთს და შესულიყო მის მფარველობაში, ანუ პროტექტორატში. რუსის მთავრობას თავის მხრივ მეტათ სურდა ფეხი ჩაედგა ამიერ-ძავეკასიაში, რათა უფრო ადვილათ დაესუსტებია სპარსეთი და ოსმალეთი; მომავალში ჩანთქა კიდევ ეს ორი სახელმწიფო.

აღმოსავლეთ მეროპის ტიალ მინდერებზე, ვრცელ კაობებსა და უსიერ ტყეებში ადვილათ გაიზარდა მათრების მძიმე უღლიდან განთავისუფლებული რუსეთი ანუ მოსკოვის სამეფო და მალე გადაიქცა უზარმაზარ იმპერიათ; ხოლო მისი შინაგანი წყობილება იყო მეტათ სუსტი,

თვით ხალხი ფრიად ჩამორჩენილი როგორც პოლიტიკურათ, ისე სოციალურათ და ეკონომიურათ. მისი მეურნეობა იყო ფრიად დაქვეითებული. რუსის ხალხი გმინავდა ბატონყმობის საშინელ ზვირთებში და მთელს იმპერიაში იყო გაბატონებული პოლიციელი და მათრახი. ყოფილად უფარგისი ბიუროკრატიული მექანიზმი, უცხოელ ავანტიურისტების ბატონობა და უსაზღვროთ მექრთამე ჩინოვნიკები, — აი რა ახასიათებდა იმ დროს ღ უფლებებო რუსეთს! პეტრე დიდისა ღ მკატერინე II-ის გენიოსობამ და ფართო რეფორმებმა გერმანულ ყაიდაზე ბევრი ევრაფერი შესძინეს უკულტუროს და ათასი წლის მონობაში დაჩლუნგებულ რუსის ხალხს, ხოლო წარმოშვეს ბიუროკრატიის და პოლიციის უსაზღვრო ბატონობა, მილიტარიზმი, იმპერიალიზმი, ზრდის შეუყავებელი სურვილი, სხვა ხალხთა და სამეფოთა ჩანთქმის საშინელი მადა.

რუსეთის იმპერია სტიქიურათ მოგორავდა საზხრეთით, რომ ერთი მხრით ჩაეგდო ხელში „ცარგრადი“, ე. ი. შშვენიერი სტამბოლი, ეს შავი და მარმარილოს ზღვების კლიტე და ოძოლი მარგალიტი, რათა ამ რიგათ დაპატრონებოდა ერთიანად შავი ზღვის ნაპირებს და მოეპოვა გასაეალი გზა ხმელთაშუა ზღვასა და ატლანტის ოკეანეში, მეორე მხრით კი კასპის ზღვას და იკაფავდა გზას მდიდარ და უზარმაზარ ინდოეთისკენ. რუსეთის ამგვარი პოლიტიკა წარმოიშვა პეტრე დიდის დროს და ასეთი ლტოლვა აშკარათ გამოირკვა მკატერინე დიდის მეფობაში. სწორეთ რუსეთის ასეთი მიზანი შეიქნა საბედისწერო საქართველოსთვის! ამ მიზანს ემსხვერპლენ ჯერ საქართველოს მეფეები ვახტანგ VI, სოლომონ დიდი და ერეკლე გმირი. შემდეგ კი მთელი საქართველო. სწორეთ ამას მოჰყვა ფატალუოთ ჯერ ძოლხეთ-ივერიის სამეფო-სამთავროების დასუსტება და მართლ-მანეთის პროტექტორატი და შემდეგ სპარს-ოსმალთა სასტიკი შურისძიება, დინასტიური შუღლი და ბოლოს საქართველოს სრული დაკავშირება რუსეთის იმპერიასთან.

შევვხოთ პროტექტორატს. მს მფარველობის აღმნიშვნელი სახელმწიფო პირობა, ანუ ტრაქტატი დამტკიცდა გეორგიევსკის ციხეში 24 ივლისს 1783 წელს. მს ტრაქტატი დაიდვა მრეკლე მეფესა და რუსეთის იმპერატრიცა მკატერინე მე-II შორის. მას ხელი მოაწერეს მკატერინე დიდის მხრივ რუსეთის დენერალმა პავლე პოტემკინმა და მრეკლე II-ს მხრივ სპასალარმა თ. ივანე ბაგრატიონმა და მანდატურთ უზუცესმა თ. გარსევან ჰავკავაძემ.

ბრატაბი, 1783 წელი

„24 ივლისი. პირობა ესე დადგენილი მის იმპერატორობით უდიდებულესობასა და ქართლ ქახეთის მეფე ერეკლე II-ს შორის“

„რუსეთის იმპერია, თავის ერთ მორწმუნოების გამო, იყო უძველეს დროიდან ქართველ ხალხთა და მათ უგანათლებულეს ბძანებულთა დამხმარე და თავშესაფარა მეზობელთა ძალმომრეობისაგან. ასეთმა მფარველობამ წარმოშვა ის დამოკიდებულება, რომელიც ნათლათ ჩანს რუსეთის საიმპერატორო ტიტულში. მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ მკატრინე II-მ საკმაო აღნიშნა ამ ხალხთა მიპართ თავის უზენაესი კეთილნება და დიდსულოვნება მათ საკეთილდღეოთ. თავის ფრიადი მაცადინობით განათავისუფლა ისინი მონობის უღლისაგან* და შართლ-ქახეთის მეფის მრეკლე ოიემურაზის ძის თხოვნის შესახებ მიღებისა უზენაეს მფარველობაში თვით მრეკლე მეფის, მის მემკვიდრეთა და სამეფოთა, რომელზედაც უნდა გავრცელდეს რუსეთის იმპერატორთა უპაღლესი უფლება, ყოველათ მოწყალეთ კეთილინება, რათა შეუკრან ზემოხსენებულ შართლ-ქახეთის მეფეს მეგობრული პირობა, რომლის ძალით ერთი მხრით მისმა უგანათლებულესობამ მრეკლე II-მ უნდა სცნოს როგორც თავის თავსა და თავის მემკვიდრეებზე, ისე სრულიად შართლ-ქახეთსა და სხვა მის კუთხეებზე მისი უდიდებულესობის და მის მემკვიდრეთა უზენაესი უფლება და აღნიშნოს ზემოთ და გარკვევით თავის ვალდებულებანი რუსეთის იმპერიის წინაშე, მეორე მხრით კი თვით მისმა უდიდებულესობამ უნდა განამტკიცოს ზემოთვე, თუ რა სარგებლობა ეძლევა მისი უხვი და ძლიერი მარჯვენით ზემოხსენებულ მეფეს, მის მემკვიდრეებს და ხალხებს. ღა ბოლოს მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ კეთილინება და ამ ტრაქტატის დადების რწმუნებულათ დასახა უგანათლებულესი თავადი მრიგოლ პოტემკინი, რომელმაც თავის მხრით თავის უფლებანი მიანდო ღენერალ პავლე პოტემკინს; მისმა უგანათლებულესობამ მრეკლე მეორემ თავის მხრით აირჩია რწმუნებულეთათ ღენერალი თ. ივანე ბაგრატიონი და თ. შარსევან შავკაიძე. ზემო აღნიშნული რწმუნებულნი შეუდგენ საქმეს ღვთის შეწევნით, დაადგინეს და ხელი მოაწერეს შემდეგ არტკულებს (მუხლებს):

არტ 1. მის უგანათლებულესობა შართლ-ქახეთის მეფე მრეკლე II თვით ღ თავის მემკვიდრეთა სახელით უარს ყოფს საუკუნოთ ყოველივე დამოკიდებულებას სპარსეთის მეფის, ან სხვა რომელიმე სახელმწიფოს წინაშე ღ მით აცხადებს საქვეყნოთ, რომ იგი არ ცნობს არც თავის თავზე, არც

* რომელმაც თავის მხრით თავის უფლებანი მიანდო ღენერალს პავლე პოტემკინს.

თავის მემკვიდრეთა მიმართ არავის ბატონობას თვინიერ მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის და მისი ტახტის უმაღლეს მემკვიდრეთა უზენაეს უფლებებსა და მფარველობასა. ამასთანავე აღუთქვამს რუსეთის ტახტს ერთგულებას და დახმარებას ყოველ დროს, როდესაც კი მოსთხოვენ მას.

პ.რ. 2. მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ მიიღო რა მის უგანათლებულესობისაგან ასეთი გულწრფელი აღთქმა, ნაცვლათ პირდება და აიძვლებს მას თავის იმპერატორობითი სიტყვით, როგორც თავის მემკვიდრეთა ნაცვლათ, რომ მათი მოწყალება და მფარველობა არას დროს არ მოაკლდებათ მართლ-მახეთის უგანათლებულეს მეთევებს, რის დასამტკიცებლათ მისი უდიდებულესობა ხდის ვალდებულათ თავის თავს, რომ სავსებით დაიცვას მისი უგანათლებულესობის მრეკლე II საჰფოსა და სამფლობელოთა მთლიანობა; ამასთან ერთათ ეცდება შეუერთოს ის ქვეყნებიც, რომლებიც იქნებიან შექმნილი რაიმე გარემოებით სხვადასხვა დროს.

პ.რ. 3. იმ გულწრფელობის დასამტკიცებლათ, რითაც აღიარებს მისი უგანათლებულესობა მართლ-მახეთის მეფე სრულიად რუსეთის იმპერატოროთა უზენაეს უფლებას და მფარველობას, ზემოხსენებული მეფე და მისი მემკვიდრენი ვალდებული არიან ტახტზე ასვლის დროს აცნობონ მაშინვე რუსეთის იმპერატორს და გამოითხოვონ თავის ელჩების საშუალებით მეფობაზე დამტკიცება და ინვენსტიტურა, რის შესახებ გაეგზავნება მეფეს წერილობითი სიგელი, ხმალი, ბრძანებლობის კვერთხი, მანტია ანუ ყარყუმის მოსასხამი და დროშა რუსეთის საიმპერატორო ღერძით, რომლის შუაგულში იქნება გამოსახული საქართველოს სამეფო ღერძი. მს სამეფო ნიშნები გადაეცემა ან მეფის ელჩებს, ან და საზღვარზე მდგომ რუსის გამგეობის ხელით გაეგზავნება მეფეს, რომელიც ვალდებულია მათ მიღებისთანავე, რუსეთის მინისტრის თანადასწრებით დიდის ზემით აღიაროს ფიცი რუსეთის იმპერიის ერთგულებაზე და სცნოს რუსეთის იმპერატოროთა უზენაესი უფლება და მფარველობა იმ წესით, რომელიც აღნიშნულია ამ ტრაქტატში. მს წესი უნდა აღასრულოს თვით მეფე მრეკლე ოციმურაზის თემ.

პ.რ. 4. თავის ერთგულობის დასამტკიცებლათ რუსეთის იმპერიის წინაშე, მისი უგანათლებულესობა მართლ-მახეთის მეფე, როგორც შესული რუსეთის მფარველობაში ო მყოფი მის უზენაეს უფლების ქვეშ, აღთქვამს, არ იქონიოს არავითარი ურთიერთობა მეზობელ მთავრებთან საზღვარზე მდგომ რუსის მთავარმართებლის და მეფის კარზე მყოფ იმპერატორის მინისტრის დაუკითხავათ და შეუთანხმებლათ. ღა თუ ვინცობაა მეზობელ მათავრებმა გამოგზავნეს დესპანები, ან წერილები, ამათ შესახებ მე-

ფემ უნდა კითხვის რჩევა მოსაზღვრე რუსის მთავარ-მართველს და იმპერატორის მინისტრს, თუ როგორ გაისტუმროს დესპანები, ან რა პასუხი გასცეს მათ წერილებზე.

პრტ. 5. რომ უფრო ადვილი იქნეს ყოველივე ურთიერთობა და შეთანხმება რუსეთის საიმპერატორო სასახლესა და საქართველოს სამეფოს შორის, მის უგანათლებულისობის მეფის სურვილია იყოლიოს, საიმპერატორო სასახლეში თავის მინისტრი ანუ რეზიდენტი. მისი იმპ. უდიდებულესობა დებულობს რა ამას მოწყალეთ, აღთქვამს, რომ ასეთი პირი იქნება მიღებული სასახლეში თანაბრათ სხვა დიდ მთავართა მინისტრებისა, ამასთანავე ნებულობს თავის მხრით იყოლიოს აგრეთვე მეფის კარზე რუსეთის მინისტრი ანუ რეზიდენტი.

პრტ. 6. კეთილ ინება და სცნო რა თავისი უზენაესი უფლება ღმთარველობა ქართლისა და საქართველოს სამეფოებზე, მისი იმპ. უდიდებულესობა აღთქვამს თავისა და თავის მემკვიდრეთა სახელით: 1. ამ სამეფოთა ერთი იყოლიოს მჭიდრო კავშირსა და სრულს თანხმობაში თავის იმპერიასთან, ამის გამო მათი მტრები ჩასთვალოს თავის საკუთარ მტრებათ, რისთვისაც ზავი, რუსეთსა და ოსმალეთს, სპარსეთს, ან სხვა სახემწიფოს შორის დადებული, უნდა იყოს გავრცელებული საქართველოს სამეფოებზედაც, 2. ქართლ-კახეთის ტახტის პატრონი და მასზე მჯდომარენი უნდა იყვნენ აუცილებელივე უგანათლებულისი მეფე ერეკლე თეიმურაზის ძე, მისი სახლის მემკვიდრენი და შთამომავალნი, 3. სამეფოს შინაგანი მართვა-გამგეობა, სამართალი და სამსჯავრო, აგრეთვე ყოველივე გადასახადები უნდა დარჩეს მის უგანათლებულესობის ქართლ-კახეთის მეფის სრულს უფლებასა და სარგებლობაში. ამასთანავე ეკრძალებათ რუსეთის სამხედრო თუ სამოქალაქო მართველთ, ჩაერიონ სამეფოს შინაურ საქმეებში, ან მოახდინონ რაიმე განკარგულებანი.

პრტ. 7 მისი უგანათლებულისობა ქართლ-კახეთის მეფე იღებს რა მოწიწებით მის იმპერატ უდიდებულესობისაგან დაპირებას, აღთქვამს თავისა და თავის შთამომავლობათა მხრით: 1. იყოს მუდამ მზათ თავისი მხედრობ თ მისი უდიდებულესობის სასამსახუროთ, 2. რუსეთის უფროს მართველეთან იქონიოს მარად ურთიერთობა შესახებ მის უდიდებულესობის მიმართ სამსახურისა, დააკმაყოფილოს მათი მოთხოვნილებანი და დაიფაროს თავის სამეფოში რუსეთის ქვეშევრდომნი ყოველივე შეურაცყოფა-შევიწროებისაგან, 3. პირვი სცეს ამ სამეფოს მოხელეებს ჩინებით და დაწინაურებით დამსახურების გამო უმთავრესათ რუსეთის იმპერიის წინაშე, რომლის მფარველობაზე არის დამოკიდებული ქართლ-კახეთის მშვიდობა და კეთილდღეობა.

პრტ. 8. დასამტკიცებლათ თავისი საგანგებო ხელმოწიფობრივი მოწყალეებისა მის უგანათლებულესობის მეფისა და მის ხალხთა მიმართ და ამ ერთმორწმუნე ერის რუსეთთან ერთობის გასამტკიცებლათ, მისი იმპ. უდიდებულესობა კეთილათ ნებულობს და ანიკებს იმათ შათალიკოსს (უფროს არქიეპისკოპოსს) მერვე ადგილს რუსეთის არქიელთა შორის, სახელდობრ ტობოლის არქიეპისკოპოსის შემდეგ, აქასთანავე ყოვლად მოწყალეთ აძლევს მას რუსეთის უწმინდესი სინოდის წევრობის ხარისხს. შესახებ საქართველოს ეკლესიის მართვა-გამგეობისა და რუსეთის სინოდთან ურთიერთობისა შედგენილ იქნება ცალკე არტიკული.

პრტ. 9. მისი იმპ. უდიდებულესობა თავის მოწყალეობას ავრცელებს მის უგანათლებულეს მეფის ქვეშევრდომ თავად-აზნაურებზე და ანიკებს მათ რუსეთის იმპერიაში იმავე უფლებას და უპირატესობას, რაც აქეთ მოპოებული რუსის კეთილშობილ წოდებას. მისი უგანათლებულესობა, მეფე, იღებს რა მადლობით ამ მოწყალეობას თავის ქვეშევრდომთა მიმართ, ვალდებულათ რაცხს თავის თავს წარუდგინოს მის უდიდებულესობის სასახლეს ყველა კეთილშობილ გვართა სია, რათა ამ რიგათ შეიძლებოდეს გაგება, თუ რომელ მათგანს რა განსაკუთრებითი უფლება აქვს მინიკებული.

პრტ. 10. შართლ-ძახეოის ყველა მცხოვრებს შეუძლიათ დაესახლოონ რუსეთში, წაგიდენ იქ და დაბრუნდენ უკან დაუბრკოლებლივ. მოლაპარაკებით ან იარალით განთავისუფლებულ შართველთ ოსურქთა, სპარსთა ან სხვა ხალხთა ტყვეობისაგან ეძლევათ უფლება თავისუფლათ წასელისა, სადაც მათ სურთ, ხოლო უნდა გადიხადონ ყოველივე ხარჯი მომხდარი მათ გამოსასყიდათ და სამგზავროთ. ამასვე აღთქვამს მისი უგანათლებულესობა მეფე, რა ა აღასრულოს წმინდათ ასეთივე მოკმედება შესახებ რუსეთის ქვეშევრდომთა, რომელნიც კი ტყვეთ იქნებიან ჩავარდნილი მეზობელ ხალხებთან.

პრტ. 11 შართლ-ძახეთის ვაქრებს შეუძლიათ თავისუფალი ვაქრობა მთელს რუსეთში და სარგებლობენ ისეთივე უფლება უპირატესობით, როგორიც აქეთ მინიკებული რუსეთის ნამდვილ ქვეშევრდომთ. თავის მხრივ მეფე აღთქვამს საზღვარზე მდგომ რუსის მთავარმართველთან ან მის უდიდებულესობის მინისტრთან შეთანხმებით გაუადვილოს რუსეთის ვაქრებს თავის საბძანებელში ან სხვა ადგილებში მიმოსვლა და ვაქრობა, ვინაიდან, თუ ასეთი გარკვეული დადგენილება არ იქნა, პირობა მეფის ვაქართა უპირატესობის შესახებ კარგავს ძალას.

პრტ. 12. პირობა იწერება სამარადისოთ. მაგრამ, თუ ვინცობაა, საპირობეამ მოითხოვა რაიმეს შეცვლა ან ჩამატება ურთიერთ სარგებლობისათვის, ეს უნდა მოხდეს ორივე მხრის შეთანხმებით.

არტ. 13. ამ ტრაქტატის რატიფიკაცია (ე. ი. უზენაესი მოწონება და დამტკიცება) უნდა მოხდეს ექვს თვეში დღიდან ხელის მოწერისა, ან უფრო ადრე, თუ კი ეს იქნება შესაძლებელი.

დასამტკიცებლათ რისა ქვემოთ ამის ხელის მომწერმა რწმუნებულებმა, თავიანთ უფლების მიხედვით, მოაწერეს ხელი არტიკულებზე და დააკრეს მათზე თავიანთი ბეჭდები გეორგოვესკის ციხეში 24 ივლისს 1783 წელს.

(შემდეგ მოხსენებულია ძარბლ-ძახეთის მეფეთა ფიცის ნიმუში).

შმაღლესათ დამტკიცებული დამატებითი არტიკული (მუხლი) მეფე მრეკლე გეორგსთან დადებულ პირობაზე, 30 სექტემბერი 1783 წელი. (იხ. კანონთა სრული კრებული № 15.840).

ძარბლ-ძახეთის მეფეთა გვირგვინის კურთხევის და მირონის ცხების შესახებ.

„შინაიდან ძარბლის და ძახეთის მეფენი უძველეს დროიდან იკურთხებოდნენ სამეფო გვირგვინით და იცხებდნენ მეფობის წმინდა მირონს. ამიტომ მისი იმპ. უდიდებულესობა თავისა და თავის საიმპერატორია ტახტის მემკვიდრეთა სახელით არამც თუ ყოვლად მოწყალეთ აძლევს უფლებას მოხსენებულ მეფეებს აღასრულონ ეს საეკლესიო წესი, არამედ, დასამტკიცებლათ თავის განსაკუთრებულ კეთილ სურვილისა, ანიკებს მათ, გარდა საიმპერატორო ინვენსტიტურის ნიშნებისა მეფობის შესახებ, რაიცა მოხსენებულია ტრაქტატში, აგრეთვე ჩვეულებრივ სამეფო გვირგვინს, რომელსაც ხმარობდა მისი უმაღლესობა ამ ეპოქით ბძანებელი მეფე მრეკლე გეორგე, და ამავე გვირგვინით უნდა ეკურთხონ მეფეთ მათი უგანათლებულესობა მემკვიდრენი მეფე ერეკლესი. მისი უმაღლესობა მეფე მრეკლე იღებს ამ უზენაეს მის იმპ. უდიდებულესობის მოწყალეობას სათანადო სასოებით და მადლობით, აღთქვამს თავისა და თავის მემკვიდრეთა სახელით, რომ წესი გვირგვინის კურთხევისა და მირონცხებისა თავის შთამომავლობათა შესახებ მოხდება მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ისინი აღიარებენ ტრაქტატში აღნიშნულ ფიცს ჩუსეთის საიმპერატორო ტახტის ერთგულებაზე და მიიღებენ უზენაესათ დამტკიცებულს იმპერატორის სიგელსა და ინვენსტიტურას.

მს არტიკული უნდა იყვეს ამრიგათვე პატივდებული როგორც ტრაქტატის სხვა მუხლები (არტიკულები). დასამტკიცებლათ ამისა იმ ტრაქტატის ხელმოსაწერათ უფლებით აღჭურვილმა რწმუნებულებმა მოაწერეს ხელი ამ არტიკულზე და განამტკიცეს იგი თავიანთი ბეჭდებით“.

აი ის დიდმნიშვნელოვანი ტრაქტატი, რომელიც დაედვა საფუძვლათ აღმოსავლეთ საქართველოსა და ჩუსეთის ურთიერთობას! ამ ტრაქტატის

ძალით მართლ-მანების სამეფო შედის თავის ნებით რუსეთის იმპერატორის უფლებასა და მფარველობაში. ამიერიდან რუსეთის იმპერატორი ხდება ივერიის მეფის სიუზერენი (ბძანებელი), ეს უკანასკნელი კი მისი ვასალი, ე. ი. ხელქვეითი. მართლ-მანების სამეფოს სათავეში სამუდამოთ რჩება იგივე დინასტია, ბაგრატიონთა გვარი ე. ი. მეფე ერეკლე და მისი შთამომავლობა; სამეფოს შინაური მართვა-გამგეობა რჩება მეფის სრულ უფლებაში. რუსეთის მინისტრ-ჩინოვნისებს არა აქვთ არავითარი უფლება ჩაერიონ მეფის საქმეში და მოახდინონ რაიმე გეგმარგებანი. მეფეს სრული უფლება აქვს ეკურთხოს მეფეთ ჩვეულებიანებო, იცხოს სამეფო მირონი, დაიღვას თავზე გვირგვინი, ავიდეს სამეფო ტახტზე. გამოსკეს კანონები, განაგოს სრულიად თავისუფლათ და უკანტროლოთ თავის სამეფო. ეს არის ივერიის სამეფოს შინაური წყობილების კანონმდებლობის და მართვა გამგეობის სრული დამოუკიდებლობა. აქეთვე დამოუკიდებელი რჩება ივერიის ეკლესიაც თავის კათალიკოსთ. ხოლო ტახტზე ასვლის დროს მეფე აღიარებს ფიქს რუსეთის იმპერატორის ერთგულობაზე და ღებს იმპერატორისაგან სიგელს და რწმენა ტიტულას, ე. ი. სამეფო ნიშნებს: გვირგვინს, დროშას, ხმალს, კვრთხს და ყარყუმის მანჩიას. კათალიკოსს კი ეძლევა რუსეთის უწყანდესი სწოდის წევრობის ხარისხი.

ტრაქტატის ძლით მართლ-მანების მეფე შეზღუდულია მხოლოდ თავის გარეშე პოლიტიკაში; მას არ შეუძლია რაიმე დამოკიდებულება იქონიოს მზობელ მთავრებთან და სახელმწიფოებთან რუსის იმპერატორის მალალ მოხელეთა დაუკობხავათ და ნებადაურთველათ. რუსეთის მტრები მან უნდა აღიაროს თავის მტრებათ, რუსეთის მეგობრები კი თავის მეგობრებათ. აგრეთვე თავის ჯარით უნდა დაემაროს საქარობის დროს რუსეთის იმპერიას. ასევე უნდა მოიქცეს რუსეთის იმპერატორიც: უნდა გააწვიოს ივერიის სამეფოს ყოველგვარი მფარველობა, ჯარებით დახმარება და დარცვას იგი სპარს-მსმალთა და სხვა მეზობელთა ძალმომრეობისაგან; თანაც უნდა შეეცოთოს მას ის კუთხეები ამიერ-ქავკასიაში, რომელთაც დარცვრობსან წაართმევს სპარსეთსა და მსმალეთს. ამასთანავე ქართველ თავად-აზნაურთ, ვაჰრებს და ხალხს რუსეთის იმპერატორი ანუ კბს იმავე უფლებებს, რუსეთში მყოფობის დროს, რაც აქვთ ბოძებული თვით რუსის ხალხსა და თავად-აზნაურთ.

ღაიდვა ეს სახელმწიფო ტრაქტატი ივერიისა და რუსეთის შორის, მაგრამ მარტო ქალაღდზე აღნიშნულია პირობამ, რეალურ დახმარების უქონლობის გამო, ვერ რხნა მართლი სპარსთა შურის ძიებისიგან და ითვლისი აღამამდხანის მიერ აოხრებისაგან!.. მიუხედავათ ამისა, მალე

სრულს დავიწყებას მიეცა ეს სახელმწიფო ტრაქტატი, ასეთი ზემოთ დადებული მრეკლე მეფესა და მკატორანე მეორეს შორის. ღიირღვა იგი რუსის მთავრობის მხრივ და მით უკუღმა დატრიაღდა საქართვეღოს ბედის ჩარხი.

III. იმერიის სამეფოს რუსეთთან შეკავშირება.

როგორც აღწიწნეთ, 1798 წელს საუკუნოთ განიღვნა ივერიის მოკირნახულემ მრეკლე გმირმა. იგი დიდის პატრიოთ დაასაფლავეს მცხეთას სვეტი ცაოვლის ტაძარში. შეწყდა მისი მკეკარე ხმა, ჩაიკო ქარქაშში მისი მკეეთრა ხმაღი, რომელიც შიშის ზარს სცემდა საქართვეღოს მტერს. ზიირის სიკვდიღს მოკყეა ტახტის მემკვიდრე ძმებს შორის შინაური განხეთქიღება, მტრებას გათამამება, შიმშიღი, ყაპა (მავე ქარი), ხაღხის გაყღეღა, არეუღობა და სხვა მრავაღი უბედურება. საშინაღოთ აიწყეწა მართღ-ძახეთის შინაური და გარეშე საქმეღები. შიწეო ხაღხა გმინაე და დიდ ფეოდაღთა ძაღმოშრეობისგან და ვადასახაღებას სიძღძინის გამო. სუფევეღა თვითნეობა და უკანონობა, დინასტიური განხეთქაღება და დამღუპეღი ინტრიგეღები. ამ საერთო ოროტრიაღში აღარავის ესმოღა კებუღი მამუღი შვიღის მრეკლე ჰეფოს ვეზირის სოღოღმონ ლეონიძის ფსიხეღი ხმა: ზოგს ხეღი გაეშვარა ჩრდაღოეთით, ზოგეც შეეღღას ეძებღა სამხრეთით და ღმოსავღეთით...

ამგეარ მძიმე პირობებში ტახტზე ავიღა სწეუღი, სუღით და სხეუღლით უძღღერი, მრეკლეს უფროსი ვაჟე გიორგი XII. ბევირღა გემრღიეღი საქმეღი, ლოცვა-ვედრება, მონასტერში სიარუღი, ხატეზი და საწირავი, ღვღღებღი და ბერებღი, — აი რა შეადგენდა უკანასკნეღი მეფის მისწრაფენასა და ბედნიერებას! მას ძღღიერ ცოტა რამ ესმოღა საჰეფოს რთუღი საქმეღების და ნაკღებათ ანტერესებღა ისინი. სასხღოთ და ცღიღღღს, აწეწიღ ივერიის კი ამ დროს ეკავრებოღა სულ სხვა მეფე, აღკურვაღი ძღღიერი სუღით, უშრეტი ენერგიით, მძღღერი ნებით, ფართო სახელმწიფო კულა-გონებით და დიპლომატიური ნაკით. მხოღოთ ასეთ მეფეს შეეძღღო გადაერჩინა მართღ-ძახეთი და მასთან მთეღი საქართვეღო ისტორიის დამღუპეღელ ტაღღებისგან, აეშორებღა საშინეღი მარცხი, რომელიც საბედღისწეროთ თაეს ატყღებოღა ტანჯუღი ივერიის.

ზიორგი XII-ის ტახტზე ასეღლით მართღ-ძახეთი გაიკო ორ მოპირდაპარე ბანაკათ: ერთი მხრით დიდების მოყვარე მრეკლეს ქვრივი. (ზიორგი XII-ის დედინაცვაღი) დარეჯან დედღოფაღი და მისი შვიღები: იუღლონ, ვახტანგ, ფარნაოზ, აღექსანდრე და მირიანი, მეარე მხრით კი გიორგი XII და მისი შვიღები: დავით, იოანე, თეიმურაზ და ბაგრატი. ორივე მხარემ გაიჩინა მომხრეებღი ვავღენიან თავაღებასა და სამღღღე-

ლოებაში, შეუდგენ იდუმალ და აშკარა მოქმედებას. მთელი ეს უბედურე
ბაკი წარმოშვა მემკვიდრეობის წესის შეცვლამ, რომელიც ძალათ ჩადე-
ნია დ. უძლურებულ მეფე მრეკლეს მისმა ცოლმა ღარჯანმა. მეფის უკა-
ნასკნელი ანდერძის ძალით ტახტზე უნდა ასულიყო ბიორგის XII ის
შემდეგ მისი შვილი ღავითი კი არა, არამედ მისი ძმა იულონი. მემკვი-
დრეობის წესის ასეთი შეცვლა შეიქნა საბედიწეროთ მთელი საქართვე-
ლოსთვის.

ტახტზე ასვლის შემდეგ ბიორგი მეფემ მიმართა აზიურ ხრაკს: ღა-
ადასტურა მამის ანდერძი მემკვიდრეობის შესახებ, მოხიბლა: ამით და შე-
ირიგა დროებით, თავის დიდინაცვალი; ამავე დროს კი ვაგზავნა კაცები
რუსეთს და სთხოვა იმპერატორს 1783 წლის ტრაქტატის ძალით თავის
დამტკიცება ივერიის მეფეთ, სამეფო ინვენსტიტურა და ჯარი, აგრეთვე
თავის უფროსი ვაჟის ღავითის დანიშვნა ტახტის მემკვიდრეთ, რომელიც
იყო რუსის სამსახურში არტილერიის ღენკრლათ. რუსეთის იმპერატორმა
პავლე I-მა სცნო კანონიერათ მეფის ასეთი მოთხოვნებიანი, დაამტკი-
ცა ივერიის ტახტის მემკვიდრეთ ღავით, თვით მეფეს და მის სახლობას
კი გაუგზავნა სამეფო რეგალიები და ორდენები. აგრეთვე გამოგზავნა
მთელი პოლკი ღენერალ ლაზარევის თაოსნობით და სასახლის მინის-
ტრათ კავალენსკი.

მეფის ასეთმა საქციელმა საშინლათ ააშფოთა მისი ძმები. ზოგი მათ-
განი გაიქცა ივერეთს, ზოგი ახალციხეს, ზოგიც დაღესტანსა და სპარსეთს
და იქიდან იწყეს მეფის წინააღმდეგ მოქმედება. ამით ამხედრეს კიდევ ღეკ-
თა ბელადი ომარხანი, რომელიც წამოვიდა საომრათ 15000 კაცით, მაგ-
რამ დამარცხდა მდ. იორზე რუს-ქართველთა შეერთებული ჯარის მიერ.

ძმებისა და დედინაცვლის ასეთმა გაბედულმა იერიშმა ძლიერ ჩა-
აფიქრა ბიორგი XII. მს სულით უძლური მეფე გაენდო თავის მესაი-
ღუმლე სამღვდელო პირთ, უფროსი ვაჟის და დიდებულთა დაუკითხა-
ვათ გადაწყვიტა რუსეთთან მქიდრო დაკავშირება, ე. ი. რუსეთის სრულ
ქვეშევრდომობაში შესვლა მთელი სამეფოთი იმ პარობით, რომ ივერიის
მეფეთ დარჩენილიყო საუკუნოთ მხოლოდ იგი და მისი ოჯახის შთამო-
მავლობა, ამით სურდა აცვილებოთ თავიდან ის ხიფათი, რასაც უმზადებ-
დენ ძმები. ბიორგი მეფის ასეთი აჩქარებული გადაწყვეტილება შეიქნა
საბედისწერო სრულიად საქართველოსთვის. ასეთი განაჩენით მან მოჰკლა
პოლიტიკურათ ქართველი ე. ი. და გაუთხარა სამარე თავის სამშობლოს...
მს საშინელი განაჩენი კი. იყო ლოდიკური შედეგი უკუღმართი ანდერ-
ძისა ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ...

ბიორგი მეფემ 1799 წელს წარგზავნა რუსეთს თავის სამი რწმუნე-
ბული; გარსევან ქავკავამე, ბიორგი ავალიშვილი და ელიზბარ ფა-

ლაგანდიშვილი. ამათ წარუდგინეს რუსეთის გარეშე საქმეთა მინისტრს გრაფ როტსოპჩინს ზიორგი მეფის სახელით ნოტა ანუ თხოვნითი მუხლები, დამყარებული მეფის წერილობით რწმუნებაზე. ამ რწმუნებით სიგელში გიორგი მეფე სწერდა შემდეგს: „სრულიად ჩემი სამეფო და სამფლობელონი მიეცით რუსეთის იმპერატორის სრულ ბრძანებლობასა და მზრუნველობაში, ისე, რომ ამიერიდან საქართველოს სამეფო უნდა იყოს ისეთ ვითარებაში, როგორც რუსეთის სხვა პროვინციება. ამასთან ერთად უმდალესათ სთხოვეთ რუსეთის იმპერატორს, რათა დამარწმუნოს მან წერილობითი აღთქმით, რომ სამეფო ღირსება არ აეხდება ჩემს ოჯახს, არამედ ეს მეფობა გადავა მამიდან შვილზე ისე, როგორც ეს იყო ჩემი წინაპრების დროს. სთხოვეთ აგრეთვე ყოველად მოწყალე ხელმწიფეს, რათა მიბოძოს მე და ჩემს შვილებს სამკვიდროთ სოფლები რუსეთის იმპერიაში და შესაფერი ჯამაგირიც“.

აი მოკლეთ ზიორგი მეფის რწმუნებულთა მიერ წარდგენილი ნოტას შინაარსი:

„ჩვენი მეფე კიდევ მამის მრეკლე მეფის სიცოცხლეში საიდუმლოთ ატარებდა თავის უაღრეს მისწრაფებას შესულიყო თავის სამეფოთი რუსეთის იმპერატორის სრულს დამოკიდებულებასა და ქვეშევრდომობაში. ამიტომ მეფემ დაგვაჯალა ჩვენ, რათა მოგიძღვნათ უქვეშევრდომილესი მადლოდა უზენაეს მოწყალეებისათვის და წარმოგიდგინათ შემდეგი თხოვნა:

1. მის უმაღლესობას ჰართლ-ძახეთის მეფე ზიორგის, დიდებულით, სამღვდლოკებას და ხალხს სურთ საპუდამოთ რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობა, აღთქვამენ შეასრულონ წმინდათ ყოველივე ის, რაც ევალებათ რუსეთის ქვეშევრდომთ, არ უარყონ არავითარი კანონი, ბრძანებანი და სცნონ რუსეთის იმპერატორი თავის საკუთარ ხელმწიფეთ.

2. მეფე უქვეშევრდომილესათ თხოულობს, რათა სამეფოს ჩაბარების შემდეგ, ისა და მისი მემკვიდრენი დასტოვონ ტახტზე მეფის ხარისხით, რადგან თვის ნებით შევიდენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში. მიეცეს ამ მეფეთ უმთავრესი მარჯვა-გამგეობა თავის სამეფოში იმ კანონებით, რომელნიც გაეგზავნება მათ იმპერატორის სასახლიდან.

3. მეფე თხოულობს შესაფერ ჯამაგირს და სოფლებს რუსეთში. საქართველოს სამეფოს შემოსავალი კი გადადის იმპერატორის სრულს უფლებაში ჯარების შესანახათ და ადგილობრივი საქირობისათვის; აგრეთვე მემამულეთ მიეცეს საღვთაოი სახელმწიფო გადასახადებში.

4. მეფისა და სამეფოს ქვეშევრდომთ მიღებისათანავე პირველ ხანებში საქიროა გაიგზავნოს სამეფოს დასაცავათ 6.000 ჯარს-კაცი თავის არტილერიით.

5. საქართველოს ყველა ციხე სიმაგრენი უნდა გადავიდეს რუსის ჯარისა და ციხის თავთა ხელში.

6. უნდა გაგზავნოს ფორტუკაციის მკოდნე პირები საქაროების მიხედვით ახალ ციხე-სიმაგრეთა ასაგებათ.

7. შჩიოთ ქართველ ხალხსაღ თავად-აზნაურთ შვიორი რუსის სამხედრო სამსახურში, ხოლო მიღცეს მათ ნება პირველ ხანებში მაინც ატარონ ეროვნული სამოსელი.

8. ზაიგზავნოს საქართველოში მკოდნე პირები ოქროს, ვერცხლის და სხვა მადნეულოთა დასამუშავებლათ,

9. მეთე თხოულობს გადაიდონ ხარაფხანა, ან დატოვონ იგი ძველ წესებზე და მოსკოვან ოქროს, ვერცხლის და სპალენძის თუელი, რომლის წაღმა მხარეზე უნდა ეოს იმპერატორის ვენჩეული, მეორე მხარეზე კი საქართველოს ღებში.

10. სურსთი ჯარებისთვის ან უნდა დამზდდეს დროით, ან უნდა იყიდებოდეს ზაზრის ფასათ.

11. მიეცეს ბრძანება რუსის ჯარების უფროსთ დაცვან ქართველებთან ერთათ სამეფოს საზღვრები მეზობელ ხალხთა თავხედობისაგან.

12. შინაიდან ზანჯა-მარევის სახანოები შეადგენენ უძველეს დროიდან საქართველოს სამეფოს ნაწილს და იხდიან ხარჯს, ამიტომ მიეცეს ნება ქართველ ჯარს დაეხმაროს მათ მტრების წინააღმდეგ.

13. როგორც ეს სახანოები, აგრეთვე სხვა მოსაზღვრე სახანოებიც, როგორც კი გაიგებენ იმპერატორის ასეთ მოწყალებას, თავის სარგებლობისათვის შემოვლენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში.

14. საქართველოში მყოფმა რუსის ჯარის სარდალმა უბრძანოს ოსმალეთის და ახალციხის ფაშას, რათა არ იყოლოდოს ლეკები და არც გაუშვას ისინი საქართველოს საზღვრებში.

15. საქართველოს სამეფოს თავად-აზნაურთ, სასულიერო წოდებას, ვაჟრებს და მოხელე ხალხს უნდა მიეცეს იგივე კანონიერი უფლებანი, რაც შინიკებული აქვთ რუსეთის ქვეშევრდომთ.

16. რადგან ჩვენში არ არის წესათ ხალხის სულობით აღწერა, ამიტომ არ შეგვიძლია ახლა წარმოვადგინოთ თუ რამდენი სულია სამეფოში თავადი, აზნაური, სამღვდელი პირნი, ვაჟრები, ხელოსნები და გლეხები ამის შესახებ დაწვრილებითი სია იქნება შედგენილი და წარმოდგენილი მომავალში.

თუ რაიმე აკლია ამ ჩვენ მიერ წარმოდგენილ მუხლებს, ყოველივე იქნება შევსებული ადგილობრივ რუსეთიდან გაგზავნილ იმპერატორის რწმუნებულის მიერ. ჩვენ კი ჩვენს სამეფოსთან დაშორების გამო არ შეგვიძლია ყველაფერი მოვისაზროთ და შევაყსოთ.“

აი ის ნოტა, რომელიც წარუდგინეს რუსეთს მინისტრს ბიორგი მეფის რწმუნებულებმა! ეს ნოტა მოიწონა პავლე I-მა 19 ნოემბერს 1800 წელს 23 ნოემბერს კი იმპერატორი პავლე სწერს ბიორგი XII რესკრიპტს, რომელშიაც აღნიშნავს თავის მოწონებას ნოტას შესახებ და თავის კეთილგანწყობილებას მეფისა და სამეფოს მიმართ, უსურვებს მეფეს კარგათ ყოფნას და სხ. ამავე დროს გაგზავნის საქართველოში ორი რწმუნებული, ბ. პავლიშვილი და მ. შალავანდიშვილი იმ მიზნით, რომ „თუ გიორგი მეფე მართლაც იმავე აზრისაა ამ უამათ, რაც მოხსენებულია მის რწმუნებულთა ნოტაში, და სურს სამუდამოთ შესვლა რუსეთის მფარველობასა და ქვეშევრდომობაში იმავე უფლებით და სარგებლობით, როგორც სხვა ქვეშევრდომნი. იმ შემთხვევაში მეფემ უნდა გამოგზავნოს სამადლობელი სიგელი, რომელშიაც სამივე რწმუნებული უნდა მოიხსენოს ელჩებათ. იმათი მოხვლისთანავე იქნება შედგენილი ორივეს მხრივ სავალდებულო საიმპერატორო აქტი (ტრაქტატი).“

ეს რესკრიპტი დაჩვენებულია იმის, რომ თვით რუსეთის იმპერატორს და მის მთავრობას არ ეჯერათ, თუ ასე ადვილათ ჩაუვარდებოდათ ხელში ივერიის მთელი სამეფო.

ბიორგი მეფის ასეთმა აჩქარებულმა გადაწყვეტილებამ ფრიად ააშუოთა ივერიის საუკეთესო მამულიშვილნი, განსაკუთრებით კი სოლომონ ლეონიძე, კაბუა ორბელიანი, დავით სარდალი, ოთარ ამილახვარი და მათ შორის იტალიელი პატრი ნიკოლა რუტილიანი, რომელიც დაახლოვებული იყო გიორგი XII-თან და უშლიდა მას საქართველოს რუსეთთან შეერთებას. იგი აგონებდა მეფეს, რომ რუსთა წესი და ჩვეულებანი იქნება მეფისთვის სამძიმო, რომ დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბედური და მარადის სამწუხარო. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა იქნება დაცინებული და საკაცხველი. უცხო ნათესავი პატრონათ ქვეყნსა მოყვანილი შექმნის ერსა მტერად, მდევნელად და მანუხებლად. მამულიური მთავრობა მეფეთა გადაიქცევა მამინაცვლისა და დედნაცვლისა სახელ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნებისაგან არაოდეს აღსარებულისა. რუსნი შემოატანენ პირველადვე მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანასა კისერსა, მოითხოვენ დიდთა ხარჯთა, რომელთაც თქვენ ვერ შესძლებთ. მაშინ თქვენი მამულნი და ყმანი გაისუიდებიან ბარაბანით და მკვდარნი თქვენი დაიმარხებიან მუსიკითა“.

ღიჟათ საგულდისხმოა ის, რომ თვით ბიორგის სიცოცხლეში, 15 ნოემბერს 1800 წ. პავლე I-მ რესკრიპტით უბრძანა პავლასის საზღვრებზე მდგარს მთავარს სარდალს ღენგოზი კნორივს ჯარების გაგზავნა საქართველო-

ში და განკარგულების მოხდენა, რომ „როგორც კი მიიცვალოს გიორგი მეფე, ჩემი ბრძანების მიღებამდე არავინ იქნას გამოცხადებული“ მის მემკვიდრეთ და საქართველოს მეფეთაო.“

ეს რესკრიპტი აშკარათ, გულისხმობს, რომ რუსის ხელმწიფეს და მის მთავრობას წინაწინვე გადაწყვეტილი ქონებით მოესპოთ მართლ ძახეთში მეფობა და ეროვნული მართვა-ვაამგეობა, მოხდინათ სამეფოს სრული ოკუპაცია (დასაკუთრება) და რუსეთის ჩვეულებრივ გუბერნიებად ვარ-დაქმნა. იმპერატორ პავლე I-ს ისე სწყუროდა საქართველოს ხელში ჩაგდება, რომ მან აღარ მოუცადა რწმუნებულთა ჩასვლას ივერიაში და იქიდან მეფის თანხმობის სიგელის მორტანას, არ მოუცადა არც მეფის სიკვდილის ამბავს და უკვე 18 იანვარს 1801 წელს მანიფესტით გამოაცხადა საქართველო რუსეთის იმპერიასთან შეერთებულად. ამ რიგით მოხდა ივერიის სამეფო წყობილებების ძალდატანებით მოშლა და იმპერიასთან შეერთება. მოყვარის ნიღაბით მოვლინებულმა ლალმა სახელმწიფომ დაჩაგრა და ჩაკლა დაუძღვრებულ სამეფოს წრფელი იმედები, რწმენა და თვითარსებობა! განმეორდა მსოფლიო ისტორიაში კიდევ ერთი უსამართლო აქტი! მეფერამეტე საუკუნის დამლევს მოხდა კულტურული ერის პოლიტიკური სიკვდილი!.. მისი შესაფლავენი შეიქმნენ საკუთარი მეფე ზიორგი XII და რუსეთის იმპერატორი პავლე I.

სავსებით ახდა პატრი ნიკოლას გონივრული მზილება, რომელიც ვერ შეიგნო გიორგი მეფემ; თვით ეს საქართველოს მოყვარე პატრი განაძევებს რუსებმა ივერიიდან 22 ნოემბერს 1801 წელს. ზიორგი XII-ს, როგორც ღვთის მოსავეს და ფრიად პატიოსან ადამიანს, სწამდა რუსთა რაინდობა და მაღალი სათნოებანი, რაც სინამდვილეშ, სამწუხაროთ არ გამართლა, და რუსის მთავრობა იმ თავითვე შეუდგა პირობის დარღვევას ივერიის მეფის და სამეფოს წინაშე.

IV. რუსეთის მართვა-ვაამგეობის დამყარება ივერიაში.

მიიცვალა სწეული ზიორგი XII; მალე მიჰყვა მან პავლე I-იც. მეფის სიკვდილით კიდევ უფრო აიარა და აიწინა მართლ-ძახეთი. მართი მხრით დარბოზდენ ღარეჯან დედოფლის შვილები და აფიცებდენ ხალხს იულონის ერთგულობაზე, მეორე მხრით კი მოქმედობდენ ღვთის მომხრენი. შხა-ველ დაბნეული ხალხი და თავად-აზნაურობა ველარას იგნებდენ, არ იცოდენ, ვინ ეცნოთ მეფეთ, ვისთვის მიეცათ ფიცო. შველა ამას დაერთო ის, რომ თვით მეფე ზიორგის სიკვდილის დღეს ღენ-ლაზარეშმა, მნორინგის ბრძანებით, უცებ ჩააყენა სასახლეში შეიარაღებული დარაჯები, შეკრიბა თავის ბინაზე ტახტის მემკვიდრე ღვთაო, ივერიის დიდბიულნი და წაუკითხა რუსულათ იმპერატორის პავლე I-ის რეს-

კრიპტი, რომ არაინ დაენიშნა ტახტის მემკვიდრეთ. ხანამ სიტყვებს თარჯიმანი გადათარგმნიდა ქართულად, უცებ გამოვიდა რუსულის კარგათ მცოდნე სოლომონ ლეონიძე და ხმა მალდა აუწყა კრებას, რომ ლაზარევმა მოულოცა ბატონიშვილს ღვითოს საქართველოს მეფობაო. სცნო თუ არა ეს ლაზარევმა, ხელმეორეთ წაუყიბა კრებას იმპერატორის ბრძანება, მასთან სთხოვა ლეონიძეს, ნუ ერევით ჩემს საქმეშიო მაგრამ ქებული მამულიშვილი არ დაცხრა; ის გამოვარდა გარეთ, იწყო სირბილი თფილისის ქუჩებში და დაურიგა ხალხს თავის მიერ შეტხზული იმპერატორის მანიფესტი ღვითოს ტახტზე ასვლის შესახებ. ლაზარევმა დაატუსაღა ლეონიძე და აუწყა ამის შესახებ ღენ. ანორინგს, ლაზარევმა მიერ წაუყიბებულმა რესკრიპტმა კიდევ უფრო არაღ-დარია საქმე და გააწვევა მდგომარეობა. იულონის და ღვითოს მომხრენი არ ცხრებოდენ; ისინი დარბოდენ მართლ ძახეთში და კვლავ განაგრძობდენ ხალხის დაფიცებას მეფის წულთა ერთგულობაზე. ამრიგათ რამდენიმე თვის განმავლობაში სუფევდა სრული ანარქია. ლეკთა და ყაჩაღთა ბრძონი თავისუფლათ დათარგმობდენ მართლ-ძახეთში და არბევდენ ხალხს, ილაჯ-გაწყვეტილს და ვალატაკებულს ამდენი უბედურებით.

1795—1801 წლები იყო ივერიის უუსაშინეოესი ხანა. მტერთა შემოსევამ, ლეკთა თარგმმა, დარბევამ, შიმშილმა, ქირმა და დანასტურმა შეფოთმა საშინლათ დასეტყვა ქართველი ხალხი და თითქმის გაანახევრა იგი. მან დარაკოდა, ვის მაჰკედლებოდა, ვინ ეცნო მეფეთ, სად მოეპოვა მშვადობის ნავთსადგური. ასე დაეცა და დაიღუპა ერთ დროს ძლიერი და მშვენიერი ივერია უკანასკნელ მეფეთა პოლიტაურა სიბეცით და რუსეთისაკენ ხელის პოტინით...

ამ არეულობის დროს საქირა იყო სულით და გონებით ძლიერი ტახტის მემკვიდრე, რომელსაც მაშინვე უნდა მიეღო ზომები და კურთხეულიყო მეფეთ. სამწუხაროთ ასეთი არ იყო ღვით ბატონიშვილი, რომელიც ჰამლეტის მგავსათ ორქოფობდა და ელოდა იმპერატორის ბრძანებას; დიდი მამულიშვილი სოლომონ ლეონიძე კი უჩრჩევდა მტკიცე ზომების მიღებას და ტახტზე ასვლას. აქმენით რაც არის საქმელი; აჩვენეთ ყველას ძალი და ძლიერება თქვენი; აქ გმართებთ გიჟობა; დუმილი თქვენი და სისუსტე ძლიერებს თქვენთა მტერთა. მხლავე უბრძანებ დაიფარონ მოარჩილებაზე! ნუ ჰკარგავ მეფობასა და ნუ ღუპავ ქვეყანასა ვინ არის მოკალე მეფობისა?! რუსეთმან აღრევდა აღიარა მემკვიდრეთ და პირობითა გაქვს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა.“ ასმენდა ასეთ გონიერულ სიტყვებს სოლომონ ლეონიძე; ამავე უჩრჩევდა მას იოანე სარდალი. მაგრამ ღვით ბატონიშვილი არ უსმენდა ამ ბრძნულ რჩევას და უჯერებდა მხოლოდ რუსის ღენერალ

ლაზარევი, რომელიც წინააღმდეგი იყო მისი გაქვებისა. პარიკით, ვი-
 ლაც კანკავის პირთა შინაგონებით ეს ღირსეული მამულიშვილნი და
 მათ შორის სარდალი მკარ პილასხვარი ჩაგდო საპრობილეში. მაგ-
 რამ აქაც არ ცხრებოდა სოლომონ ლეონიძე; იგი გაიძახადა მოთქით
 და გლოვის ხმით: „ღვითმა დაღუპა ოჯახი მეფეთა, გამოსქრა ყელი მე-
 თობასა, დაამკურა ერი თვისი და თვით თავი თვისიო“.

სოლომონ ლეონიძე გაიქცა საპრობილედან. გადვიდა იმერეთში და
 შეეხიზნა წვეუ სოლომონს.

-- 16 თებერვლის 1801 წელს ღენ. ლაზარევი სიონის ტაძარში
 შეკრიბა მთავრების მცხოვრებნი და წირვის შემდეგ წაუკითხა რუსულთა
 და ქართლთა შორის იმ ტაძრის მანიფესტი, რომლითაც ივერია სა-
 უკუნოთ უერთდებოდა რუსეთს ისმენდა ამ საბედისწერო მანიფესტს
 და სდუმდა ფწვეო და დაობლებული ქართველი ერი: იგი არ მოელოდა
 ანას... ამ მანიფესტის კითხვას დროსანტონ II მათალაკოსი იღვა თურ-
 გე სახე მოღუშულთა და მწარეთ დამწუხრებული, იღუმალი ცრემლებით
 იგი დასტიროდა სამშობლოს პოლიტიკურ სიკვდილს... იყენენ ქართველ-
 თა შორის ისეთებოც, რომელთაც არ წყინდათ ეს მანიფესტა, რადკან
 მოგლოდენ რუსის მთავრობისაგან ჯალდოს და ორდენებს. ამ მანიფესტ-
 მა ნამდვილი სიხარული და ბედნიერება მოჰქონა განსაკუთრებით სომ-
 ხებს. იმათ ქათალიკოსმა იოსებ არღუთაშვილმა ამ მანიფესტას გამო
 გადარხადა მანქის ტაძარში სახეიშო წირვა აურაცხელ სომეხთა თანდა-
 სწრებით და წარმოსთქვა მგზებარე სიტყვა, რომლითაც აღნიშნა სომხის
 ხალხის უსახლოო სიხარული და ნეტარება, გამოწვეული საქართვე-
 ლოს რუსეთთან შეერთებით. აქვე აღნდა შეფნიშნოთ, რომ სომეხთა
 წარჩინებულმა პირებმა თუთ იოსებ არღუთაშვილის თაოსნობით თავის
 პოლიტიკით და მეცადინობით ძლიერ შეუწყვეს ხელი ივერიის საქმეოს
 სიკვდილს და რუსეთის ბატონობას დაქარაუხან მთელ საქართველოში,
 რაც რუსის მთავრობამ დაიფასა კიდევ: გადმოასახლა შექდეგ წლებში
 ოსმალეთ-სპარსეთიდან საქართველოში ასი ათასობით სომეხი და მისცა
 მათ ღრდა უფლებანი. იოსებ არღუთაშვილს და მის მომხრეთ სურდათ
 რუსის იარაღით და ქართველთასისხ ღრთ აღედგინათ სომხეთის სამეფო.
 მეფეთ იოსები სახედა კდეკ თავის ძმის წელს სოლომონს, რომ-
 ლისთვისაც საიდუმლოთ გაანხადებია რუსეთში სამეფო გვირგვინი. ივერიის
 ნამკვრეებზე მათ სურდათ აღედგინათ თავისი ბედნიერება, ამიტომაც
 ეკადებოდენ ისეთი აღტაცებით რუსის ბატონობას საქართველოში და
 უწყობდენ ხელს ყველაფერში.

ღენ. ლაზარევი მეტათ აქჩარება დედაკალთა და ბატონიშვილ-
 თა რუსეთში გადასახლებას. ამის შესახებ სწერდა მოხსენებებს ანო-

რინგს, რომელიც იყო ამავე აზრის. ძნორინგმა მისცა წინადადება ბატონიშვილთ თავის ნებით წასულიყვნენ პეტროგრადს, სადაც მიიღებდნენ ჯილდოს, სოფლებს და შესაფერჯამაგირს. ღვეითის ძმებმა იონანემ, ბაგრატმა და შირიანმა მარილაც განაცხადეს რუსეთში წასვლის სურვილი და წავიდნენ კადეც 9 მარტს. მრეკლე მეფის შვილები კი ამ დროს ცხოვრობდნენ: თემურაზი, ბიორგი და შახტანგი—ღუშეთში, იულონი, შარნაოზი და ალექსანდრე კი შეფარებოდნენ იმერთა მეფეს სოლომონ II-ს 296 კაცით. ლაზარევმა გაუგზავნა მათ თ. შაჩაბელი და მისცა რუსეთში გადასახლების წინადადება, აღუთქვა მრაველი ჯილდო და პატივი. მათი პასუხი იყო პოკლე: „ჩვენთვის ბევრათ სჯობია დავიხოცოთ იმერთში, ვინემ გადვესახლოთ რუსეთშიო.“ იულონმა კი შეუთვალა ღვეითს: „ტყუალა ბრიყვობ და ნავარდობ ტახტის მემკვიდრის ხარისხით! უბედურო, შენ უკვე დაჰკარგე მთელი სამეფო! ჩვენ ახლა გვიწვევენ რუსეთში და შენც მალე მიგვიპატიებენ იქო.“ მალე გამართლდა ეს მწარე სიტყვები.

პავლე I-ის შემდეგ 1801 წელს რუსეთის ტახტზე ავიდა ფრიად გულკეიანი, დიდსულოვანი და განათლებული პირი ალექსანდრე I, კაცი იდეალებით და სამართლიანობით აღქურვილი, ხოლო ნორჩი, და გამოუცდელი სახელმწიფო საქმეებში, ამიტომ დამჯერე და სხვების გავლენის ქვეშ მყოფი. იმპერატორმა ალექსანდრემ სულ სხვა თვლით შეხედა ივერიის საკითხს; იგი ზედვდა დიდ უსამართლობას ამ სამეფოს რუსეთთან შეერთებაში. — „არა მაქვს არავითარი უფლება ბაგრატიონთა დინასტიას წავართვა გვირგვინი და სამეფო, ქართველ ერს კი პოლიტიკური თავისუფლებაო,“ ამბობდა გადაქრით უზადო რაინდი ახალგაზდა იმპერატორი. ამავე აზრის იყვნენ მისი ახლო მეგობრები ევროპულათ განათლებული და ფაქიზი ზნეობის ახალგაზდები: გრაფი კოჩუბეი, ს. ვორონცოვი და თ. ჩარტოვიჩი. ხოლო ასე არ ფიქრობდნენ რუსეთის ძველი პოლიტიკოსები და გავლენიანი მინისტრ-დენერლები: პლატონ და ვალერიან ზუბოვი, გრაფი როსტოპჩინი, კნორინგი და სხვ. მსენი შეადგენდნენ სახელმწიფო საბჭოში დიდ უმეტესობას, ესენი იყვნენ მატარებელნი რუსეთის იმპერიალიზმის პოლიტიკისა, მათ მხარეზე იყო გამოცდილება და სხვადასხვა ხრიკების ცოდნა. მათ ამოქმედებდათ მარტოდნენ სახელმწიფოს ვიწრო ინტერესები. ამიტომ წინდაწინ შეიძლებოდა თქმა, თუ რომელი მხარე გაიმარჯვებდა. მსენი დაჟინებით თხოულობდნენ ივერიის რუსეთთან შეერთებას. აქვე იყვნენ ბიორგი მეფის რწმუნებულებიც—ეს საქართველოს შავი ყორნები: შარს. შავკავაძე, ბ. ავალიშვილი და მლ. შალაგანდიშვილი; ესენი თხოვდნენ იმპერატორს ივერიის შეერთებას, რაც უნდა აღნიშნულიყო სახელმწიფო ტრაქტატით.

იმპერატორი ალექსანდრე I შევიდა რყევაში; არ იცოდა, ვის მიმხროდა, არ იცოდა, შეერთებია საქართველო თუ არა. ამ სერიოზული საკითხის შესახებ ორჯერ მოხდა თათბირი სახელმწიფო საბჭოში. საქართველოს შეერთების მომხრეთ მოყავდათ შემდეგი საბუთები: 1. მეფის და სრულიად ქართველი ერის სურვილია და უმდამბლესი თხრენა რუსეთთან შეერთების შესახებ, 2. ამ შეერთებით ივერიაში შეწყდება დინასტიური განხეთქილება, აილაგება სამეფოს მეზობლები და თვით სამეფოში დამყარდება სასურველი მშვიდობა, 3. ამ შეერთებას ითხოვს თვით რუსეთის იმპერიის ღირსება, როგორც ძველადვე საქართველოს მფარველის, 4. საქართველოს სამეფოს აღარ შეუძლია დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება, იგი მეტათ დაუძლურდა; ის იძულებული გახდება ან შეუერთდეს მსმალეთს, რაც დიდათ საზარალოა რუსეთისათვის, ან და შეიქნეს მტაცებელ მეზობელთა ლეკმათ, 5. საქართველო წარმოადგენს დიდ ბუნებრივ სიძლიდრეს და მასში იპოვება აურაცხელი მადნები, 6. გაფართოვდება რუსეთის ვაჭრობა სპარსეთსა და ინდოეთში, 7. საქართველოს შეერთებით რუსეთი ადვილათ ალაგმავს ძავეკასიონის ხალხებს, დაასუსტებს მსმალეთს და სპარსეთს, 8. ივერიის შეერთებას ლოგიკურათ მოჰყვება დასავლეთ საქართველოს შეერთებაც; ამ რიგათ მთელი ამიერ ძავეკასიაც ჩავარდება რუსეთის ხელში და სხ.

ამ მწარე სიტყვებით რუსეთის მინისტრებმა ანდერძი აუგეს ცოცხალ ივერიის სამეფოს.

-- 15 აპრილს 1801 წელს სახელმწიფო საბჭოში ხელმეორეთ გადაწყდა აღმოსავლეთ საქართველოს ბედი; მას კვლავ მიუსაჯეს პოლიტიკური სიკვდილი. გადაწყდა საბოლოოთ ივერიის რუსეთთან შეკავშირება. ამ განაჩენს მიეღზრო თვით იმპერატორი ალექსანდრე I. მათ აღარ მიიღეს სახეში არც 1783 წლის ტრაქტატი, არც ბიორგი XII-ის ნოტა, არც ბატონიშვილი ღავითის თხოვნა იმპერატორის მიმართ, რომ იგი ეცნოთ, აღთქმისამებრ, ივერიის მეფეთ. ხალო ფორმისათვის გამოგზავნეს საქართველოში ღენ. ძნორინგი გამოსარკვევათ: 1. მართლაც ივერიის ყველა წოდებას თავის ნებია სურს რუსეთთან შეერთება, თუ ეს ზოგიერთ პირთა ძალდატანებააო, 2. შეუძლია თუ არა მართლთა ხანეთის სამეფოს დამოუკიდებელი ცხოვრება? ეს იყო სნეულის ფორმალური დიანგოზი. ივერიის სამეფოს მაჯის შემტყობათ გამოგზავნეს ისეთი პირი, რომელსაც წინდაწინვე გადაწყვეტილი ქონდა მისი სიკვდილი.

ძნორინგი ჩავიდა საქართველოში, გადააყენა ბატ. ღავითი სამეფოს გამგეობისაგან, დანიშნა ღროებითი მართველობა ხუთი კაცისაგან, რომელშიაც შედიოდენ მდივანბეგები თ. ზაალ ბარათაშვილი, სულხან და ეგნატე თუმანიშვილები, იოანე ჩოლოყაშვილი და თფილისის

ნაცვალთა უხუცესი დარჩო ბებუთაშვილი და ისევ ბაღე დაბრუნდა რუსეთში. მან მიიტანა სახელმწიფო საბჭოსთვის სასურველი ამბავი: ივერიის სამეფოს დამოუკიდებელი ცხოვრება არ შეუძლია და ქართველი ხალხის საერთო სურვილია რუსეთთან შეერთებაო. მდევლიათ კი ივერიის მეფეს, ტახტის მემკვიდრესა და ერს სურდათ რუსეთის პროტექტორატი (მფარველობა), პოლიტიკური არსებობა და არა სრული შეკავშირება. მათი უაღრესი სურვილი იყო ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი, ეროვნული მართვა გამგეობა, ეკლესიის სრული შეუხებლობა და იმ წესზე დატოვება, როგორც იყო წინათ. მეფის და ერის ასეთი სურვილები ნათლათ აღნიშნულია როგორც 1783 წლის ტრაქტატში, ისე გიორგი XII-ის რწმუნებულთა ნოტაში. მაგრამ რუსის მთავრობამ ვაქელა ქართველი ერის და მეფის სურვილები, აღიარა მთელი ივერია რუსეთის ნაწილათ და გუბერნიათ.

— ჩავიდა თუ არა ძნორინგი პეტროგრაღში, იმპერატორმა პლეკსანდრე I-მა გამოსცა 12 სექტემბერს 1801 წელს თავისი ცნობილი მანიფესტი. ამ მანიფესტში აღნიშნულია თუ რა მფარველობას უწყვედა წინეთ რუსეთი საქართველოს, როგორ ეზმარებოდა და იცავდა მებობელთაგან. მოხსენებულია მღარ ხანის დამარცხება, ივერიის რუსეთთან შეკავშირება პავლე I-ის დროს 18 იანვარს მანიფესტით, თუ რა ხიფათი მოელოდა სამეფოს დინასტიური განხეთქილებით და სურვილი ქართველი ხალხისა რუსეთთან შეერთების შესახებ. — შეველა იმ გარემოებამ ჩვენ იმულებული გავგხადა არ დაგვედუპა ეროზორწმუნე ერი, რომელმაც გადასცა თავის ბედი რუსეთის დიდსულოვან მფარველობას. თქვენი იქნებები ამხანათ არ იქნება მოტყუებული. არც ძალთა მომატებისათვის, არც ანგარებისათვის, არც უმისოთაც უუდიდეს იმპერიის ხაზღვრების გადიდებისათვის ვიღებთ ჩვენს თავზე საქართველოს სამეფოს მართვა-გამგეობის მძიმე ტვირთს. მხოლოდ ერთადერთი ღირსება, პატივი და კაცმოყვარება გვაკისრებენ ჩვენ წმინდა მოვალეობას, ვ სმინოთ ტანჯული ერის ვედრება, დავაცხროთ მისი წამებანი და დავაარსოთ საქართველოში მართველობა, რომელსაც შეეძლება დაამყაროს სამართალი პიროვნების და საკუთრების ხელუხლებლობა და მიანიჭოს ყოველ ადამიანს კანონის ძალით მფარველობა.“

ამავე მანიფესტით იმპერატორი ნიშნავს ღენ. ძნორინგს ივერიის მოავარმართებელათ და იმედობს, რომ ქართველი ერი მოიპოვებს ასეთა მართველის მეოხებით მშვიდობას და ბედნიერებას. შოველივე შემოსავალი და გადასახადი უნდა დარჩენილიყო სამეფოში მართვა-გამგეობის და ადგილობრივ ხარჯების დასაფარავათ. ბოლოს გულკეთილა იმპერატორი მიმართავს ქართველ ერს ლოცვა-კურთხევით და უსურავებს მშვი-

დობას, ნიჭიერს და გონებრივ განვითარებას, სამართლიანობის დამყარებას და ბედნიერ მოქალაქეებრივ ცხოვრებას. — „მეცნიერი მშვიდობა და კეთილდღეობა იქნება ჩვენთვის ერთადერთი ფრიად სასიამოვნო ჯილდო.“ თავდება ამ სააღიერსო სიტყვებით. მს ტუბილ-მწარე მანიფესტი, რომელშიაც გამოხატული იმპერატორის კეთილი სურვილები და იმედები მალე დაქვენნ რუსის გაიძვერა და მექრთაშე ჩინოვნიკების ტლანქ ხელეებში და გარდიქვენ ქართველი ერისთვის შხამათ და გესლათ.

— ამ მანიფესტთან ერთათ დამყარდა ივერიაში უმაღლესი გამგეობა, შართლ-მახეთი ვადაიქცა ერთ ქართულ გუბერნიათ და გაიყო ხუთ მაზრათ: მითოეულ მაზრაში დაწესდა სასამართლო, სათემო პოლიცია „კაპიტანისპრავნიკების“ უფროსობით, ქალაქებში კი დანიშნა მოლარე, ციხის თავი (კომენდანტი) და ნაცვალი, ე. ი. პოლიციის უფროსი. შმაღლესი ბრძანებით საქართველოს საქმეები უნდა ეწარმოებიათ, ქართველთა ჩვეულების მიხედვით, მეფე შახტანგის კანონებით. აგრეთვე უმაღლესათებრძანა მთავარმართებელს შეუმსუბუქოს სასჯელი დამნაშავეთ, მოსპოს წამებანა და სიკვდილით დასჯა. პეთილმა ხელმწიფემ შეიწყნარა ქართველ ბატონიშვილთა თხოვნა და მისცა მათ სამშობლოში დაბრუნების ნება, მაგრამ სახელმწიფო საბჭომ სცნო მავნებელათ ასეთი ნებართვა და იმპერატორმაც და მტკიცა საბჭოს განაჩენი; ბატონიშვილები დარჩენ ისევ რუსეთში; მათ წაერთვიათ სამეფო გვარი ბაგრატიონი და მონათლეს იგინი უვანათლებულეს თ-დ გრუშინსკებათ. საქართველოს რწმუნებულთ და სხვა რუსეთის ერთგულ ქართველ თავადებს ებოძათ შალალი ჩინი, ორდენები და უხვი ჯილდო; იწვოდა მამაკ. პეული ოჯახი და სამშობლოს გამცემნი იბობდენ ხელებს... ხოლო კვენსდა და გმინავდა ათასა წლოებით ტანჯული ქართველი ხალხი. მასთან ერთათ ღერადა მჭულარე ცრემლებს და დასტიროდა თავის სამშობლოს ჰედს დიდი მამულიშვილი სოლომონ ლეონიძე. ღადესტის. თოველიან მთებში კი ბორკავდა, ვით დაქრილი ლომი, რუსეთის მტერი პირქუში აღიქესანდრე ბატონიშვილი.

V. რუსის ჩინოვნიკების თარაში სამართველოში.

საქართველოს მეფე-დიდებულნი მეტათ კარგი აზრის იყვენ ერთ მორწმუნე რუსის ხალხზე, მთავრობასა და მარავა-გამგეობაზე, რადგან სრულიად ვერ იცნობდენ მათ. მწარე სინამდვილემ გააცრუა მათი რწმენა-იქედები. შერ კიდევ შახტანგ მე VI იგემა რუსეთის იმპერატორის „რანდობის“ სიტბო. შემდეგ კიდევ უარესი დღე დაადგათ სოლომონ I-ს და შრეკლე გმარს. ამათ საქმაოთ იწვნიეს საქართველოში გამოგზავნილის რუსისპარველი ჩინოვნიკის, ღენერალი ტოტლებენის „პატროსნება“ და „ადაშიანობა.“ შართველები შემდეგ გაეცვენ რუსის ჩინოვნი-

კებსაც, მაგრამ ყველას გადააქარბა. თავის საარაკო უზრდველობით და ანგარებით ივერიის მეფის სასახლეში მინისტრათ გამოგზავნილმა კოვალენსკიმ. თფილისში მოსვლისთანავე ეს რუსის იმპერატორის მინისტრი თავის დამტვერული ქურკით და თფილი ჩეკებით პირდაპირ შეიქრა სადარბაზოთ მეფე შიორგი XII-თან, რომელმაც დიდის ზემოთ დაჟინონა აუდიენცია მიადგმევინა სავარძელი ზედ მეფის გვერდით და ჩაბანდა ზიკ იმ რიგათ, რომ მისი დამტვერული წაღები და მუხლები ეხებოდენ მეფას ფეხებს. რუსის ელჩის ასეთმა უცნაურმა საქციელმა ფრად გააოცა მეფე; ბატონიშვილები და თავად-აზნაურობა. ამათ ეწყანათ მოვალენსკის ასეთი უზრდველობა. მაგრამ მათ განცვიფრებას არ ქონდა საზღვარი, როცა იგივე მოვალენსკი იმავე მტვერთან სამოსელით შევიდა მეფის მეუღლის მარია დედოფლის დარბაზში, შესვლისთანავე დახედა საათს, და რადგან 12 საათი იყო, დაიძახა რიხიანათ: „ახლა სადმირალო საათია და დრო არის გადავკრათო“! რუსეთის მინისტრს მაშინვე მიართვეს არაჟი.

მოვალენსკის საარაკო მოქმედებანი ამით არ დამთავრდა. მრახელ მეფე შიორგიმ გამართა ნადიმი და დაპატიჟა მოვალენსკი. ამან უარი შეუთვალა მეფეს, ავით ვარო და სტუმრად გაუგზავნა თავისი მოხელენი. თვითონ კი ჩუქათ შეიპარა ქალების განყოფილებაში და ფარულათ უმზერდა მუაჯირიდან სუფრაზე მსხდომ ლამაზ ბანოვანთ. მოვალენსკის ასეთ გმირობას აღგვიწერს თვით რუსის ჩინოვნიკი სოკოლოვი.

საქართველოს მეფეთა კარზე ყოფილან ელჩებთ მრავალ უეკულტურო ხალხთა, მაგ. სეოჯუკის თურქთა, მონგოლთა, თურქმენთა და ლეკთა დესანნი, მაგრამ ასეთი, როგორც იყო მოვალენსკი, ჯერ არ ენახათ ქართველებს.

ასე ბრწყინვალეთ დაიწყო ივერიის რუსის მინისტრის და მალაჩინოვნიკის საარაკო მოქმედებანი!..

საზოგადოთ ცნობილია, როცა რომელიმე სახელმწიფო ან სამთავრო ჰგზავნის სხვაგან ელჩათ. თავის კაცს, სცდილობს გაგზავნოს ადგალობრივ ზნეჩვეულებათა მკოდნე, გონიერი, ნიკიერი, დარბაისელი და მტათ ზრდილობიანი ადამიანი. შოველავე ამას მოკლებული იყო მოვალენსკი.

„ზრდილობით“ მოვალენსკის არ ჩამორჩა უკან მისი თანამედროვე ღენ. ლაზარევი, რომელიც შემდეგ ისე გაკადნიერდა, რომ, როცა მიანდევს მარია დედოფალს გამოუტყხადე რუსეთში გადასახლებათ, ეს „უზადო რაინდი“, შეიქრა სასახლეში ხიშტიანი სოლდათებთ, მივარდა დედოფალს, სტაცა ფეხში ხელი და სურდა გადმოეთრია ტახტიდან. ასეთი უდიერი მოქცევა ვერ აიტანა სულით ძლიერმა საქართველოს დე-

დოფალმა; იკლვა უცებ ხანჯალმა მის ხელში და გულგაპობილი ლაზარევი რქვე დაეცა მკვდარი.*)

— ბევრს სიმკაცრეს და ბოროტებას სჩადიოდა აგრეთვე ახალი მთავარმართებელი კნორინგი.

მაგრამ თვით ლაზარევს, ქოვალენსკის და ქნორინგს თავის სიმკაცრით და მხეცობით გადააქარბეს რუსის კაპიტან-ისპრავინკებმა. მაგ., სოფ. შამურს ერთმა ისპრავინკმა გაბაწრა ოსები და ძალათ შეაქამა ძალღების საღაფავი, რომელიც შეაზავა ამრიგათ: მოატანია გობი, ჩაასხა შრატო, ჩაყარა შიგ დაკუწული ქტები და შეაზავა ყოველნაირი სისაძაგლით. შემდეგ გადუწვა ოსებს რვა სახლი და დაღუპა ცეცხლში 300 კოდი ქერი. ამგვარი მტარვალობა წაამწარეს გამხეცებულ ისპრავინკს: იგი მოკლეს ნიჩბების ცემით გამწარებულმა ოსებმა.

შემოსხნებულ რაინდებს მოედევნენ რუსეთიდან მათსავით უზრდელი, უმეცარი, მკაცრი, ლოთი, გარყვნილი და მექრთამე ჩინოვნიკები. ამათ უზომო თარეშს, კადნიერებას და უნამუსობას არ ჰქონდა საზღვარი. მსენი რტაკებდენ ქართველ ქალებს, ძალათ ართმევდენ ხალხს სარჩო-საბადებელს, აყენებდენ მათ ბინებზე სალდათებს, აკეთებინებდენ უფასოთ სამხედრო გზებს, გაყავდათ ურმებით შირიულ ბეგარაზე, იღებდენ უზომო ქრთამებს, ლანძღავდენ და სცემდენ ქალსა და კაცს, ერთი სიტყვით რუსის ჩინოვნიკები და მათი ქეშვიკები იქცეოდნენ ისეთი მხეცობით, რომლის მზგავსი ჯერ არ ენახა ქართველ ხალხს.

მქვი არაა, იმ თვითვე დავიწყებას მიეცა 12 სექტემბრის მანიფესტში გამოთქმული აღიქსანდრე იმპერატორის აღთქმა, ნუგეში და დაპირებანი. რუსის ჩინოვნიკების მოსვლისთანავე გაქრა საქართველოში სამართალი, მფარველობა, პიროვნების და საკუთრების ხელუხლებლობა, — ეს მაღალი მცნებანი, ასე მადფიოთ გამოთქმული იმპერატორის მანიფესტში; ნაცვლათ ამისა დამყარდა ხალხის დარსევა, აწიოკება, ცემა. ტყეპა, ნამუსის ახდა, ცარცვა-გლეჯა დაუსჯელი თარეში... ქართველ ერს აეხადა უფლება და გარდაიქცა რუსის ჩინოვნიკების საბურთალოთ... კეთილნა ხელმწიფემ ალბათ არ უწყოდა, თუ ვის ხელით იქნებოდა მისი მანიფესტის და დაპირებათა აღსრულება... — „მერთი მაღლაა, ხელმწიფე კი შორსაა“, თავხედათ გაიძახოდენ საქართველოში მოსული რუსის ჩინოვნიკები და სჩადიოდენ ყოველგვარ სამხეცეს და უსამართლობას. უმეცარი, ლოთი, გაიძევა, ფლიდი, ქურდი, ავაზაკი, ცრუ და გარყვნილი არსებანი, რომელთაც აღარ ედგომებოდათ თავის სამშობლოში, — აი რომ-

*) პლ. იოსელიანის თქმით, ლაზარევის მკვლელი ყოფილა თითქო მარიამ დედოფალის კარის კაცი ნიკო ხიმშიაშვილი, რომელიც შემდეგ გადავარდნილა ახალციხეში.

გორი რიანდები მოველინენ ბედშავ ივერიას რუსის ჩინოვნიკის სახით! სწორეთ ამ სიტყვებით ახასიათებენ ამ ჩინოვნიკებს თვით რუსის განაღლებული და პატიოსანი მოხელენი, მაგ., სოკოლოვი, ლოფიცი, ნ. ლუბროვინი, პ. ციციანოვი, მარკიზ პაულიჩი, და სხ. (იხ. „აქტები“, ტ. I. და II.)—ბევრი შავ-ბნელი დღე განიცადა ჩვენმა უბედურმა სამშობლომ, ბევრჯერ რთარეშეს ჩვენში აზიის შტარვალეებმა და იმათმა ველურმა მხედრობამ, მაგრამ ამ ბარბაროსთ არ უქნიათ ის, რაც ჩაიდინეს ჩვენში მოყურის ნაღობით მოვლენილმა რუსის ჩინოვნიკებმა და სალდათებმა. მოკლე ხანში ამათ შეაძულეს ქართველ ხალხს რუსის მთავრობა და მონატრეს წარსული ცხოვრება. ამათვე გამოიწვიეს თავის მხეცობით მთიულეთის და ახახეთის აჯანყებანი, რასაც მოჰყვა დიდი მსხვერპლი და სისხლის ღვრა, ხალხის დარბევა, აწიოკება და ფეხქვეშ გასრესა.

ლოფიციის სიტყვით, ქართველები ვერ პოულობდენ სამართალს რუსის ჩინოვნიკებთან, ხალხი სწუხდა, რომ ვერ მიაღწია იმ კეთილ დღეობას, რასაც ისე მხურვალეთ ელოდა რუსის მთავრობისაგან. აქტებში ვტყობულობთ, რომ ს.ქართველოს მართველმა ძოვალენსკიმ ქრთამებით იმდენ ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა რაც საქართველოში მატყლი იშოვებოდა, რათა მიეყიდა მოგებით სახაზინო მადლის ქარხნისათვის. სოკოლოვი იხსენიებს ამავე ძოვალენსკის ფრიად საძაგელ კაცათ და კვირობას, თუ როგორ უჯობდენ მას ქართველები ამდენ უზრდელობასა და ბოროტებას. მისივე სიტყვით, „ძოვალენსკი ყველას უზრდელათ ეკიდებოდა, როგორც მეფეს და მის სახლობას, ისე ხალხს, ყველას ერთრიგათ შეუბღალა სახელი და თავმოყვარეობაო.“

— „რუსის მოხელეთა ბოროტმოქმედება უმაღლეს ხარისხამდე ავიდა. ახალი მთავრობის უფარგისობა დღითიდღე მატულობდა და ხალხი ძალაუნებურათ ძველ დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავდენ და ხშირათ მომჩივან-მოპასუხეს კიდევ სცემდენ. ხაკმაო იყო ვისმეზე მცირე ეჭვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდენ, ხელებს ზურგზე გაუყრავდენ თოკით, კისერზე საბელს მოაბამდენ და ისე ატარებდენ ერთი ქალაქიდან მეორეში. ამათსაც არ სჯერდებოდენ რუსის ჩინოვნიკები; ისინი სოფლებიდან იტაცებდენ ქალებს და აუპატიურებდენ,“ ამბობს ისტორიკოსი ნ. ლუბროვინი.

ცნობილი ძოვალენსკი ზეორეთ გამოგზავნეს ივერიაში ძნორინგთან ერთათ აპრილში 1802 წელს. — „ათი თვის განმავლობაში ძოვალენსკიმ ჰირივით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათი მართვა-გამგეობა. მისმა ბოროტმოქმედებამ მოთმინება დაუკარგა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც შეეძლოთ, ევნოთ რამე რუსებისათვის,“ სწერს პ. ციციანოვი მინისტრ პოჩუბეის და თან უმატებს: — „ბოლიშს ვიხდი, რომ

შეგაწუხებთ მოვალენსკის საზიზღარი საქციელის აღწერით, რომლის სა-
ხელიც შეიქნა უპაავრეს ბუღეთ, საიდანაც იგზავნება კამოძიების, და-
ტუსალების და ქონების ჩამორთმევის უქაზებია.“

1803 წლის დამდეგს საქართველოს მთავარმართებლათ დანიშნეს
დამსახურებული ლენერალი თ. პავლე ციციანოვი (პ. ციციშვილი), ფრი-
ად განათლებული პირი და შესანიშნავი სარდალი, კაცი დიდათ ნიჭიე-
რი, სულით ძლიერი, ხასიათით მტკიცე, მასთან ტომით ქართველი, ხოლო
რუსეთში დაბადებული და აღზრდილი. პ. ციციანოვს უყვარდა საქართ-
ველო; იგი მას ეძახდა თავის „სამშობლოს.“ სურდა დაემყარებია მას-
ში მშვიდობა და სამართალი, მაგრამ, როგორც რუსის ლენერალი, მარ-
თავდა ქვეყანას რუსეთის იმპერალისტური პოლიტიკის საზომით. წინათ
ის იღებდა მონაწილეობას მრავალ ომებში. მკატერინე დიდი ეძახდა ცი-
ციანოვს „ჩემს ლენერალს.“ ზამოჩენილი სუკოროვი აღტაცებული იყო
მისი ვაჟკაცობით და ხშირათ ეტოდა თავის ჯარს: „იბრძოლეთ ისე,
როგორც იბრძვის გნირი და უშიშარი ლენერალი თ. პ. ციციანოვი“.
ჩამოვლისთანავე საქართველოში, ციციანოვმა დაითხოვა სამსახურიდან
მოვალენსკი და მის ნაცვლათ დანიშნა ნისი ძმა, რომელმაც მალე მიჰყო
ხელი ქრთამებს. მთავარმართებელმა დაითხოვა ეს პირიც.

3 — 4 წლის განმავლობაში ივერიაში გამოკვალეს ხუთი სამოქალა-
ქო მართევი, მაგრამ არც ერთი არ გამოდგა პატიოსანი. ძაბათა მოვა-
ლენსკების შემდეგ თავი ისახელეს თ. შალკონსკიმ, ტარასოვმა და
ლიტვინოვმა; ესენიც მალე გარევეს სამსახურიდან და ზოგი მისცეს კი-
დეც სამართალში. სამართალშივე მისცეს აგრეთვე შიფლინის კამენდან-
ტი ჩერნოვი, როგორც მტრათ უზნეო და მექრთამე. სოფლებში ხომ
თავისუფლათ ნავარდობდენ წვრილი მოხელენი. აქ სამართალი და გამ-
გეობა იყო კაპიტან-ისპრავნიკების და მდივანბეგების ხელში, რომელთა
სამარცხვინო მოქმედებანი ანუხსულია აქტებში. საქმის წარმოება და სა-
სამართლო იმ თავითვე დამკვიდრდა ხალხისთვის გაუგებარ რუსულ ენა-
ზე. რასაც მოჰყვა საქმეთა არეუ-ღარევა, ხალხის ზიანი და დიდი უკმაყო-
ფილება. ასეთ პირების ხელში ქართველები სამართალს ვერ პოულობ-
დენ, ამიტომ სწუხდენ და დრტიენადენ. ზაჰქრა სამუღამოთ მეფობის დროის
ჩქარი და სწორი სამართალი; ახლა მსაჯულს და მომჩივანს არაფერი ეს-
მოდათ ერთმანეთის. საქმეები კი მთელი თვეობათ და წლიობით გრძელ-
დებოდა. ასეთი უგვანო მართვა-გამგეობა აღელვებდა ხალხს. იგი უკვე
ღმა მალდა გაიძახოდა რუსების შესახებ: „როგორც მოსულან, ისე წა-
ბრძანდენო!“ მაგრამ რუსები არ მიდიოდენ; მათ მეტათ გაუტკბათ სა-
ქართველოში ყოფნა ივერია შეიქნა მათთვის ოქროს სარწმისათ და
ზღაპრული არგონავტების მზგავსათ ლალათ ეწაფებოდენ მის სიმდიდრეს.

რუსის ასეთმა უცნაურმა სამსჯავრომ მეტათ შეაწუხა თავად-აზნაურობაც. ამათ რამდენჯერმე მიმართეს თხოვნით იმპერატორს: მოგვაშორე კაპიტან-ისპრაენიკები და აღგვიდგინე დაპირებული მახტანგ მეფის კანონებზე დამყარებული სასამართლოო. მაგრამ მათი თხოვნა-ვედრება რჩებოდა ხმათ მლაღადებელისა უღაბნოსა შინა.

საქართველოს მთავარმართებელის პ. ციციანოვის უმთავრესი ყურადღება მიმართული იყო საზღვრების გამაგრება-გაფართოებაზე, თურქ-სპარსთა წინააღმდეგ ომებზე და განსაკუთრებით ლეკებზე, რომელნიც თავისუფლათ დათარეშობდნენ მართლ-ქახეთში და იკლებდნენ სოფლებს. ამიტომ ციციანოვი ვერ აქცევდა შესაფერ ყურადღებას ივერიის შინაურ მართვა-გამგეობას. იმპერატორის მანიფესტმა, სამეფოს ძალდატანებულმა შეერთებამ, ნაძალადევი ფიცმა და უმთავრესათ კი უზნეო ჩინოვნიკებმა შეაძულეს რუსის მთავრობა ქართველ ერს, გამოაწვიეს დიდი უკმაყოფილება და დაბადეს ამბოხების თესლი. ძალევე 1802 წელს დაიწყო ქახეთში მღელვარება. ამას ხელს უწყობდნენ მრეკლე მეფის ქვრივი ღარეჯან დედოფალი და მისი შვილები: იულონი, შარნაოზი და ალექსანდრე. პირველი ორი იყვნენ იმერეთში და იქიდან მოქმედობდნენ; ალექსანდრე კი გადავარდა სპარსეთში და დაიშახტა ფაჭალი-შაის დიდი სიყვარული და პატივისცემა: ალექსანდრე შეიქნა რუსების დაუძინებელი მტერი, ოცნებობდა ივერიის განთავისუფლებაზე და სამეფოს აღდგენაზე. მას ბევრი მომხრე ყავდა მთაშიაც; განსაკუთრებით ლეკებს უყვარდა იგი. შით ზღაპრული რაინდი, ვითძველი გმირი მურიდატი, ალექსანდრე ბატონიშვილი დარბოდა მთასა და ბარში, ყველგან სთესდა აჯანყებას და რუსეთისადმი სიძულვილს. მას სპარსეთის შაი პირდებოდა დიდ ჯარებს და ამ დაპირებით აიმედებდა იგი 1804 წელს აჯანყებულ მთიულეთს. ალექსანდრეს ეძახდნენ უკვე „საქართველოს მეფეს.“

ციციანოვის აზრი იყო მოეშორებია ივერიიდან და გადაესახლებია რუსეთს მეამბოხე ბატონიშვილები და დედოფლები. იგი ყოველივე ღონეს ხმარობდა ამის მისაღწევათ. მას სწამდა, რომ ამით დამყარდებოდა ივერიაში სრული მშვიდობა. მიზანს მიაღწია კიდევ: მოკლე დროში მან იხელთა და გადაასახლა რუსეთს ორივე ძმა, იულონი და შარნაოზი, ხოლო ალექსანდრე ვერ ჩაიგდო ხელში. ორივე დედოფალი კიდევ უფრო ადრე გაგზავნა რუსეთს. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ რა უდიერათ მოეპყრა მარიამ დედოფალს ღენ. ლაზარევი. თავის ღირსების დამცველი დედოფალი გაგზავნეს ქ. ძურსკს ბელოგოროდის დედათა მონასტერში; რამდენიმე წელს შემდეგ მისცეს ცხოვრების ნება მოსკოვში, სადაც მიიკვალა 1851 წელს. მისი ნეშტი დიდის პატივით გადმოასვენეს ქართველებმა და დაკრძალეს მცხეთის ტაძარში.

ასეთი იყო პირველი ნაბიჯი რუსული მარსეა-გამგეობისა აღ-
მოსავლეთ საქართველოში, რასაც შედეგათ მალე მოჰყვა მთიულეთის
და ქახეთის აჯანყებანი და საშინელი სისხლის ღვრა.

IV ი მ ე რ ე თ ი ს ა მ ბ ე ბ ი

იმერეთის მეფე სოლომონ II და რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა
როგორც ვიცით, მე-18-ტე საუკუნის მეორე ნახევარში პოლხეთი
ან-უ დასავლეთი საქართველო იყო დაგლეჯილი 5 ნაწილათ, ე. ი. იმე-
რეთის სამეფო და სამთავროები: გურია, სამეგრელო (მღიში), სვანე-
თი და აფხაზეთი. მსენი ხშირათ კინკლაობდენ და ასუსტებდენ ერთმან-
ეთს, რაც მეტათ ხელს უწყობდა მსმალეთს და შემდეგ რუსეთს.

იმერეთის მეფე სოლომონ I მიიცვალა უძეოთ 1784 წელს. მრეკ-
ლე მეფის რჩევით სოლომონმა სიკოცხლეშივე იშვილა და სცნო ტახ-
ტის მემკვიდრეთ თავის 12 წლის ძმის-წული დავითი, პრჩილის შვილი;
ეს ლავითი იყო დედით მრეკლე მეფის და ღარეჯან დედოფლის შვილის-
შვილი. იმერეთში ამ დროს იყო მეტათ გავლენიანი თავადი სარდალი
პაპუნა წერეთელი. ამის შთაგონებით იმერეთის ერმა მოითხოვა მეფეთ
სოლომონ I-ის მეორე ძმის-წული, ზიორგის შვილი დავითი, უკვე და-
ვაჟკაცებული 29 წლისა. იგი იყო თვით პაპუნა წერეთლის ცოლის ძმა.
ამ ლავითს დაუქირეს მხარი მაქსიმე კათალიკოსმა, რუსეთის წარმომადი-
გენელმა ბურნაშევმა და გაამეფეს იმერეთში, რასაც მოჰყვა პარტიობა
და განხეთქილება სამეფოში. ახალმა მეფე ლავითმა მოისურვა მრეკლე
II-ის მაგალითით რუსეთის მფარველობაში შესვლა. ამ აზრით გაგზავნა
პეტროგრადს მკატერინე დიდთან ელჩებათ სახლთუხუცესი თ. ზურაბ
წერეთელი, პირველი მღვანბეგი დავით კვინიხიძე და კათალიკოზი
მაქსიმე.

ამავე დროს არ ცხრებოდა ტახტის კანონიერი მემკვიდრე ლავით
პრჩილის ძე, მას მიემხრენ ახალ მეფეზე გაჯავრებული თ. პაპუნა წერე-
თელი და თ. ხეხნია წულუკიძე, მიმართეს დასახმარებლათ ახალციხის
ფაშას სულეიმანს და ლეკთა ბელადს ომარ ხანს. ამათ სიხარულით მი-
იღეს მონაწილეობა დინასტიურ განხეთქილებაში და 1786 წელს ზამ-
თარში ჩააბარეს 1000 თურქი და 500 ლეკი. ახალი მეფე ლავითი თავის
რაზმით გაეშურა მტრის წინააღმდეგ და დამარცხა სასტიკათ. პატარა
ლავითი გაიქცა ახალციხეს. ამ ხანებში ლავით მეფემ მიიღო რუსეთიდან
ჯილდოთ 4000 ოქრო, პატარა ლავითს კი მისცეს წინადადება წასულ-
იყო რუსეთს, რომ ამრიგათ დამყარებულიყო იმერეთში მშვიდობა. ტახ-
ტის მემკვიდრე ლავითმა უარყო ასეთი წინადადება და განაგრძო ბრძო-
ლა. მან მფარველობა სთხოვა მრეკლე მეფეს და მღიშის მთავარს გრი-

გოლ დადიანს. ამათი დახმარებით 1790 წელს დაამარცხა ლავით მეფე, განდევნა იმერეთიდან და თვით ეკურთხა მეფეთ სოლომონ II სახელით.

ახლა შეუდგა სამზადისს განდევნილი მეფე. შემოესია იმერეთს დაქირავებულ ლეკთა და თურქთა ჯარით, დაამარცხა სოლომონ II, განდევნა და კვლავ გამეფდა. სოლომონ II გაიქცა თბილისში და შეაბრალა თავი ბაბუას. მრეკლემ მისცა ჯარი ივანე ბატონიშვილის სარდლობით. ამათ დაამარცხეს ლავითის დაქირავებული რაზმი, ლავითი განდევნეს ახალციხეში და პირობა დაადებინეს, რომ არაოდეს არ გაუწევდა წინააღმდეგობას. ამ რიგათ იმერეთის ტახტზე ავიდა ისევ სოლომონ II. ლავით მეფემ განიძრაბა სოლომონ II სიკვდილი და გაუგზავნა მკვლელი. მს ბოროტება დროზე გაუგეს. ლავითმა შეფიცა ერთგულობა სოლომონს და მძევლათ მისცა თავის 3 წლის ვაჟი კოსტანტინე, რომელიც მეფემ დაატუსაღა მუხურის ციხეში (რაქაში). ლავითი მაინც არ დაცხრა და შეატაკა სოლომონს ბრიგოლ ლადიანი, რომელიც 2-3 ჯერ დამარცხდა კიდევ. ლავით მეფე იმედობდა ოსმალთა დახმარებით ტახტის დაბრუნებას და ემზადებოდა საომრათ. არც სოლომონს ეძინა; ამან მოიწვია დასახმარებლათ ზარბაზნებით მრეკლეს შვილი ალექსანდრე, მაგრამ მოულოდნელმა შემთხვევამ შესწყვიტა ძმათა შორის უახრო სისხლის ღვრა: 1795 წელს თებერვალში ლავითი უეცრივ გარდაიცვალა ყვავილით ახალციხეს. ამრიგათ შეწყდა იმერეთში დინასტიური შფოთი და სისხლის ღვრა, რაც ძირს უთხრიდა სამეფოს. ხალხმა ამოისუნთქა თავისუფლათ.

სოლომონ II შეუდგა სამეფოს გონიერულათ მართვას. მს ქაბუჯი მეფე იყო კვიანნი, გამჭირიანი, შორსმკვრეტი დიპლომატი და სამშობლოს მოყვარული. მისი უზენაესი ზრუნვა იყო დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება და ერთ სამეფოთ გარდაქმნა. იმავე დროს იგი თვალყურს ადევნებდა ორს ვეშაპს, მის ჩასანთქავათ მოვლენილს, რუსეთს და ოსმალეთს. იგი კარგათ გრძნობდა, რომ დაგლეჯილ საქართველოს ნაწილები ცალცალკე ვერ გაუმკლავდებოდენ ნათ. საქირო იყო სამეფო-სამთავროების შეერთებული მოქმედება. ამ მიზნით სოლომონ II კიდევ 1790 წელს შეეკრა ტრაქტატით (პირობით) მრეკლე მეფეს და ზურია-სამეგრელოს მთავრებს. ამ ტრაქტატის ძალით საქართველოს მეფე-მთავრები აღიარებდენ ერთობას გარეშე მტერთა წინააღმდეგ, პირდებოდენ ერთმანეთს დახმარებას მშვიდობის დასადგენათ და აღუთქვამდენ ზრუნვას ერის კეთილდღეობისათვის. ამას შემდეგ სოლომონმა მოისურვა რუსეთთან მგობრული კავშირი და ამ მიზნით გაგზავნა ელჩათ ცნობილი მგოსანი ბესიკი (ბაბაშვილი), იმერეთს გადმოხიზნული.

ტრაქტატის ძალით სოლომონ II უნდა დახმარებოდა მრეკლე მეფეს 1795 წელს ადამაჰმადხანის წინააღმდეგ. მართლაც 2000 მხედრით იგი გაჰყვა მრეკლეს მრეწისკენ შაის წინააღმდეგ.

ივერიის სამეფოს შეერთების შემდეგ რუსეთმა უმთავრესი ჯურადლება მიიქცია დასავლეთ საქართველოს. მას სურდა ჩაეგდო ხელში ეს გემრიელი ლუკმაც და ამ რიგათ გამხდარიყო სრულიად ამიერ-ქავკასიის ბატონ-პატრონი. ამიტომ ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა ჩარეულიყო იმერეთის შინურ საქმეებში, სხვადასხვა ხრიკებით დაეჭირა იგი, მაგრამ იმავე დროს უნდა ემოქმედნა ფრთხილათ, რომ არ გაებრაზებია ოსმალეთი, როგორც იმერეთ-ზურია-სამეგრელოს ძველი სიუზერენი. რუსეთის ასეთი პოლიტიკის გამსახებელი შეიქნენ ჯერ პ. ციციანოვი და შემდეგ ტორმასოვი. რუსეთს მალე მიეცა შემთხვევა ჩარეულიყო იმერეთის შინაურ საქმეებში: ღვითმეფის ქვრივმა ანნამ 1801 წელს სთხოვა მფარველობა ივერიის მთავარმართებელს ლენ. ძნორინგს თავის შვილის ძოსტანტინეს განთავისუფლების შესახებ. ძნორინგმა მოსთხოვა სოლომონ II-ს ბატ. ძოსტანტინეს განთავისუფლება. ამის ნაკვლავთ სოლომონმა მოითხოვა რუსის ჯარით დახმარება ბრიგოლ ლადიანის წინააღმდეგ, რომელთანაც ქონდა შუღლი და განხეთქილება ლეჩხუმის გამო. ამავე დროს იმერეთის მეფეს შეფარებოდენ მრეკლე მეფის შვილები იულონი, შარნაოზი და ალექსანდრე. მს გარემოებაც ძლიერ წყენდა რუსეთის მთავრობას. შოველივე ამან გამოიწვია რუსეთის ჩარევა იმერეთის შინაურ საქმეებში და გადაწყვიტა სამეფოს ბედი.

მდიშ-იმერეთის ქიშობის ვაშლათ გადაიქცა ლეჩხუმი. ძველათ იგი ეკუთნოდა იმერეთს, შემდეგ ლადიანმა წაართვა იგი იმერთა მეფეს და გაიხადა თავის პროვინციათ. ახლა სოლომონ მეფე უმთავრესათ ცდილობდა დაებრუნებია უკანვე ეს მოზრდილი მხარე. მტრების სასიხარულოთ და ძოღხეთის დასაღუპავათ მოხდა დიდი ბრძოლა და განხეთქილება იმერეთსა და სამეგრელოს შორის. ამ ბრძოლაში ჩარიეს ახალციხის ფაშა და აფხაზები. ხან იმერეთი იმარჯვებდა, ხან მდიში. ბოლოს სოლომონ მეფემ მოკრიფა ძალა, დაამარცხა ზედიზედ ბრიგოლ ლადიანი 1802 წელს და წაართვა თითქმის მთელი ლეჩხუმი. ამ გარემოებაში 1803 წელს აიძულა ბრ. ლადიანი ეთხოვა მფარველობა რუსის ხელმწიფისთვის და მიმართა პ. ციციანოვს. რუსის მთავრობა აღტაცებით მიეგება ბრ. ლადიანის სურვილს, ჯილდოთ მიაართვეს ალექსანდრე ნეველის ორდენი და გაუგზავნეს ჯარი. 2 დეკემბერს 1803 წელს ბრ. ლადიანმა პირობის ქალაღდს ხელი მოაწერა, 4 დეკემბერს კი ფიცი მიიღო რუსთ ხელმწიფის ერთგულობაზე. 4 ივლისს 1804 წელს ალექსანდრე იმპერატორმა რესკრიპტით დაამტკიცა სამეგრელოს სამთავროს შეერთება და

მისი მთავრის ხელშეკრულობა. ამ რიგათ სამეგრელოს რუსეთთან შეერთებამ დააჩქარა იმერეთის სამეფოს დაცემაც.

იმერეთს უკვე ორი მხრით შემოერთებულ რუსები; ამათ ხელში ეკავათ ოდიში და ქართლ-ქახეთი. ამ გარემოებამ მეტათ ჩააფიქრა სოლომონ II. რუსეთის უზარმაზარ იმპერიასთან გამკლავება მას არ შეეძლო. ოსმალეთს თითქო არ სურდა ემზირა ამ ამბებისთვის და ძალათ იფარებდა ხელს თვალმზზე; მას არ უნდოდა ომი რუსეთთან. სპარსეთი მეტათ დაბუნე გამოდგა და მარცხდებოდა ყველგან. ძველ მეტოქეთა ასეთი სისუსტე ფრიად ხელს უწყობდა რუსეთის ბატონობის დამყარებას ამიერქავკასიაში. უღმრთებელმა ბედისწერამ უკვე დაკენტა იმერეთის სამეფო; ამიერადან მისი დღეები იყო დათვლილი. ამას ყველაზე უკეთ ხედავდა შორსგამკვირვებელი მეფე სოლომონი. ამიტომ ცდილობდა პროტექტორატით მაინც დამთავრებულიყო სამეფოს პოლიტიკური არსებობა. ამ მიზნით მეფე იძულებული შეიქნა გაეგზავნა პეტროგრადას მასთან შეფარებული დიდი მამულიშვილი სოლომონ ლეონიძე და ეთხოვა მფარველობა. მეფეს აზინებდა აგრეთვე ძოსტანტინე ბატონიშვილის მეტოქეობა. სოლომონ II ცდილობდა დაესწრო ლადიანისთვის ტრაქტატის შეკვრაში, ამიტომ აბრკოლებდა მოლაპარაკებას ლადიანსა და პ. ციციანოვს შორის. სოლომონი იქამდეც კი მივიდა, რომ მოაკლევინა ლადიანის შუაგაცი. ამ ამბავმა მეტათ განარისხა პლექსანდრე იმპერატორი. მაშინვე შესწყვიტეს მოლაპარაკება მეფის ელჩ ლეონიძესთან, მისწერეს პ. ციციანოვს რუსის ჯარით დაეჭირა იმერეთი და დაეტუსაღებია მეფე. პ. ციციანოვი სიხარულით მაგრამ ფრთხილად შეუდგა იმერეთის ხელში ჩაგდებას. ამ მიზნით მან გამოგზავნა საზღვარზე გრენადერის პოლკი. ამასთანავე მისწერა ბარათი იმერეთის მთავარსარდალს თ. შაიხოსრო წერეთელს: იმერეთს ქართველი უქადის ჩრდილოეთიდან, მაგრამ შეიძლება ასცილდეს მეფე სოლომონის მორჩილების გამოცხადებით. თუ ყველაფერი მშვიდობიანათ გათავდება, მაშინ მზე წინანდელზე უფრო გააბრწყინებს იმერეთის სამეფოს; მაშინ სოლომონის მეფობა არ აიძღვრება არც ერთ საათს მის სიცოცხლეში და ქალარით შეიმკობა მისი უფნებელი ტახტი“. პ. ციციანოვს მორიგებით უნდოდა საქმის გათავება, რადგან ზანჯაზე გამარჯვებული ეშურებოდა შრევის აღებას, იმერეთთან ომი კი მას ჩაითრევდა და ბევრ დროს დააკარგვიებდა.

საქმის ასეთი მსვლელობა არ დარჩა სასიამოვნოთ სოლომონ II-ს. მან სწრაფათ გაუგზავნა პ. ციციანოვს დესპანებათ ქაიხოსრო წერეთელი ღსენხნია წულუკიძე და სთხოვდა რუსეთის ქვეშევრდომობას იმ პირობით, რომ ლენხუმი დარჩენილიყო იმერეთის სამეფოს ფარგალში. პ. ციციანოვი არ დათანხმდა ამ პირობაზე. მან მისცა მეფეს მოსაფიქ-

რებლათ 12 დღის ვადა და თავის მხრივ გაგზავნა ქუთაისში პორუჩიკი გრაფი მ. ვორონცოვი. იგი პატივისცემით მიიღო მეფემ, მაგრამ გამოგზავნილ პირობას ხელი არ მოაწერა. მას სურდა ლეჩხუმი უსათუოდ დარჩენილიყო მის ხელში.

რაკი მოლაპარაკებით არაფერი გამოვიდა, პ. ტიციანოვმა მიმართა ჩვეულებრივ ოინს: მან მოისურვა იმერეთის დიდებულთა მოსყიდვა; ამ მიზნით უხვათ მოაბნია ოქრო და ვერცხლი. მს უხვი საჩუქრები წაიღო იმერეთში და დაურიგა გავლენიან თავად-აზნაურთ და სასულიერო პირთ რუსეთის მომხრემ თ. გიორგი აბაშიძემ, რომელიც ორი თვე ცხენიდან არ ჩამომხტარა, ისე დადიოდა ზორსა და ქუთაისს შუა.

ბზინვარე ოქრომ იქონია ნამდვილი სასწაული, მოხიბლა და გაუორგულა მეფეს ბევრი გავლენიანი თავადი და მათ შორის ყველაზე უფრო ძლიერი პირი სახლთ-უხუცესი (სასახლის მინისტრი) თ. ზურაბ წერეთელი, რომელიც იმ კადნიერებამდღაც მივიდა, რომ რუსების დახმარებით ოცნებობდა იმერეთის სამეფო გვირგვინზე. აქან კიდევ უფრო ჩააფიქრა და მოხარა მეფე. სოლომონმა მოისურვა პ. ტიციანოვის პირადათ ნახვა და მოლაპარაკება. ისინი შეხვდნენ ერთმანეთს ქართლის საზღვარზე დაბა ლაზნაურაში 19 აპრილს 1804 წელს. სოლომონმა კვლავ მოითხოვა ლეჩხუმი. მეფის ასეთმა დაჟინებამ გააფიცხა პ. ტიციანოვი; მან შესწყვიტა მოლაპარაკება და დაემუქრა: „ჩვენ შევხვდებით ერთმანეთს ბრძოლის ველზე“-ო. მეორე დღესვე შეუსია ჯარი იმერეთის სოფლებს და ძალათ ფიცი მიადებინა მცხოვრებთ რუსის ხელმწიფის ერთგულობაზე. ასეთმა მოვლენამ კიდევ უფრო შეაშინა სოლომონი. მან კვლავ ინახულო პ. ტიციანოვი 25 აპრილს და დასთანხმდა იმ პირობაზე, რომ ლეჩხუმი დარჩენილიყო მის უფლებებაში იმპერატორის განკარგულებამდღი. ამას შემდეგ სოლომონმა მიიღო ფიცი თავის ამალით და ხელი მოაწერა სათხოვარ მუხლებს (აქტს). ზახარებულმა მთავარმართებელმა მიართვა მეფეს აღმსებით შემკული ალექსანდრე ნეველის პირველი ხარისხის ორდენი.

ასე გადაწყდა 25 აპრილს 1804 იმერეთის ბედი!

ბი სოლომონ მეფისაგან ხელმოწერილი აქტი და დამტკიცებული ალექსანდრე იმპერატორის მიერ!

1. მე სოლომონ II, ბაგრატიონთა ჩამომავალი, მეფე სრულიად იმერეთისა და კანონიერი მფლობელი იმერეთის სამეფოისა, ამ აქტის ხელმოწერის დღიდან ფიციით დაპირების აღსრულების შემდეგ თვით და ყოველი ჩემი კანონიერი შემკვიდრებით და სრული ჩემი სამეფოთი ვენდობი საქვედრო და ერთგულ ყმობას და ქვეშევრდომობას უმადლესის

სრულიად რუსეთის იმპერიის აწ ბედნიერათ მფლობელს უუგანათლებულეს და უუმორკმულეს დიდს ხელმწიფე იმპერატორს პლექსანდრე პაე-ლეს ძეს, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელს და მის მაღალ მე-მკვიდრეებს.

2. მეორე მუხლში სოლომონ მეფე თხოულობს, რომ მოიღოს იმპერატორმა წყალობა, რათა იგი და მისი მემკვიდრენი აღკუთრვილ იყვნენ იმერეთის მეფის უფლებით და იმპერატორის მიმართ ერთგულობის მოვალეობით, რისთვისაც გააბედნიერონ იგი და მისი მემკვიდრენი უზენაესი წყალობის სიგელით (ღრამატით). ამასთანავე უნდა იყოს აღნიშნული ზურის ხელქვეითობა იმერეთის სამეფოს წინაშე.

3. მეფე თხოულობს, რომ იმერეთის სამეფოში მას ეკუთნოდეს სამართლის წარმოება და მიეცეს მას კანონი, რითაც უნდა დაისაჯონ კაცის მკვლელი, ტყვეთა გამყიდველნი, ქურდნი და ავაზაკნი, რადგან სიკვდილით დასჯა რუსეთში აკრძალულა ღენ. შიციანოვის სიტყვითაო.

4. მეფე თხოულობს რუსის ჯარს სამეფოს მტერთაგან დასაცავათ და მშვიდობის დასადგენათ.

5. ოქრო-ვერცხლის მადნებიდან მიეცეს მეფეს შემოსავლის რამე წილი.

6. მიეცეს აგრეთვე ნაწილი ახალ გაშენებული ქალაქების შემოსავლიდანაც

7. პირდება იმპერატორს ერთგულებას.

8. მალდებული ვარ რუსის ჯარს აეწუნო და გაეუკეთო სახლებით.

9. ამ ჯარს უნდა ვაძლიოპური, ღომი, ქერი და თივა იაფ ფასადაო.

10. მადნების დასამუშავებლათ იაფ ფასად ეუშოვო მუშებიო.

11. უფლება ეძლევა რუსის ფლოტისათვის ისარგებლონ ტყეებით, მხოლოდ უნდა გადაიხადონ მეფის სასარგებლოთ მცირე ბაჟი ხეების მოსაქრელი და გასატანი.

12. ოდიშიდან წამოყვანილ ტყვეებს დავაბრუნებ და ღადიანს მამულზე არ შევედავებო.

13. ბავშვინდ გზას მართლისკენ, ოდიშისა და შოთისკენ ღ კარგათ შეეინახავო.

14. ქოსტანტინე ღავითის ძეს ვუთმობ მამულს, რომელსაც ეწოდება საბატონიშვილო.

15. მეფე თხოულობს, რომ ქოსტანტინე ბატონიშვილი გადასახლონ ან მართლში, ან რუსეთში, მისცენ შესაფერი განათლება და მით იმერეთს მოაშორონ აღელვების მიზეზი.

16. ნავსადგურიდან იმერეთზე გატარებულ საქონელზე ბაეს არ ავიღებ, ხოლო მომეცეს რუსეთის საბაჟო შემოსავლიდან დანიშნული ნაწილია.

17. აკრძალულ იქმნას მცხოვრებთა გადასვლა იმერეთიდან ჭართლში. ამ მუხლებს ხელს ვაწერ და ფიცი თ ვპირდები იმპერატორს ერთგულებას იმერეთის მეფე სოლომონ II.

ამ აქტს ალექსანდრე I-მა მოაწერა ხელი 4 ივლისს 1804 წელს ღმერთს სახელზე გამოსცა წყალობის სიგელი, სადაც ნათქვამია: „ვისმინებ რა თხოვნა თქვენი და თქვენის ქვეშევრდომ ხალხისა შესახებ მიღებისა ჩვენს ხელმწიფობასა ქვეშე და სალკუნო ქვეშევრდომათ ჩვენი იმპერიისა, რისთვისაც თქვენ იმერეთის უპირველეს თავადებით მიიღეთ ფიცი ჩვენსა და ჩვენს მემკვიდრეების წინაშე, უუმოწყალებსათ ვინებეთ და დაგამტკიცეთ, ჩვენო საყვარელო ერთგულო მეფე იმერეთისავე სოლომონ, ამ თქვენს ხარისხში, რომელიც ჩვენ მიერ ამ ბოძებულ სიგელის ძალით თქვენი მემკვიდრენიც მარად უკმს ჩვენგნით ვალდებულნი არიან მიიღონ და ჩვენი ბრძანება ასრულონ. მოგანდობთ რა იმერეთის ხალხის გამგეობას სიმშვიდით და სიმართლით, გიმტკიცებთ სრულის ძალით ყველა თქვენს სათხოვარ მუხლებს, უზენაესათ გიცხადებთ და ჩვენი იმპერატორობითი სიტყვით ვპირდებით, რომ თქვენ ღმერთი იმერეთის ხალხი, ვითარცა ჩვენი ერთგული ქვეშევრდომნი და ყველა თქვენი მომავალი მემკვიდრენი დაიცვათ თქვენი მტრისაგან, რადგან დარწმუნებული ვართ, რომ თქვენ და თქვენი მემკვიდრენი იქნებით ერთგულნი და თქვენი მოვალეობის პირნათლათ აღსრულებაში დარჩებით შეურყეველნი.“

ამ ხანებში მიიცვალა ბრიგოლ ლადიანი და მთავრათ შეიქნა მისი შვილი ლევანი, რომელიც გაათავისუფლეს რუსებმა აფხაზთა მთავრის მძევლობისაგან. მან მიიღო ფიცი რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ლიტვინოვმა მიართვა მას იმპერატორის სიგელი, დროშა, ხმალი და წმ. ანნას პირველი ხარისხის ორდენი. აგრეთვე შეფიცეს ერთგულება რუსის ხელმწიფის მიმართ აფხაზეთის თავადებმა, ლევან და მანუჩარ შერვაშიძეებმა. ამავდროს რუსებმა მოხერხებით გამოსტაცეს ხელიდან ოსმალეთს შოთი.

29 მაისს 1804 წელს პ. ტიციანოვმა აცნობა ზურჩის მთავარს მამია გურიელს: „რადგან იმერეთი შეუერთდა რუსეთს, ამიერიდან ზურჩიაც, როგორც მისგან დამოკიდებული, რუსეთის მფარველობას ექვემდებარება. ამ რიგათ ზურჩი და სამეგრელო გარდაიქცენ რუსეთის პროვინციებათ. ხოლო იმერეთის საქმე არ იყო ჯერ სავისებით გამოარკვეული: სოლომონ მეფე ისევ რყევაში იყო, მას არ სურდა გავეღო ხელიდან ნატვრის თვალი ლეჩხუმი.“

XI იმერეთის არაულობა და რუსეთთან უმერთება

შველა თათქო შეურიგდა თავის ბედს, მხოლოდ ვერ ისვენებდა სოლომონ II. იგი ვერ ურიგდებოდა რუსეთთან შეერთების აზრს. მას სურდა სამეფოს ეროვნული არსებობა. მასთან ის აშკარათ ატყობა, რომ პ. ტიციანოვი ღალატობდა თავის სიტყვას და უპირებდა ლეჩხუმის ხელიდან გამოკლას. ამიტომ მეფე შეუდგა თადარიგს და გამართა ჩუმათ მიწერ-მოწერა ახალციხის ფაშასთან და ოსმალეთთან. მს არ დარჩა საიდუმლოთ რუსის მთავრობას. მის თვალში მეფე სოლომონი ხდებოდა ფიცის გამტეხი და მოღალატე.

8 თებერვალს 1806 წელს, როგორც ვიცით, ბაქოში მოკლეს პ. ტიციანოვი. ამ ამბავმა სიხარულით აავსო იმერეთის მეფე და დაუბადა სხვადასხვა იმედები, მაგრამ დაასწრო რუსის ღენერალმა რიკგოფმა, ჯარით დაიკავა ქუთაისი და დაბა მარანი. ამ ვარეუობამ ააღელვა იმერეთი. მეფეს აქეზებდენ რუსების წინააღმდეგ განსაკუთრებით ორი გავლენიანი პირი: სოლომონ ლეონიძე და ალექსანდრე ბატონიშვილი, — ეს დაუძინებელი მტრები რუსების ბატონობისა საქართველოში. პ. ტიციანოვის სიკვდილმა გამოიწვია არეულობა მთაშიაც, მაგრამ მალე დანიშნეს მთავარმართებლათ ღენერალი ზუდოვიჩი, რომელიც მხნეთ შეუდგა საქმეს.

მეფე სოლომონმა მოიშორა თავიდან რუსების ნომხრე ზურაბ წერეთელი და დაიხლოვა თ. როსტომ ნიჟარაძე. მეფემ მოსთხოვა ღენ. რიკგოფს ქუთაისიდან ჯარების გაყვანა. ზუდოვიჩი კი არწმუნებდა სოლომონს, ჯარები თქვენი პიროვნების დასაცავად გვიყენიანო. თანაც ცდილობდა მოეხიბლა სოლ. ლეონიძე ჯილდო-ოქროებით, მაგრამ ლეონიძე ზიზლით უარყოფდა მთავარმართებლის მოსყიდვას და აქეზებდა მეფეს რუსების წინააღმდეგ. ზურაბ წერეთელი ხომ პირველი ჯაშუში შეიქნა რუსებისა და ჩუმათ ატყობინებდა ზუდოვიჩს მეფის საიდუმლო განზრახვას. ამის გამო ზუდოვიჩმა მისწერა ღენ. რიკგოფს, დაეპირა მეფე და გაეგზავნა თბილისს. სოლომონმა გაიგო ეს ამბავი, დასტოვა მაშინვე ქუთაისი, შეეფარა მთიან ადგილებს და დაიწყო უფრო გაბედვით მოქმედება რუსის მთავრობის წინააღმდეგ.

ზუდოვიჩმა გამოგზავნა ქუთაისში კიდევ ბატალიონი ჯარი. ამან კიდევ უფრო შეაშფოთა სოლომონი. იგი მიხვდა, რომ ამ ახალი ჯარის გამოგზავნა მოასწავებდა მის ტახტიდან ჩამოგდებას. ამიტომ ისევ მოიხიზრა ზურაბ წერეთელი და მისი პირით შეუთვალა ზუდოვიჩს, რომ ინანიებებს თავის შეცდომებს და პირდება ხელმწიფეს ერთგულებას. მთავრობამ მოსხოვა ამანათები. მაშინ სოლომონმა გაიწია ახალციხისკენ, კვლავ მოითხოვა ლეჩხუმის დაბრუნება და ჯარების გაყვანა ქუთაისიდან. ამ

დროს სოლომონმა მიიღო სულთნის ფირმანი და მდიდარი ფეშქაშები. მასთან ახალციხის ფაშა ურჩევდა შესულიყო ოსმალეთის მფარველობაში. ამაზე გაამხივდა სოლომონი და მისწერა რიკოფის საყვედურით სავსე წერილები, რომ იგი მოსტყუვდა—არ შეუსრულეს დაპირება, არ დაუბრუნეს წიხუმი, წაართვეს მუთაისის ძასახლე, შიგ ჩააყენეს სალდათები და როსკიპი დიაცები, თვით მეფე კი უსახლკარო აფარებს თავს ტყესა და ღრეს. — „ამაზე მეტი დამცირება-ლა იქნებაო?“ ათავეებს სოლომონი ამ სიტყვებით თავის წერილს.

ამ სამართლიანი საყვედურის პასუხათ იყო აღექსანდრე იმპერატორის ბრძანება: გადააყენეთ სოლომონი ტახტიდან, ცოლ-შვილით რუსეთში გამოგზავნეთ, იმერეთში კი დანიშნეთ „დროებითი მართველობა“ რუსეთის ერთგული თავადებისა და რუსის შტაბაფიცრის მონაწილეობითაა.

მიიღო თუ არა იმპერატორის ასეთი ბრძანება, ზუღოვიჩი სწრაფათ შეუდგა საქმეს. მან საჭიროთ დაინახა თ. ზურაბ წერეთლის მიმხრობა, უბოძა მას პოლკოვნიკის ჩინი და დაუნიშნა 200 მანეთი წლიურ პენსიათ, აგრეთვე დაპირდა პირველ აღგილს დროებით მართველობაში. მაგრამ ეს ჯილდო-დაპირებანი არ აკმაყოფილებდა ზვიად ფეოდალს, რომელიც იმერეთის ტახტზე ოცნებობდა, თუმც იმავე დროს რუსებსაც უქნევდა კუდს და აჩვენებდა თავს მეტათ ერთგულ კაცათ. მართი სიტყვით ეს გაიძვირა თავადი ერთსა და იმავე დროს ლმერთსაც უნთებდა სანთელს და ეშმაკსაც, რუსებთანაც ჯაშუშობდა და სოლომონსაც თითქო ეწეოდა: ნამდვილათ კი იცავდა მხოლოდ თავის ჯიბის და კუქის ინტერესს. ამასობაში მიიკვალა ღენ. რიკოფი და მის ნაცვლათ რუსის ჯარის უფროსათ იმერეთში დანიშნა ცნობილი მტარვალი ღენ. თ. ლიმიტრი ორბელიანი, ზურაბ წერეთლის პირადი მტერი. მას ებრძანა „საიდუმლო ხრიკებით“ ჩაეგდო ხელში სოლომონ მეფე და გაეგზავნა ოსმალეთს, რადგან რუსის ჯარის სიმცირის გამო აშკარა ომს მასთან ვერ ბედავდენ.

დ. ორბელიანმა აცნობა ტყეში მოხეტიალე მეფეს, რომ სურს პირადათ ნახვა და ზუღოვიჩის წერილის გადაცემა. ისინი შეხვდენ ერთმანეთს წინაველში მდ. შვირილასთან. მეფე გადაჭრით უარს ამბობდა. იგი გაურბოდა ზუღოვიჩის და ორბელიანის დაგებულ მახეს. მეფე თანახმა იყო დესპანები გაეგზავნა პეტროგრადს იმპირობით, თუ დაუბრუნებდენ წიხუმს და შეკრავდენ ახალ ტრაქტატს. ამრიგათ ამ შეხვედრამ უნაყოფოთ ჩაიარა.

1809 წელს ზუღოვიჩის ნაცვლათ კავკასიის მთავარმართებლათ დანიშნა ღენ. ტორმასოვი, საკმაოთ ნიჭიერი და ვნერგიული კაცი, მასთან გაწვრთნილი რუსულ პოლიტიკაში. ზურაბ წერეთლის რჩევით მან მიმართა იმერეთის თავად-აზნაურობას და სამღვდელოებს პროკლამაციით,

რომელშიაც აღნიშნული იყო სოლომონ მეფის ურჩობა და მოითხოვდა მათგან რუსეთისადმი ერთგულებას. მს ჰროკლამაციები დაარიგეს ყველგან იმერეთში, მაგრამ ერზე არავითარი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. პირიქით იმერლები უფრო თანაგრძნობით მოექცენ თავის დევნილ მეფეს. ზურაბ წერეთელმა ჩუმად აცნობა სოლომონს, რომ პროკლამაციით რუსის მთავრობა აღარ ცნობს მას და ამრიგათ მეფის ბატონობას იმერეთში ბოლო ეღებო.

ბამწარებულმა მეფემ მოიხმო ტყეში იმერეთის თავად-აზნაურნი, შეიარაღებული ხალხი და შეეკითხა: „გსურთ თუ არა ძმებო, დავრჩე მეფეთ და თუ გსურთ, მოსათმენია თუ არა ის დამცილება რასაც მე და თქვენ რუსები გვაყენებენო?“ იმერეთის ხალხმა გამაოუცხადა მეფეს სრული თანაგრძნობა. მეფის დროშის ქვეშ დადგნ ერთბაშათ 6000 ვაჟკაცი და შეფიცეს ერთგულება.

იმერთა ასეთმა საქციელმა ააფრთოვანა სოლომონი, მან გაუგზავნა ახალციხის ფაშას ხელიმს თავის სიძე თ. შალხაზ ანდრონიკაშვილი, რაკის ერისთავი და როსტომ ნიჟარაძე, სთხოვა დახმარება რუსების წინააღმდეგ. ამავე დროს მეფის ერთგულნი სენნია წულუკიძე, შაიხოსრო წერეთელი და სხვანი აღელვებდნ ხალხს რუსთა წინააღმდეგ. სოფელ აფხელაურში მათ შეკრიბეს ლეჩხუმის და მდინის თავად-აზნაურნი, სასულიერო პირნი და დააფიცეს სოლომონ მეფის ერთგულებაზე. მეფის ასეთი მზადება და მოქმედება აცნობეს რუსის მთავრობას იმერეთის ორმა აზნაურმა გოგია და მამუკა ორჯონიკიძეებმა. მსენი სწერდენ: „იმერთი დიდ ღალატს უპირებს რუსის მთავრობასაო. პირველი მოღალატე და ხალხის ამბოხებელი თ. შაიხოსრო წერეთელი, სენნია წულუკიძე და როსტომ ნიჟარაძეაო, რომლებიც იმერეთ-ლეჩხუმსა და მურია-სამეგრელოში აფიცებენ ხალხს სოლომონ II-ს ერთგულებაზეო..“

ღათაყურდა რუსის მთავრობა და მიიღო საქირო ზომები. მოძრაობა მოედვა მთელს იმერეთს. 5 ივლისს 1809 წელს იმერთა რაზმი დაეცა სოფ. ძლუღუანში სურამში მიმავალ კაზაკებს და დახოცა პევრი. სექტემბერში როსტომ წერეთლის და ლევან აბაშიძის რაზმი დაეცა მართლში სოფ. შვებთან რუსის არტილერიის ტრანსპორტს. 23 ოქტომბერს გამოგზავნეს იმერეთში პოლკ. სიმონოვიჩი იარი ბატალიონი ჯარით. მასვე დაავალა ტორმასოვმა, როგორმე შეიპყარი მეფე სოლომონიო. ცოტა ხანს შემდეგ გადააყენეს ლიმიტრი მარბელიანი და მის ნაცვლათ იმერეთში რუსის ჯარების უფროსათ დანაშნეს სიმონოვიჩი, რომელმაც დაიახლოვა ზურაბ წერეთელი და მოქმედებდა მისი რჩევით. სოლომონმა კი შეაჩერა მოძრაობა გაზაფხულამდე, მით უმეტეს, რომ შოთში დამარცხდა შერიფ-ფაშა და ამან შეაკვლევინა მეფეს თავისი გეგმა. ზურაბ წე-

რეთლის ორქოფობა კი აყენებდა რუსის მთავრობას გამოურკვეველ პირობებში და ეს გარემოება ხელს უწყობდა მეფეს. იგი კვლავ განაგრძობდა თავის საყვედურებს რუსის მთავრობის მიმართ, რომ დაარღვიეს პირობა, არ გადასცეს ლეჩხუმი, უდიერათ ექცევიან მას, განდევნეს ქუთაისიდან, დაუქციეს სასახლე და სხვა ამისთანები. ამგვარი შინაარსის წერილი მეფემ გაუგზავნა ტორმასოვს სოფრონ მიტროპოლიტის ხელით იანვარში 1810 წელს. მაგრამ მეფის წერილებს და საყვედურებს ყურადღებას აღარ აქცევდა ზვიადი მთავარმართებელი. იგი დაეინებოდა ითხოვდა სოლომონის შეპყრობას. ამის გამო სიმონოვიჩმა და ზურაბ წერეთელმა შეადგინეს მეფის დაქერის გეგმა. იგი უნდა ჩაეგდოთ ხელში ლაქუცი, ტუბილი სიტყვით და დაპირებით ლეჩხუმის დაბრუნების შესახებ. მიიტყუილებდნენ თუ არა მეფეს ქუთაისში, მაშინვე გაგზავნიდნენ თბილისში. ამავ დროს რუსებს უნდა მიემხროთ თავისკენ რაქა და ზურია-სამეგრელო; რაქა უნდა გადაეცათ ზ. წერეთლისთვის. თანაც იგზავნებოდა ზორიდან იმერეთში რუსის ჯარი, რომელსაც უნდა დაეფიცებია გზა და გზა იმერეთის ხალხი რუსის ხელმწიფის ერთგულებაზე.

მიუხედავად ამ მზადებისა ტორმასოვმა კიდევ სკადა მეფესათ წერილობით მშვიდობიანი მოლაპარაკება და მისი დაყოლება შემდეგ პირობებზე: 1. წარუდგინოს სიმონოვიჩს სამი დღის ვადაში დესპანებათ პეტროგრადს გასაგზავნათ პოსტანტინე ბატონიშვილი, სოლომონ ლეონიძე, მალხაზ ანდრონიკაშვილი, მაინოსრო წერეთელი, სეხნია წულუკიძე და როსტომ ნიჟარაძე, 2. გადავიდეს დაუყონებლივ ქუთაისს საცხოვრებლათ; 3. გაუგზავნოს იმპერატორს დესპანთა ხელით თხოვნა მადლობის გამოსაცხადებლათ, რომ კეთილინება და მიიღო იმერეთი თავის ქვეშევრდომათ, მონიანიოს მეფემ თავის საქციელი და აღუთქვას სრული ერთგულება. „მაშინ შეგრიებათ იმერეთის მართვა იმ უფლებით, რომელიც ტრაქტატით გაქვსთ დასმობილიო, წინააღმდეგ შემთხვევაში ხმლით და გიმორჩილებთ, გაუგონარს გავედენი სამეფოდან და მოვაწყობ ერთგულ იმერთა საქმესაო,“ ათავებს თავის წერილს ამ მუქარით ლენ. ტორმასოვი. თუ სამი დღის ვადაში მეფე არ მისცემდა სიმონოვიჩს სასურველ პასუხს, მაშინ იგზავნებოდა იმერეთში ახალი ჯარი და თანაც მიმართავდნენ პროკლამაციით, რომელშიაც აღნიშნული იქნებოდა მეფის დანაშაული; ამის გამო მისი ტახტიდან ჩამოგდება და სამეფოდან გაძევება.

ტორმასოვის წერილი გაეგზავნა მეფე სოლომონს შოკილევსკის ხელით. მს რუსის მოხელე ინახულა მეფემ სოფ. შარციხეში, აქ მოხდა ფრად საინტერესო საუბარი სოლომონსა და რუსის გაქნილ ჩინოვიცს ზორის. მეფე თანახმა იყო გაეგზავნა ელჩები რუსეთს და განეცხადებია

ერთგულება იმპერატორისთვის, მხოლოდ იმ პირობით თუ დაუბრუნებდნენ ლეჩხუმს და გაიყვანდნენ იმერეთიდან რუსის ჯარს.

— ღახ, ჯარს გაიყვანთ, მხოლოდ დავსტოვებთ იმდენს რამდენიც საჭირო იქნება თქვენს დასაცავათ“, უთხრა შოგილევსკიმ.

— „მის სრულებით საჭირო არ არის თქვენის მხრივ: მე იმდენათ ღონიერი ვარ, რომ არამც თუ თათრების, არც ერთი მეზობელი სახელმწიფოსი არ მეშინია და ყოველთვის იმედი მაქვს, რომ რუსის ჯარის დაუხმარებლათ დავძლევე მათ, მაგრამ აქ სულ სხვა აზრი აქვს რუსის მთავრობასა,“ უპასუხა ხარეთ მეფემ.

— ძიღვე გირჩევთ, სამი დღის ვადაში გაგზავნეთ რუსეთში დეპუტაცია, მოაწერეთ ხელი ტრაქტატს, შეფიცეთ იმპერატორს ერთგულება, გაათავისუფლეთ ბატ. ქოსტანტინე, გადმოღით და დაბინადით ქუთაისში. თუ ამას არ იზმთ, მაშინ იმპერატორის გადაწყვეტილებაა წაგერთვას ძალით სამეფო და დამყარდეს იმერეთში მშვიდობიანობა, ამ მიზნით ჩვენი ჯარი უკვე მზათ არის; ერთი ნაწილი სურამშია, მეორე კი ქუთაისის გარშემო. მასთან ბურია და სამეგრელო ჩვენკენაა და, როგორც კი ვაცნობებთ, იბრძოლებენ ჩვენთან ერთად, თანაც გახსოვდეთ, რომ ერთგულობისთვის რუსის მთავრობა დიდ ჯამაგირს დაგინიშნავთ და ხელმწიფეც არ მოგაკლებთ თავის წყალობას,“ — არეშვებოდა მეფეს ასეთი სიტყვებით შოგილევსკი.

ამაზე მეფემ უპასუხა გადაქრით: „მომცენ იმერეთში მეფობის ნება, გაიყვანონ იმერეთიდან თავისი ჯარი, მეტი მათგან მე არაფერი მოწყალება არა? მინდა და არც ველიო.“ — და როცა შოგილევსკიმ კვლავ მიიპატიჟა მეფე ქუთაისში საცხოვრებლათ, სოლომონმა წამოიძახა გაცუებით: „რაო, რაო? რას მეუბნებით?! რას მირჩევთ?! გადვიდე საცხოვრებლათ იქ, სადაც რუსის ჯარი სდგას?! არა, ეგ შეუძლებელია! დიახ, ყოვლად შეუძლებელი! ნეტა რათ მთხოვთ იმას, რაც არაფრის გზით არ შემოიძლია ავასრულო! — ბოლოს ისიც დაუმბრა რაინდმა მეფემ: „თუ მართლაც იმპერატორს ასე ვძულვარ და არ სურს იმერეთის მეფეთ დავერჩე, მომწეროს ბარათი და მაშინ მე თვით დავანებებ თავს ჩემს სამეფოს და გავშორდებიო.“

ასე დამთავრდა საუბარი მეფესა და რუსის მოხელეს შორის. ამასთან ერთად შოგილევსკი უნაყოფოთ ცდილობდა მოეხბოდა ღ მიემხრო თავისკენ მეფის გავლენიანი პირნი ფულებით და სხვადასხვა დაპირებით.

მეორე დღეს მეფემ განაახლა საუბარი შოგილევსკისთან და უთხრა: „მე ყველაფერს შევასრულებ, ქუთაისშიაც გადმოვალ, ელჩებსაც გავგზავნი, მხოლოდ ბატონიშვილს ქოსტანტინეს ვერ გავათავისუფლებ. ქუთაისშიაც მხოლოდ მაშინ გადმოვალ, როცა დაბრუნდება დეპუტაცია

და წერილობით საბუთს მომიტანს ხელმწიფისგან, რომ იმერეთის მეფეთ დამტოვა მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ და მასთან უზრუნველყოფს რუსეთის ჯარისაგან.“ მოვილევსკი დაბრუნდა შუთაისში და ყოველივე აუწყო სიმონოვიჩს. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ასე ადვილათ ვერ ჩაიდებდნენ ხელში ნდობა დაკარგულ მეფეს. ამიტომ მაშინვე შეუდგნენ ომის სამზადის, თანაც აცნობეს სამეგრელოს დედოფალს და მამია შურიელს დახმარებოდნენ რუსებს ჯარით.

არც სოლომონს ეძინა; გაგზავნა ახალ კიხეს შერიფ ფაშასთან სვიმონ, ჭაიხოსრო და ბერი წულუკიძეები და სთხოვა დახმარება.

20 თებერვალს იმერეთში შემოვიდა ორი გზით რუსის ჯარი მაიორ პრიბილოვის და რეუტის უფროსობით. შუთაული მიტროპოლიტი, ზურაბ წერეთელი და სხვა მრავალი თავად-აზნაურნი გამოცხადდნენ პრიბილოვთან, მოისმინეს პროკლამაცია და მიიღეს ფიცი რუსეთის ერთგულებაზე.

მეფემ გაიგო ეს ამბები, შეშინდა, ხალხი არ გადამიდგესო, განაახლა მოლაპარაკება რუსებთან. იმავე დღეს, ე. ი. 20 თებერვალს პროკლამაცია გამოაცხადეს შუთაისშიაც და დიდის ზეიმით დააფიცეს ხალხი იმპერატორის ერთგულებაზე. ხალხი გულგრილათ შეხვდა ამ ცერემონიას.

მეფე რყევაში შევიდა; სწუნდა, ბორგავდა, აღარ იცოდა რა ექნა. თვითონ მას სურდა დამორჩილებოდა თავის მწარე ბედს და აღარ დაეღვარა უბრალოთ ქრისტიანთა სისხლი. ის კარგათ გრძნობდა, რომ ამ ბრძოლით არაფერი გამოვიდოდა და ტყვილათ გაიქლიტებოდა იმერეთის ხალხი. მაგრამ მას გვერდით კდგნ და აქეზებდნენ საომრათ ალექსანდრე ბატონიშვილი და სოლომონ ლეონიძე. ხოლო თებერვალი არ იყო აჯანყების მოსახდენათ შესაფერი დრო. ამიტომაც კბიერი და ორპირი ზურაბ წერეთელი წერილებით არწმუნებდა ოორმასოვს, რომ იმერეთის დაქერა გადაედო ზამთრისთვის, რადგან გაზაფხულზე დიდი დაბრკოლება შეხვდება რუსის ჯარსო.

24 თებერვალს მოვიდნენ შუთაისში ზენათელი მიტროპოლიტი და სენია წულუკიძე. ამათ გადასცეს სიმონოვიჩს მეფის წერილი, რომელშიაც სთხოვდა: 1. მისი შუა კაცები გაეგზავნათ ოორმასოვთან, რომ მას 3 რადათ ენახა მეფე სოფ. ვახანში, 2. ღროებით შეეჩერებიათ ხალხის დაფიცება ხელმწიფის ერთგულებაზე. მეორე პირობა რუსებმა უარყვეს, მეფის დესპანები კა გაგზავნეს სურამს ოორმასოვთან.

სოლომონ მეფე იყო გამაგრებული ს. შარციხეში 4000 ცხენოსანი კაცით. რუსის ჯარი ღ გურულ-მეგრელთა მილიცია ფრთხილათ ერთკმოდნენ მას ყოველი მხრიდან და იკავებდნენ მეფის გასაქცევ გზებს. რუსები განაგრძობდნენ ხალხის დაფიცებას, თანაც უცხადებდნენ: ურჩსა

და მოლაღატეს სამუდამოთ წაერთმევა ყმა და მამულიო. ასეთმა მუქარამ იქონია გაელენა. მეფის მომხრეთა რიცხვი დღითი-დღე კლებულობდა. 5 მარტს რუსის ჯარმა დაიჭირა ჭყვიში და მიადგა შარკინეს. მეფე გაიქცა სოჟ. ზალდათში. მოულოდნელათ სოფ. ხანში გაჩნდნენ რუსები. ამ რიგათ მოესპო სოლომოს ერთად — ერთი გასაქცევი გზა. ახალციხისკენ, სადაც აღრევე უშველეს თავს ღ შეეფარნ მალხაზ ანდრონიკაშვილი და სოლ. ლეონიძე.

8 მარტს სოფ. ზენდარს სიმონოვიჩთან მოვიდნენ მეფის ელჩები, ზენათელი და სეხნია წულუკიძე და განუცხადეს, რომ სოლომონი უარს იტყვის სამეფოს გამგეობაზე, თუ წერილობით დაპირდებიან, რომ იმერეთში დასტოვებენ და მისცემენ საცხოვრებლათ მისგანვე დასახლებულ მამულს. სიმონოვიჩმა უარი შეუთვალა და ურჩია მეფეს ენდოს ოორმა-სიყვს და წავიდეს მასთან ობილისში. სოლომონი იძულებული გახდა მიეღო ასეთი პირობა და მოისურვა ხმონოვიჩის და მოგილევისკის პირადთ ნახვა. ამათ შეფიცეს მეფეს ჯვარსა და სახარებაზე, რომ არ დაატყვევებენ და გზაზე სამეფო პატიეს არ მოაკლებენ. 12 მარტს მეფე მიენდო რუსებს.

15 მარტს სოლომონი წავიდა თავის ცოლის მამულში სახანოში, სადაც დარჩა სამ დღეს და აქედან მოგილევისკის და 500 ერთგული იმერლის თანხლებით გასწია სურამს. ხ. ბეკამთან მიიღო ცნობა, რომ ოორმასოვი ელის მას ზორში.

ღიღი სულიერი წამება განცადა გზაში სოლომონმა. იგი მეტათ ნანობდა, რომ მიენდო რუსებს. მისი გრძნეული გული კარგ არას ეუბნებოდა. ამიტომ სოფ. ღირბთან მან სკადა ოსეთში გაპარვა. შეტყუო მოგალევისკიმ და გამოუტყადა მეფეს, რომ ამიერიდან იგი რუსთა მცველების ხელშია. „სახელოვანი ტყვე“ მოიყვანეს სოფ. ვარძანში, სადაც დახვდა ოორმასოვი, ამან გამოუცხადა მეფეს, რომ იგი თავის ბედის გადაწყვეტას უნდა ელოდეს ობილისში. ზორში მეფის მხლებელნი დააფიცეს რუსეთის ეთრგულობაზე და უკანვე დააბრუნეს ასი კაცის გარდა, რომელნიც დასტოვეს მეფესთან. ობილისში მეფე დააყენეს თ. სუმბათაშვილის სახლში მტკვრის პირას და ირგვლივ შემოაფლეს რუსის დარაჯები, რამაც ფრიად გააოცა მეფის მხლებელი თავად-აზნაურნი სიმონოვიჩის ფიცის შემდეგ.

რამდენიმე კვირის შემდეგ მიტროპოლიტთა კრებამ მოითხოვა მეფე სოლომონის იმერეთში დაბრუნება. ოორმასოვმა უპასუხა მათ, რომ „იმერეთი სამუდამოთ შეერთებულია რუსეთის იმპერიასთან და მეფის ნაცვლათ ინიშნება დროებითი გამგეობაო“. ამავ დროს ოორმასოვმა უბრძანა სიმონოვიჩს, სოლომონ I-ის ქალი ღარეჯან დედოფალი შეიღებოთ გაეგზავნა ობილისს. მეფე სოლომონი და ბატ. მოსტანტინე ოორმასოვის

უნდა გადაესახლებია რუსეთს, სადაც დაენიშნებოდა მათ პენსია და საცხოვრებლათ სოფლები. მთავარმართებლის სიხარულს არ ქონდა საზღვარი, რომ ძლიერ ჩაიგდო ხელში მოტყუებით და ტყვეთ ყავდა იმერეთის ურჩი მეფე. ღიდი მადლობა გამოუცხადა რუსის ჯარს, სიმონოვიჩი კი წარადგინა ლენერლის ჩინზე.

შალე ჩაშამდა ტორმასოვს სიხარული: მისი გვირგვინოსანი ტყვე მოულოდნელათ გაუსხლტა ხელიდან და გაიქცა ახალციხეს. მს მოხდა 10 მაისს ღამის ორ საათზე. შერ იხსნეს მეფე გაპარვისაგან სასტიკმა ზომებმა და რუსის ერთგულმა დარაჯებმა. ზამწარებული ტორმასოვი იგლეჯდა თმას, სჯიდა მართალს და დამნაშავეს. ამ დროს კი ლაღათ მყოფი მეფე ხოლომონი ახალციხის მთებიდან ახალ აჯანყებას აწყობდა.

XII იმერეთის აჯანყება და სოლომონის ბოლო

საინტერესოა სოლომონ II-ის გაპარვა; ეს მოხდა ამრიგათ: წინა ღამეს ზ იგოლ მირისთავმა და როსტომ შერეთელმა შერის მინდერებიდან მოარეკინეს ცხენები მეჩეთის ნანგრევთან, რომელიც ექვს ნაბიჯზე იყო ქალაქის გაღავნის კარებიდან. ძაკუცა აბაშიძემ აუხსნა მოქალაქს ბარათაშვილს, რომ ეს ცხენები სკარდებთ მტფის კაცებს იმერეთში წასასვლელათ. მეორე ღამეს სოლომონმა თავი მოიავათმყოფა და ადრე შევიდა თავის ოთახში, გაიხადა ტანისამოსი და დაწვა. ღამის 10 საათზე მაინოსრო შერეთელი შევიდა მეფესთან და ჩუმათ აცნობა, რომ ყველაფერი მზათ არისო. მეფის მოსამსახურე ტაბუკაშვილმა მიართვა სოლომონს ადრევე დამზადებული უბრალო სამოსელი. მეფის ძვირფასი ტანსაცმელი კი მისცეს უბრალო სამოსლის მომტანს მელუქნე სომეხს ბეჟან შურასოვს. მეფის ლოგინში დაწვა მისი ერთგული მსახურე. მეფე შეიმოსა უბრალო კაცათ, შეიმურა სახე ნაკრით, აიღო ხელში დოქი და გავიდა ბაღში მაინოსრო შერეთლის ოთახიდან. მას შეეფეთა ორი დარაჯი, რომელთაც სოლომონმა თამამათ უპასუხა, რომ იგი მიფის მსახურია და მიდის მტკვარზე წყლის მოსატანათ. მეფე გავიდა ქუჩაზე; აქ მას უცდიდა პოლიციელის სამოსლით ერთი იმერელი. ამან გაატარა მეფე ქალაქით და მიიყვანა გაღავნის კარებთან, სადაც გააჩერა ისინი დარაჯმა, მაგრამ რაკი დაინახა პოლიციელი, გაუშვა ორივე გარეთ. აქ დახვდენ მეფეს ოთხი შერეთელი, აბაშიძე და მირისთავეები, 23 ცხენოსნით, მოახტა მეფე სოლომონი თავის ცხენს და გასწიეს ახალციხისკენ თრიალეთის გზით. ბაცილდენ რა თრიალეთს მათ შეხვდა ლეკი შაჰმად ბელადი თავის რაზმით. მცენი ახლდენ მეფეს და 13 მაისს მწვიდობით მიიყვანეს ახალციხეში სოფ. ქოტელს, სადაც იყო აღექსანდრე ბატონიშვილი.

სოლომონ მეფის გაპარვამ თავზარი დასცა ტორმასოვს, ობილისის გუბერნატორს როზენს, ობილისის კომენდანტს კომენს და მთელს რუსის ჩინოვნიკობას. ამ ამბავმა ძლიერ ააღელვა თვით ალექსანდრე იმპერატორი. მანსაკუთრებით იგი გრძნობდა თავს შეურაცყოფილად, როცა გაიგო, რომ ამაყ სოლომონს გაეგდო თავის ოთახში იმპერატორის მიერ 1804 წელს მოძებული ორდენი ალექსანდრე ნეველისა, აღმასებით მოჭედდელი.

იმპერატორის ბრძანებით სამხედრო სამართალში მისცეს როზენი, კომენი, პოლიციელთა უფროსი ბარათაშვილი, დარაჯევი და საერთოდ ყველანი, ვინც ნებით თუ უნებლიეთ ხელი შეუწყო მეფის გაპარვას. როზენი იკვნეს უდანაშაულოთ, კომენი დაითხოვეს სამსახურიდან და დაატუსაღეს 5 თვით, ბარათაშვილს ჩამოართვეს აზნაურობა და გაგზავნეს სალდათად, პოლიციელთა აეთანდილოვს, მრივანსკის, პენტელეევს და მეღუქნე შურასოვს მიუსაჯეს სიკვდილით დასჯა, მეფის მსახურს ტაბუკაშვილს და დალაქს სალამაძეს ჩამოხრჩობა შეუცვალეს ციმბირში გაგზავნაზე. ასისტავს ფალავანდიშვილს სასამართლომ ვერ დაუმტკიცა დანაშაული და „ღმერთს მიანდო მისი საქმე.“ ამ განაჩენზე ტორმასოვმა თავის ხელით მიაწერა: „დახვრიტეთ“!

ასე ძვირათ დაჟდა მეფის გაპარვა. მაგრამ ეს იყო დასაწყისი. ამიერიდან ორივე მხარე ვარდებოდა დიდ ხიფათში. მანსაკუთრებით იმერეთს უნდა შეეწირა დიდი მსხვერპლი და შესწირა კიდევ.

მეფე სოლომონმა და ალექსანდრე ბატონიშვილმა დაამზადეს ვრცელი წერილები და მიმართეს მხურვალე მოწოდებით რუსების წინააღმდეგ იმერეთის ხალხს, თავად-აზნაურთ და სამღვდელოებებს. მს ორი მებრძოლი რაინდი ითხოვდენ იმერთაგან თავგანწირულ ბრძოლას, რომ არ დადგომოდათ ისეთი დღე, როგორც ქართლელებს, „რომელნიც რუსთა გავლენით წითელ პარასკევს ხორცს სჭამენ და ხორციით იწვიან. რუსები დაპირდენ მათ აქროვებს, ახლა კი ღარიბსა და მიცვალებულზე დაც ყველას სამ-სამ მანეთს ართმევენ, სახლებს უპატიურებენ და ამკირებენ. ასეთი დღე მოგელით თქვენც, თუ დამივიწყებთ თქვენს კეთილ მოყვარესო.“

აი რას სწერს მეფე 17 მაისს მუთათელ მიტროპოლიტს დოსითეოსს. ამ წერილში ნათლად ჩანს მეფის სულისკვეთება, გონებრივი სიფხიზლე, რუსის პოლიტიკის შეგნება, თავის ერის და სამშობლოს სიყვარული. „მეფე სრულიად იმერთა სოლომონ უსამღვდელოვს მარჯვენს სასოებით ამბორის ყოფას მოგახსენებთ. შერმეთ როდესაც გადაწყვეტით გული დავაჯერე, რომ რუსეთს მისტუმრებდენ, თქვენის მოშორებისა და იმერეთის საუკუნოთ დატოვების ცეცხლი ჩემს გულს მოგვზნა; ცახ ქვეშეთს დიდებას თქვენთან ყოფნა, თქვენთან სიხარული, თქვენთან

სიციცხლე და სიკვდილი ვარჩიე. ჩემი თავი გადაესდევ და ათს ამ თვეს, ღამის ორ საათს წვთის მოწყალებით ქალაქიდან გამოვედიო ოთხნი წერეთელი, ორნი ძმანი მარისთავები და ლაბუაშვილი მათის კაცებით, ოცდასამი ცხენიანი, აქ, — ახალციხეში მშვიდობით მოვედიო. თქმად შეუძლებელია ღიღათა და მცირეთაგან ერთობით ჩემის მისვლისათვის ამათი სიხარული. აწ თქვენთაგან და მთელად იმერეთისაგან ჩემი საწადელი ეს არის, — მე თუ სხვა სამსახური რამ დამიკლია იმერეთისთვის, ეს კი ყველამ იცით, რომ თქვენის პატივისცემისა და სიყვარულისაგან არაოდეს ჩემი გული არ გამაძლარა. აწ კიდევ სიკვდილისა და განსაცდელისათვის, თავი გადაესდევ თქვენთან სიციცხლისათვის. ამაზედაც ფიცით გარწმუნებთ, რომ თუ იმერეთს ჩემის დაკარგვით ბედნიერება და თავისუფლება მიეცემოდეს, როგორც მე თქვენის მოუშორებლობისათვის თავი გამოვიმეტე, ისე თქვენთვის დაკარგვას სასიხარულოთ მივიღებდი; მაგრამ ვიცი და თქვენც ხედავთ, რომ როგორც სხვა თქვენი მეზობელნი იმათ (ესე იგი რუსების) ხელში უნუგეშოთ კვნესიან და დღე-და-დღე ოჯახის პატივიდან მდაბლდებიან. სახლის და ცოლ-შვილის უპატიობისათვის სიკვდილს ნატარულობენ, თუ იმერეთის დამორჩილებაზე გულდასმული შეიქმნენ, მერე უმწარესი და ყოველს მეზობლებზე უძნელესი დღე იმერეთს მოადგება და რომელსაც დღეს ოქროს აძლევენ, ხვალ მათის ოჯახის საცხოვრებელსაც წაართმევენ, დღეს რომ პატივსა სცემენ, ხვალ ყოველ ქვეყნისაგან იმერეთში უმეტესად დაკრძალულ ცოლ-შვილის პატიოსნებას უპატიოთ გახდიან. შეხედეთ საქართველოს, რომელიც პირველში ფიცითა და ოქროთი მოატყუეს და დღეს აღარც სიმდიდრე უხარიათ, აღარც თავისი სახელი და სიკვდილს ნატარულობენ. ყველამ იცით, რომ (რუსნი) თავის ჩვეულებას თქვენთვის არ გამოცვლიან; არც თქვენს მამა-პაპას არ იცნობენ, არცა აქვსთ სიყვარული და გულის შეტკინება, რომელიც მე მაქვს, გიცნობთ და მიცნობთ.“

„ეს არის დღე ერთგულებისა და ჩვენთვის დანთხეულთა მამა-პაპათა თქვენთა სისხლთა განახლებისა, რომ განთავისუფლებისა თქვენისათვის გამოაცხადოთ ერთგულება თქვენი, რომლითაც აქამდე ყოველს ქვეყანაზე იმერეთი ჩინებული ყოფილა მემკვიდრის მეფის ერთგულობაზე და უმეტესათ თქვენი ოჯახი და თვით თქვენ ჩვენთვის თავდადებული ბრძნებულხარა. ნუ დაიდებთ საუკუნოთ საძრახისს საქმეს და ნუ დაიღუპებით ქართლსავით, რომელნიც დიდ პარასკევს ხოცს სკამენ და ხორციელათ დატანჯულნი სიკვდილს ნატარულობენ. ბაისარჯეთ თქვენებურათ, ოჯახი დიდი თუ მცირე, თქვენი მოკეთებული და თქვენი სა-

მწყსო იმერეთში ყველანი განამტკიცეთ და თქვენი ჩემზედ მაძაშვილური სიყვარული და შემძლებლობა დღეს გამოაცხადეთ. თუ დამაჯერებთ, მე თვითონ შემოვალ თქვენთან და უცხო ჯარებს აღარას დავეძებ, რომ ლეთისა და თქვენი შესაწუხებელი საქმე არ მოხდეს და როგორც თქვენგან პასუხი მომივა, ამაღ გჯული დააჯერეთ თქვენთან და იმერეთში ცხოვრებისათვის ჩემი სიცოცხლე უნდა გავასრულო, იცოდეთ.

ამგვარი შინაარსის გრძნობიერი ბარათები მისწერა მეფემ იმერეთის მიტროპოლიტებს, მრავალ თავად-აზნაურთ და თვით მოღალატე ზურაბ წერეთელსაც კი. მღვასავით მოედო მთელს იმერეთს აჯანყების ცეცხლი. რუსის ტყვეობიდან გაქცეული, დატანჯული მეფე სოლომონი შეიმკო მათ თვალში დიდების შარავანდელით. მან მოიპოვა ფრიალი თანაგრძნობა და პატივასცემა. ლენ. სიმონოვიჩს აეყარა პატივი და დაეკარგა რწმენა ფიცის გატეხისათვის მეფის წინაშე, რუსის შეუსაბამო მართვა-გამგეობამ გზა-კვალს დაუბნია და გაუტრუა იმედები. შექრთამე ჩინოვნიკებმა ხომ სულერთიანად შეაძულეს ხალხს რუსეთის მთავრობა. ასეთ პირობებში, ექვი არაა, სოლომონი შეიძენდა მომხრეებს და მართლაც მრავალი ხალხი იარაღ ასხმული დადგა მეფის დროშის ქვეშ. ასე გაშინჯეთ თვით ზურაბ წერეთელიც კი შეიქნა გარეგნობით სოლომონის მომხრე, თუმც იმავე დროს კავშირს არ სწყყევტდა რუსებთან და ჩუმად ყველაფერს აგებინებდა ტორმასოვს. მართი სიტყვით, ამ აჯანყების დროს ყველაზე უფრო სამარცხვინო როლს თამაშობდა ეს პატივმოყვარე და სამშობლოს მოღალატე საჩხერელი თავადი.

ასეთმა ამბებმა ძლიერ ჩააფიქრა რუსის მთავრობა. ლაფაქურდენ ტორმასოვი და სიმონოვიჩი. მოამზადეს ჯარები, შეკრეს მეფის შემოსასვლელი გზები, დაატუსაღეს შოთში მეფის მეუღლე მარიამ დედოფალი, მისი და მიქელაძის მეუღლე და მეფის და—ანდრონიკაშვილის ცოლი. ლაატუსაღეს გაქცეულ თავად-აზნაურთა ოჯახები და მათი მამული ჩარიცხეს სახაზინოთ. მიმართეს იმერეთის მიტროპოლიტებს და უჩრევდენ მეფის ღალატს, გაავრცელეს ყველგან პროკლამაციები, რომლითაც უცხადებდნენ ხალხს, თავად-აზნაურთ, სამღვდელთა მისპონ სოლომონთან კავშირი და ერთობა. მეფის წერილების მიმტანთ პირდებოდენ ჯილდოს, მეფის მომხრეებს ემუქრებოდენ „როზგით“, ციმბირში დაკარგვით და ქონების ჩამორთმევით რუსის ერთგულთა სასარგებლოთ.

შერ გასქრა ამ სასტიკმა ზომებმა. იმერელი გლეხი და თავად-აზნაური ათასობით შეიარაღებულნი მიდიოდენ მეფე სოლომონთან, სისხლს ღერიდენ საყვარელი მეფისთვის და პოლიტიკურ თავისუფლებისათვის. თავადლების მეთაურობით აჯანყებულნი გროვდებოდენ წითელ რაზმებათ

და ეცემოდენ იმერეთში გაბნეულ რუსის ჯარებს. აგრეთვე შეკრეს მართლ-
ქანეთში მიმავალი გზები. მაიხოსრო აბაშიძის სარდლობით მოქმედ რაზმს,
2000 კაცს, სიმონოვიჩმა მიუსია ს. ლოსიანთხევთან მაიორი კალატაზი-
შვილი ორი როტით, რომელთაც ჩაესაფრენ ვიწროებში რაზმელები,
მოუკლეს და დაუქრეს 50 სალდათი; მოკლეს თვით ძალატაზიშვილი.
24 ივნისს ტორმასოვმა მიაშველა სიმონოვიჩს მართლიდან ორი როტა
სალდათი და ერთი ზარბაზანი მაიორ კრიჟანოვსკის სარდლობით. ამით
დახვდა გზაზე იმერთა რაზმი და მოხდა ცხარე შეტაკება, მოუკლეს რუ-
სებს 20 კაცი და დაუქრეს 48, მაგრამ მაინც ჩამოვიდენ ქუთაისში. ამ
ხანებში რაზმელები დაეცენ კაპიტან სუხანოვის როტა ს. ბაღდადთან და
მიაყენეს დიდი ზარალი. ივნისის დამდეგს ჩამოვიდა იმერეთში მეფე სო-
ლომონი ლეკთა და ოსმალთა რაზმით. რამდენიმე მოკლული რუსის თა-
ვი მადლობის ნიშნათ მეფემ გაუგზავნა შერიფ ფაშას. საქმე გამწვავდა.
საყვარელი მეფის ჩამოსვლამ ააფრთოვანა ხალხი. მთელი იმერეთი ზღვა-
სავით ღელავდა. რუსის ჯარს გაუჭირდა საქმე. მაშინ ტორმასოვმა სა-
ჩქაროთ მოაშველა სიმონოვიჩს ორი ბატალიონი ღენ. ლიმიტრი ორბე-
ლიანის უფროსობით, რომელსაც დაევალა ყოველგვარ საშვალეებით მი-
ემხრო ბურია-სამეგრელო, „აჯანყებულნი კი ვინც დაიჭიროთ, ზოგი
ჩამთარჩვეთ და ზოგიც ციმბირში გადაკარგეთ.“ ასეთი მინდობი-
ლობა სრულებით შეეფერებოდა ისეთ მტარვალს, რომელმაც ორი წლის
შემდეგ რუსის მთავრობის ბრძანებით სისხლით შეღება და გადაბუჯა მთე-
ლი ქანეთი.

29 ივნისს ორბელიანი თავის ჯარით მოვიდა სურამს. აქსცნო, რომ
გზები შეკრულია. ამიტომ ჯარი გაჰყო ორათ: ერთი ბატალიონი და ორი
ზარბაზანი ჩააბარა მაიორ ტინოცკის. იგი წამოვიდა ალის გზით ქორ-
ტოხზე, მეორე ბატალიონი კი შახანის ხევით წამოიყვანა თვითონ, მას-
ვე შეუერთდა გზაზე მაიორი პრიბილოვი ოთხი როტა სალდათით. რაზ-
მელები დახვდენ ვიწროებში რუსის ჯარებს და ძვირათ დაუსვენს იმერეთ-
ში შემოსვლა. დიდი ქლეტა და სისხლის ღვრა მოხდა ალის ხეობაში.
ოთხი დღე და ღამე იყო განუწყვეტელი სროლა. მეტათ დაზარალდა
რუსის ჯარი; დამარცხდებოდა საშინლათ, რომ ბედზე არ მოსწრებოდა
სურამიდან მიაშველი რაზმი. დიდის გაქივრებით შეერთდა დამპალოს
ველზე ორათ გაყოფილი რუსის ჯარი. აქ მოხდა სასტიკი ბრძოლა:
ოთხი ვერსის მანძილზე მდ. ძირულამდი ეკვეთენ იმერელები რუსის მხედ-
რობას ზარბაზნებით შეიარაღებულს. ორივე მხარეს მოუხდა დიდი ზი-
ანი; რუსებს მოუკლეს და დაუქრეს 117 კაცი. აქვე მოკლეს აჯანყებულ-
თა ბელადი აზნაური გოდამბრელიძე. რუსის ჯარის გატარება ამ ხეობაში
შეუძლებელი შეიქნა. ორბელიანი იძულებული გახდა დაებრუნებია ჯარი

სურამში. ჩუსების დამარცხებამ ალის ხეობაში და ღამბალოს ველზე დიდი ალტაცება გამოიწვია მთელს იმერეთში და გაამხნევა აჯანყებულთა ბელადნი. მალხაზ ანჯრონიკა შეიღობა და როსტომ წერეთელმა მიულოცეს მეფეს მტერზე გამარჯვება. ტორმასოვს კი სულ ცოფი აყრევინა პიჩიდან ამ სახარო ამბავმა. სასტიკათ გაუწყრა იგი ღ. მარბელიანს და ჯარების უფროსობა მისცა ღენ. როზენს. მაგრამ სანამ ტორმასოვის ბრძანება მოვიდოდა, მარბელიანმა გასწია იმერეთში მახანის ხეობით, გავიდა მოლითის წყალზე 22 ივლისს, შეებრძოლა ჩხერის ციხესთან 3000 რაზმელს, დაამარცხა და გაფანტა. ამ ომში მოკლეს რაზმელთა ერთი ბელადი დიმიტრი აბაშიძე.

აქ ჩხერთან მოეწია მარბელიანს ღენ. როზენი ჩაიბარა ჯარის უფროსობა და გასწია ქუთაისისკენ. ჩიტურზე მას დახვდა რაზმით შაიხოსრო წერეთელი, მაგრამ დამარცხდა, მოუკლეს 200 კაცი და ოსმალთა რაზმის უფროსი სულეიშან ბეი. ამ ბრძოლაშივე მოკლეს „ჩუსეთის მტერი“ ქიახოსრო აბაშიძე, რამაც დიდი სიხარული გამოიწვია რუსის ჯარში. დამარცხებული რაზმელები ქ. წერეთლის მეთაურობით გაეშურნენ მეფესთან სოფ. მალლაკში. 29 ივლისს როზენმა გაჰფანტა ქუთაისთან რაზმელები და შევიდა ქალაქში.

2—3 დღის შემდეგ როზენმა გაგზავნა ჯარით სიმონოვიჩი მეფის შესაპყრობათ. სიმონოვიჩი წავიდა რიონის მარჯვენა ნაპირით. იმვე დროს ხუთი როტა და 50 კაზაკი პრიბილოვის სარდლობით გაიგზავნა გელათისკენ. 4 აგვისტოს სოფ. რიონთან პრიბილოვი შეხვდა აჯანყებულთ, რომელთაც სარდლობდა თვით მეფე. შეიქნა ცხარე ბრძოლა. ჩუსებს გაუქირდათ საქმე, მაგრამ მათ მოეშველა ქუთაისიდან სიმონოვიჩი ორი როტა ჯარით. ღამით რუსები მიეპარნენ ჩუმად მეფის რაზმს და გაფანტეს. სოლომონი გაიქცა ნალარევს. პრიბილოვი და სიმონოვიჩი დაედევნენ მას და დაამარცხეს ზელათთან გამაგრებული რაზმელები. მეფე შეეფარა სოფ. გოგს, გაგზავნა რუსთა ბანაკში ღვით მიტროპოლიტი და ითხოვა შერიგება. სიმონოვიჩმა უყურადღებოდ დასტოვა მეფის თხოვნა და გამოუღგა დასაქერათ. 17 აგვისტოს განდევნა რაზმელები სოფ. ზოგიდან, გამოედევნა და დაამარცხა იმერთა და თურქთა რაზმი ს. ბაღდადთან.

სეკტემბრის დამდეგს მიყუჩდა იმერეთი. ჩაქვრა აჯანყების აღი. იმერთა სისხლში ჩაიხრჩო ხალხის უზენაესი სურვილები და მეფე სოლომონის მისწრაფებანი. ძალამ და ყვითელმა ოქრომ გაიტანა თავისი. ზარბაზნებმა ჩაკლეს ერის თავისუფლება. შუმბარებმა დაატრიალეს უკულმა იმერეთის ბედის ჩარხი.

ბედკრული მეფე სოლომონი მცირე რაზმით შეეფარა ხანის ხეობას. აქ ელოდა ჯარს ოსმალეთიდან, მაგრამ იმედი გაუცრუვდა. ორმასოვის აზრით ქვეყნის დასამშვიდებლათ საქირო იყო მეფის ხელში ჩაგდება. ამიტომ სწერდა სიმონოვიჩს ეხმარა საშუალებათ ოქრო, მახვილი, ორდენები, ძალა და ყოველგვარი ხრიკი. ასეთი შინაარსის ბრძანება არაერთხელ ჩაუვარდა წინათ ხელში თვით მეფე სოლომონს, რამაც მეტათ შეუცვალა გული რუსის მთავრობაზე.

მეფე გამაგრდა ხანის ხეობაში 1500 კაცით. რუსები მიიწვი არ ეშვებოდნენ. 24—25 დეკემბერს მთავარი შშაკოვი ძლიერი რაზმით დაეცა ხანის ხეობას, დაანგრია ზარბაზნებით შესავალი და გაფანტა მეფის მცველნი, სოლომონი გაიქცა ახალციხეს.

ასე დამთავრდა ეს აჯანყება იმერეთში! რუსებმა დაჰკარგეს ამ ბრძოლაში 20 ოფიცერი და 392 სალდათი მოკლული და დაჭრილი. ზახარებულმა ორმასოვმა მანიფესტით გამოაცხადა იმერეთის შეერთება და მისწერა სიმონოვიჩს სწრაფათ მოეწყო იქ რუსული მართვა-გამგეობა ივერიის მზგავსათ. ამავე დროს ორმასოვის ბრძანებით გადასახლეს ქ. შორონეთას (რუსეთს) სოლომონ მეფის მეუღლე მარია დედოფალი, მისი და მათა და სოლომონ I-ის ქალი დარეჯანი, სამეფო გვარეულობის დანარჩენი წევრნი კი გადაიყვანეს საცხოვრებლათ ობილისში. ორმასოვს სურდა აგრეთვე ციმბირში გაეგზავნა აჯანყების მოთავენი, მაგრამ სიმონოვიჩმა ურჩია არ დაესაჯა იონი ასე სასტიკათ, ვინაიდან ასეთი მკაცრი ზომები სასურველ ნაყოფს არ მოიტანს, პირიქით უფრო გაამწვავებს საქმეს და გააბრაზებს რუსის მთავრობის წინააღმდეგ მათ შვილებსა და ნათესავებსაო. „ამით ჩვენ ხალხში ნდობას დაკარგავთ“. ორმასოვი დაეთანხმა სიმონოვიჩის გონივრულ რჩევას და აპატიო ყველას დანაშაული.

ღამარცხებული მეფე სოლომონი დიდის პატივით მიიღეს ახალციხეში. ძალაქი ჩირაღდნით გაანათეს. მაგრამ რუსის ჯარი მოადგა ახალციხის საფაშოს და მეფე იძულებული გახდა წასულიყო მრევანს, აქედან შეეფარა აზრუმს, სადაც სულთანმა დაუნიშნა მუღმივი ბინა. ამ ხანებში მიიცვალა ახალციხეში მისი ერთგული სოლომონ ლეონიძე და ამ საუკეთესო ქართველის დაკარგვამ ფრიად დაამწუხრა და დააობლა სულით მარტოთ დარჩენილი და სამეფოდან გადახვეწილი სოლომონი. მას თანდათან ჩამოეცალენ თავის მხლებელი თავად-აზნაურნი და დაბრუნდნენ იმერეთში. ღაობლებულ მეფეს აქაც არ ასვენებდნენ მისი მტრები. ორმასოვის ჩაგონებით აზრუმის ფაშამ შეავიწროვა მეფე; 1812 წელს იგი გაიპარა ტრაპიზონს, რომლის ფაშამ ოსმან-ხაზინდარ-ოღლიმ, ქართველმა მამადიანმა დიდი პატივით მიიღო ეული მეფე. აზრუმის ფაშას კი, მეფის ცუდათ მოპყრობისათვის, სულთანის ბრძანებით მოჰკვეთეს თავი.

მაგრამ დიდ ხანს არ დასცალდა აქ ცხოვრება ტანჯულ გვირგვინოსანს. სამშობლოს მოშორებამ, სამეფოს დაკარგვამ, ტლანქმა ძაღვმომრეობამ, სულით ობლობამ, ჯაყრმა და კაეშანმა აღრე დაასწულეს რაინდი მეფე და მოუღეს ბოლო 42 წლის ვაჟკაცს. 7 თებერვალს 1815 წელს შავი ზღვის პირათ შორეულ ტრაპიზონში განისვენა სამარადისო ძილით სამშობლოდან დევნილმა სოლომონ II-მ. იგი ჩაესვენა სამარეს ნათესავეთაგან დაუტირებელი. მხოლოდ ზღვის ტალღები ცრემლათ ფერქვევიან მეფის საფანეს და ჩასძახიან პოლხეთის კენესას და წაშებას... ასაფლავია ეს მაღალი სულის ადამიანი იქვე ბერძენთა ეკლესიის გალავანში, სადაც უბრალო ძეგლზე ქართულად აწერია: „საფლავსა ამას შინა მღებარე იმერთა მეფე სოლომონ, წელი ჩყიე.“

— „ჰსაჯენ, უფალო, მავნებელნი ჩემნი და ჰბრძოდე მბრძოლთა მათ ჩემთა. (ფსალ 34.)“

— „მომიხსენეთ მე, ძმანო, საფლავსა ამას მღებარე მეფე სოლომონ.“

ძეგლის მეორე გვერდზე აწერია: „განმეძარცვა მე პირველ ქმნილი სიკეთე და მშვენიერება და მღებარე ვარ შიშველ და კდემულ საფლავსა ამას შინა ტომისაგან ლავითისა შთამოსრული ბაგრატიონი, ძე არჩილისა, სრულიად იმერთა მეფე სოლომონ, რომლისთვისაცა ვითხოვ შენლობას. 7 თებერვალს 1815 წელსა (ქორონიკონი ჩყიე).“

ილარიონ მართლელი ამრიგათ აგვიწერს მეფის უკანასკნელ დღეებს: „თუმცა სულთანნი აღუთქვამდა რახტის დაბრუნებას და ნაპოლეონის შეტაკება იმედს უღვიბებდა სამშობლოში დაბრუნებისას, მაგრამ იმერეთიდან მოსულმა ცნობამ გული აუცრუა ტანჯულ მეფეს, ეძია მოსვენება საქართველოში. თავად-აზნაურობა უთვლიდა მას ტრაპიზონს; რომ ნულარ იფიქრებს იგი სამეფოში დაბრუნებას ოსმალების ჯარით. ღა მეფემაც დალია სული უცხოეთში, დანატრებულმა სამშობლოს ცასა და თანამემამულეთა ნახვას.“

შემდეგი საგულისხმო სიტყვებით ახასიათებს მეფე სოლომონს პროფ. ალ. ხახანაშვილი: „ასე ტრალიკულათ გაათავა თავისი სიცოცხლე მეფემ, რომელიც გამსჭვალული იყო სიკეთე მოეტანა ქვეყნისათვის და სამსახური გაეწია ხალხისათვის. ნლობა და სიყვარული, რომელიც მოპოვებული ჰქონდა მას ხალხში, ამტკიცებს, რომ იგი არ იყო ჩვეულებრივი ბატონი, კერძო ინტერესით აღსავსე, — მას ხელმძღვანელობდა იმერეთის კეთილდღეობა, და თავის ძალ-ღონით, შეგნებითა და მოუღრეკელობით ემსახურა მას სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდის. ღვდა-აზრად მისის მოქმედებისა შეიქნა სურვილი დამყარდეს ძლიერი შეერთებული სამეფო

დასავლეთ საქართველოსა და შემდეგ გამტკიცებულის წეს-წყობილებით თავისი გავლენა გადაიტანოს აღმოსავლეთ ივერიაზედაც.“

„დასრულდა ესე ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.“ ასე გულსაკლავათ დამთავრდა მზგავსათ ივერიისა, დასავლეთ საქართველოს, ოდესღაც დიდებული ქოლხეთის პოლიტიკური თავისუფლება. მაჰქრა მისი მეფობის ბრწყინვალე შარავანდელი. ისტორიის უღმობელმა გრიჭალმა, ურიცხვმა მტრებმა და პატივმოყვარე თავადებმა იგი დაგლიჯეს წვრილ სამეფო-სამთავროებათ და მით დაუკარგეს ერთობა და ძლიერება, დასცეს ნივთიერთ და სულიერთ. ისტორიის უხილაემა მარჯვენამ დამართა მშვენიერ ქოლხეთს საბედისწერა დამბლა. წასრული საუკუნის დამდეგს მას უკვე დასტორიანება ჩასანთქავათ ჩრდილოეთის ორთავიანი არწივი. ასეთ პირობებში ვერას გახდებოდა ქვეყნისთვის თავდადებული მალაგონიერი მეფე სოლომონი. მისი კეთილშობილი ცდა სამშობლოს გაერთიანებისა და პოლიტიკურ თავისუფლების შესახებ უნდა დამთავრებულიყო მარცხით და უბრალო სისხლის ღვრით. ამოდ განიცადა რაინდმა მეფემ და მისმა ერმა საშინელი ტრაგიზმი. ბნელმა უმეცრებამ და ერთობის შეუჭნებლობამ დალუპეს დიადი საქმე და იდღესასწაულეს გამარჯვებით ტლანქი ძალმომრეობა. ძვენსოდა, სტიროდა ქოლხეთის ერი, ხარობდენ და იცინოდენ მოყვრის ნიღაბით მოვლენილი ყირმიზი ბატონები.

III საქართველოს კუთხეების აჯანყებანი

VI მთიულეთის აჯანყება

I.

ივერიის ერი გმინავდა რუსეთის მართვა-გამგეობის მძიმე უღლისაგან. შველაზე მეტათ ეს სიმძიმე დააწვა მთის ქართველთ, ამ ძავკასიონის ლალ შვილებს, მცხოვრებთ ღარიალის ხეობაში. ამათ სხვათა შორის დაადვეს მძიმე ბეგრათ სამხედრო გზის კეთება, ხიდების შეკეთება, თოვლის გადახვეტა და სხ. ეს მძიმე ბეგარა ისე ითრევედა ამ ღარიბ ხალხს, რომ დრო არ რჩებოდათ საზრდოს მოსაპოვებლათ. თუმც ამ შრომისათვის მცირე საფასიც იყო დანიშნული, მაგრამ ეს მცირე რამეც არ ეძლეოდათ. ამას ერთოდა ხალხის უზომო შეურაცყოფა, კაცების ცემა და ქალების ნამუსის ახდა. შეღარ გაუძლეს ამდენ საზიზღრობას და ბოროტებას გამწარებულმა მთიელებმა! აივსო მოთმინების ფილა და აჰა, 1804 წელს მაისის დამდეგს აღმართეს აჯანყების დროშა. ეს იყო საქართველოს ერთი პატარა კუთხის ნამდვილი რევოლიუცია. ამათ მოიწადინეს რუსეთის ბატონობის დაცემა და განთავისუფლება მონობის მძიმე უღლისაგან. — ან სიკვდილი, ან თავისუფლება! აი, რა ეწერა მთიულ-

თა წითელ დროშაზე! მთიულთა რამდენიმე თემში, მშვიერი და უიარაღო გპირულათ გაუმკლავდა რუსეთის გაწვრთნილ პოლკებს და ზარბაზნებს, რამდენჯერმე დაამარცხა კიდევ რუსის ჯარი, მაგრამ იძლია ბოლოს. მშირთა სისხლით შეიღება მქუხარე თერგი და თეთრი არაგვი.

მიზეზი, თუ რამ ააჯანყა მთიულეთი აღნიშნულია მოხსენებაში, რომელიც წარუდგინეს იმათ აჯანყების დროს მაზრის უფროსს თორნიკე ერისთავს. აი ზოგიერთი აღვლილები იმ მოხსენებიდან:

1. „კაცისგან თითქმის მოუთმენელ სიცივეში სტეფანწმინდიდან ანანურაძდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გაეწმინდეთ.

2. ჩვენგან გაკეუბულ გზაზე წვიმისაგან შეიქნა ტალახი; გვაკრევირეს ფიჩხი და ტალახში გვაყრუეინეს. ამ დაფენილ ფიჩხში ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგვდგენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოჰკლეს.

3. მოვიდა თოვლი და ამოაესო ჩვენგან გაკეთებული გზა. ისეთ დროს მიგვიყვანეს საკეთებლათ, რომ ზეავი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგვირდეს; წამოვიდა ზეავი და ცოტას მოვრჩით, რომ ქვეშ არ დაგვიტანა, კიდევ ტიმოთემ ხმლის ცემით მიგვეყარა; წამოვიდა ზეავი და შიშით ერთმანეთს რომ ვეცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიქულიტა.

4. მოვიდენ 80 სალდათი და 12 ცხენიანი ყაზახი. ამათ უნდებოდათ დღეში სალდაას 10 საკლავი და ყაზახთ 2 საკლავი. მათამს, ყველსა და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5. ცხენსა და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა. მხოლოდ ერთჯერ მოგვეცეს თითო მანეთი.

6. ორნი დედაკაცნი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დედაკაცებს მათრახითა სცემდენ.

7. ზვიბრძანეს და ოთხი საკირე დავწვით.

8. თავადმა მრისთავმა თორნიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო და იქიდან გავიგონეთ: წინ ჩვენ უნდა წავუყვანეთ, ჩვენთან მოდევნებით ქსნის ჯარი, ჩვენს უკან სალდათი და შემწყვედელნი ცემით რუსეთს უნდა გადავერეკენით. დედაკაცნი და რომელნიც წერილნი შინ დარჩებიან, ხიდების საკეთებლათ კირი მათ უნდა ვაზიდვინოთო.

9. დაგვიდეს ფიცი შეიდი წლის სითარხნე (ბეგარისგან განთავისუფლება), არც ერთი წელიწადი დაგვაკალეს. წელს ცხერისა, თოხლისა, ერბოსი და სხვისაც დებულებისა მაგიერათ სულ თეთრი (ფული) გამოგვართვეს ორი წლისა ერთად, რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ვერსათ ვიშოვეთ და ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანინეს თეთრი და წაიდეს. გამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი აბაზი, თოხლზე ოთხი აბაზი,

ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10. შისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა უფასოთ წაგვართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11. ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იდგნენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩაფარიც თავიანთი ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ. ჭერსა და თივას უფასოთ გვართმევდნ და ცხენსაც უქირაოთ და კულიერიც ჩვენი ცხენით დაყვანდათ.

ჩვენ ამ შემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელნიც ყოველად მოწყალის ხელმწიფის უძლეველის ჯარის საქართველოში გაძლიერებას ღმერთს ვსთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დავინთქნეთ. ჩვენ ძალას არ ვიქადით, რომ რუსთ ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით აწ ეს ვირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა რა განსაცდელი ამ მოუთმენლის მწუხარებისაგან, ჩვენი ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლშვილი შიგ ჩავყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ და დავიწვენთ. ამ ტანჯვას, მათრახით სიკვდილს და ჩვენი ცოლებს უწყესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევენია, რომ ასე დავიხბოცნეთ, მარტო მთიულეთში ცემით 23 კაცი მომკვდარა სხვას გარდა. თქვენს ბრწყინვალეობას ვსთხოვთ, რადგან ჩვენის საქმის შესატყობლათ საქართველოს მმართველისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წერილი მათსვე ბრწყინვალეობას წარუდგინოთ“.

აი მთიელის გულიდან ამოხეთქილი შიშველი სიმართლე! ამ მწარე მოხსენებას განმარტება აღარ ექოვრება. აქედან ნათლათ ჩანს, თუ რა საშინელ გაჭირვებასა და წამებაში ლევედა სულს მთიულეთი! რა აუტანელ მონობას და ბოროტებას განიცდიდა ლალი მთის შვილი, განთქმული გულადობით, მხნეობით და ვაჟკაცობით! ისინი იძულებული გახადეს თავის საკუთარი ეკლესიებიც კი გაეცარცვათ, თავის ხატებიც კი გაეფცქვნათ რუსის ხაზინის სასარგებლოთ. ამ საბრალო მთიულებს კლავდნ ცემით, მათ ცოლებს, ღებსა და შვილებს ხდიდნ ნამუსს იმათ თვალწინ; ართმევდნ ხალხს სარჩოს, არჩობდნ მძიმე ბეგარით და ბოლოს აყრასა და გადასახლებასაც კი უპირებდნ... დაჩაგრულ-დამონებული უმწეო ხალხი ნატრობდა ნამუსიან სიკვდილს, აპირებდა ცეცხლში დაწვას ცოლშვილით და ამას შემდეგ განა საკვირველია თუ იმათ შეიძულეს რუსები და აღმართეს აჯანყების დროშა?! ამაზე შორს ხალხის ბიბლიური მონობა, ხალხის უსასტიკესი ტანჯვა-წამება ველარ წავიდოდა!.. ასეთ დაუჯერებელ რამეებს არ შერებოდნ ჩვენზე თვით აზიის უსაშინელესი ბარბაროსნიც კი, ამგვარი მაგალითები არ სჩანს საქართველოს გრძელს ისტორიაში... ლა აი, ყოველივე ამას სჩადიოდნ ივერიაში მოყვ-

რათ მოვლენილი რუსის სახელმწიფოს მართლმადიდებელი ჯარი და ჩინოვნიკები!...

ამ დროს მრისხანე პ. ტიციანოვი ებრძოდა თავის ჯარებით მრევანთან სპარსეთის შაის და როცა გაიგო მთიელთა აჯანყება, ლომობიერებისა და მიზეზის გამოკვლევის ნაცვლათ აჯანყების ჩაქრობა მიანდლო ცეცხლითა და მახვილით. მსნის და არაგვის მრისთაეებს, ამ რუსის მთავრობის ერთგულ ყმებს, და მისწერა მათ შემდეგი: „მახვილით აჰკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩეხეთ და აკუწეთ მე:მზოხენი! ნუ დაინდობთ, ნუ შეიბრალდებთ მაგ ავაზაკებს და ბარბაროსებს! სახლ-კარი გადაუბუგეთ ცეცხლით! ბრძოლის დროს განდევნეთ ყოველივე აზრი შებრალებისა და შეწყენარებისა“...

ნეტა როგორი უნდა ყოფილიყვნენ რუსის დანარჩენი სამხედრო პირნი და მოხელენი, როცა მათი მეთაური, მეროპიულათ განათლებული პ. ტიციანოვი იძლეოდა ასეთ ველურ განკარგულებას ბედშავ მთიულთა მოსასპობათ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ბატონებმა მოისურვეს ხალხის ფეხქვეშ გასრესა და ისინი კი გაფართხალდენ... ამ „ლომობიერ“ სიტყვებში ჩვენ ვკნობილობთ იმ დროის რუსის მხედარს და ჩინოვნიკს...*)

II

აჯანყებულთა რიცხვი პირველ ხანებში ძლივს აღწევდა 1000 კაცამდე. ამათ უმთავრესი ყურადღება მიაქციეს სამხედრო გზას და სულ ერთიანად გააფუჭეს იგი, რომ შეეჩრებიათ რუსის მაშველი ჯარის შემოსელა ჩრდილოეთიდან. აჯანყებულთ მეთაურობდენ ლევან ნაზლაიძე, სამუკა და ბურდული. რევოლიუციონერებმა გამოატანიეს ხევის ბერებს მათი უწმინდესი ხატი ლაშარის ჯვარი, გაშალეს სამხედრო დროშები და დაიფიცეს: გაეწყდეთ ერთიანად, ოღონდ კი რუსების ბატონობას ბოლო მოუღოთო. შეირყამთა და იწყო ომისთვის მზადება. მათ მიემხრო თავის 300 კაცით ჩიმის მფლობელი ოსი ახმეტ ღუდარეკო, შესანიშნავი ვაჟკაცი და გაუწია აჯანყებულთ დიდი დახმარება. ღუდარეკომ შეკრა გზა ღარიალის ხეობაში და შეაჩერა ჩრდილოეთით რუსის ჯარები, ამავე დროს თავის ვაჟკაცებით თავგანწირვით იბრძოდა მთიულთა ბანაკში, თანაც გზავნიდა წერილებს შართლში, ძახეთსა და იმერეთში, იწვევდა ყველას საშველათ რუსების წინააღმდეგ.

არ მიემხრო აჯანყებულთ მყინვარის ბატონი ვაზბეგი: ოქრომ და მაიორის ჩინმა აუბა თვალები და განადა რუსის მთავრობის

*) მთიულეთის და ძახეთის აჯანყებანი აწერილი აქვს ვრცლათ თავის შესანიშნავ წიგნებში აღ. ფრონელს, სათაურით: „მთიულეთი 1801 წ.“ და „ამზოხება ძახეთისა“.

ყურმოქრილ მონათ. მაგრამ იათად არ დაუსვენს რუსის ასეთი ერთგუ-
ლობა. 3000 მთიული 17 ივლისს დაეცენ სტეფანწმინდას, ააკლეს ცი-
ხე და დაატყვევეს შეხიზნული ჰოლ. დრენიაკინი რუსის ჯარით. მთი-
ულლებმა აფრინეს კაცები და იწვეედენ საშველათ ოთუშ-მშაგ-ხეესურთ და
დუშეთის მხარეს, მაგრამ რუსას ერთკულ თავადების შთაგონებით იმათ
ლითიცარ გაანძრიეს, რომ დახმარებოდენ თავის მოძმეთ და საერთო ძალით
გადაეგდოთ მონობის მძივე უღელი. ზოლო აჯანყებულთ მხარში ამოულ-
გენ არაგველები სამ ძმათა კობიაშვილთა და გრიგოლ ყარანგოზიშვი-
ლის მეთაურობით. მხოლოთ ესენი არ მოერიდენ საფრთხეს და სიკვდილოს,
ოინდულათ გაუწოდეს ხელი თავგანწირულ ძმებს. ამ სამ გმირთა სახე-
ლებია: გოშპარ, დიმიტრი და ღურმიშხან კობიაშვილები. მსენი შემ-
დეგ შეიპყრეს რუსებმა და შებორკილნი დაამწყვდიეს პანანურის ციხეში,
მაგრამ აღდგომა დღეს გასტეხეს ბორკილები, გადმოხტენ მალალ კოშკი-
დან და გაიქცენ, მხოლოდ გოშპარმა მოიტეხა ფეხი.

მთიულეებმა შეკრეს ობილისიდან და ძავკაიდიდან მიმავალი გზები და
დარაზმულნი წამოვიდენ რუსის პოსტებზე დასაცემათ. პირველი შეტაკე-
ბა მოხდა კაიშაურთან. აქ იღვა კაზაკთა მკირე რაზმი. აჯანყებულებმა
დახოცეს კაზაკები ორის გარდა; ესენი გაუსხლტენ ხელიდან. აქ ძა-
რშაურში დაიღვარა პირველათ რუსის სისხლი; აქ იძია შური გამწარე-
ბულმა მთიულმა. ოოფის გრიალით მან ამცნო ქვეყანას, რომ სძულს მო-
ნობა, ვერ იტანს დარბევას და მტარვალობას, რომ ისიც კაცია და არა-
ვის. შეარჩენს თავის შერცხვენას.

აჯანყებულთა რიცხვი საოცრათ მატულობდა; თიბათვის დამდეგს
აიღდა 4000-დე; ცულათ შეიარაღებულნი მთიულნი შემოერტყენ დუშეთს,
ანანურს, კობს, ლარსს, ლომისას და სტეფანწმინდანს, გაუმართეს
თავგანწირული ომი რუსის გაწრთენილ მხედრობას, შეიარაღებულს კარ-
გი სისტემის თოფებით და ზარბაზნებით; ბევრს მთიულს კი თოფის ნაც-
ვლათ ხელში ქონდათ მხოლოდ შინდის კეტი. ამ დროს საქართვე-
ლოს მართველთან და თ. ციციანოვის თანაშემწეთ იყო დენ. ვალკონ-
სკი, უნიკო, ვერაგი და ლაჩარი აღამიანი. მან გაგზავნა აჯანყებულთა
წინააღმდეგ დენ. ტალიზინი ერთი ბატალიონი ჯარით. მეორე მხრით
შეუტრის აჯანყებულთ რუს-ქართველი ჯარით თორნიკემ, შანშემ და
ელიზბარ ერისთავებმა. ამათ მოუხდათ შეტაკება ლომისას მთას-
თან. ამ ბრძოლაში მოკლეს მთიულთა სარდალი გმირი ბურდუ-
ლი. აჯანყებულებმა ვერ აიღეს სიმაგრე და მკირე ზარალით დაიხიეს
უკან.

11 იენისს შეიბნენ ციხის ძირთან ტალიზინი და მთიულები. მართალია რუსის ღენერალს არ ჰყავდა დიდი ჯარი, მაგრამ მისი ძალა იყო ზარბაზნებში. ამათი ყუმბარები ანგრევდნ მთიულთა საფრებს და შექონდათ მათ ბანაკში დიდი ზიანი. მეორე დღეს მოხდა ხელახალი ბრძოლა. რუს-ქართველებმა გაიმარჯვეს ზარბაზნების წყალობით და აჯანყებულნი იძულებული გახდნენ დაეხიათ შარტალის ხეობისკენ. აქ კი მათ გადაეღობა ახალი ჯარით შტაბს-კაპიტანი პიტკევიჩი. მთიულნი მოექცნენ თრ ცეცხლ შუა. ღამორჩილებას მათ არჩიეს ნამუსიანი სიკვდილი; იბრუნეს პირი და შეუტრეს ორივე ჯარს. შეიქნა სასტიკი ბრძოლა და ელეტა. იძლიენ მთიულნი და გაიფანტნენ, თუმცა მტერსაც მისცეს დიდი ზიანი. ტალიზინმა მათ გამოადევნა ჯარით თ. პეტრე ორბელიანი, რომელმაც შეასრულა ის, რაც დააკლო რუსის ღენერალმა. ამ ბრძოლაში თავი ისახელეს რუსის მხრივ თ. პეტრე და ზურაბ ორბელიანმა, თ. თეიმურაზ მუხრანბატონმა, თ. ლუარსაბ სუმბათაშვილმა, თ. იოსებ მელქიშვილმა, აზ. შაბურიშვილმა, ჯორაშვილმა, ბერძნიშვილმა და სხვებმა, რომელთაც შეიღებეს ხელები მოძმეთა სისხლით და ჯილდოთ მიიღეს რუსის მთავრობის ქება-დიდება, ჩინი და ორდენები. ტალიზინის სიტყვით, — „თ. პეტრე ორბელიანი მეხივით ეცემოდა აჯანყებულთ და მუსრს ავლებდა, სანგრები და სიმაგრენი მრავალი წაართვა და დაუნგრიაო.“

ამ 4—5 დღის შეტაკებით რუსის მთავრობა დარწმუნდა, რომ მთიულებთან ბრძოლა და აჯანყების ჩაქრობა ასე ადვილიც არ იყო, მით უმეტეს, რომ ერთ შეტაკებაში 4 ივლისს ამათ სასტიკათ დაამარცხეს რუსის მაიორი მელლა, რომელიც იძულებული გახდა დაეყარა თოფიარადი, ზარბაზნები და გაქცეულიყო ბორისკენ.

იენისის ბრძოლამ და რუსის ჯარების გამარჯვებამ ვერ ჩააქრო აჯანყება. მთიულებმა კვლავ მოკრიბეს ძალა და 3000 კაცით დაეცნენ ლომისასთან მაიორ მელლას; ამას მალე მოეშველა ჯარით ლუნკევიჩი. ამ ბრძოლაში სასტიკათ დამარცხდა რუსის მხედრობა და გამარჯვებულ მთიულებს დარჩათ მთელი ბანაკი.

ამ დროს ლეკთა ბრბონი თავისუფლათ დათარეშობდნენ უპატრონი შართლ-ძახეთში, იკლებდნ მცხოვრებთ, აოზრებდნ სოფლებს და მიყავდათ ტყვეთ ქალი და კაცი. მარტო ძახეთს შემოესია 1000 ლეკი. მეორე მხრით თბილისს-მარეენის გზა-შარაზე სპარსთა ცხენოსან რაზმით დანავარდობდა ალექსანდრე ბატონიშვილი, — ეს რუსის დაუძინებელი მტერი, იტაცებდა სურსათს, ანადგურებდა რუსის ტრანსპორტებს და შიშის ზარს სცემდა ქარავენებს. მს უშიშარი რაინდი დაქროდა მთასა და ბარში, თავის მგზებარე სიტყვით და წერილებით აგზიზიზებდა ღარილის ხეობაში დანთებულ კოცონს. შანვე გასწყვიტა მაიორ მონტრეზორის რაზ-

მი 350 კაცისაგან შემდგარი და წაართვა სამი დიდი ზარბაზანი. ამ უეცარ-მა გამარჯვებამ დიდი აღტაცება გამოიწვია როგორც მთაში, ისე სპარსეთში, ხოლო თმები აგლეჯია ღენ. ციციანოვს. ამ გამარჯვებამ ამხედროა რუსების წინააღმდეგ ბორჩალოს თათრებიც. ახლა კი დადგა ეამი სრულიად მოსპობილიყო რუსის მხედრობა და სამუდამოთ გამქრალიყო რუსის ბატონობა საქართველოში. და თუ ეს არ მოხდა, ამის მიზეზი იყო უშიშარი ღენ. პ. ციციანოვი, რომლის ქვეამ და გენიოსობამ იხსნა რუსის ჯარი განადგურებისაგან და რუსის მთავრობას შეინარჩუნა ბატონობა ამიერ-ქავკასიაში. ამ რკინის ხასიათის და მკვეთრი ქკუის მქონე კაცმა სასწაულებრივ ჩააქრო ყოველ მხრივ აგზნებული ცეცხლი და იხსნა რუსის არმია დაღუპვისაგან.

აჯანყებულთა სუსტი მხარე იყო სამი რამ: მათ არ ჰქონდათ ფული და სურსათი, არ ჰქონდათ შესაფერი იარაღი და არ ყავდათ გამჭრიახი და სულით ძლიერი სახელადი, რომელსაც ქონებოდა გველეხა მთასა და ბარში, შეძლებოდა ნათი გაერთიანება და აჯანყების გაძლიერება. იმ დროს ასეთი კაცი მთელს საქართველოში იყო ერთად ერთი; ეს იყო ალექსანდრე ბატონიშვილი, — ეს ქართველი ჰანიბალი, რომელიც შეუდრეკელი ენერგიით და სიმამაცით წააგავდა თავის დიდებულ მამას, ხოლო აკლდა მისი სამხედრო გენიოსობა. მს უშიშარი რაინდი ერთგვარი აღტაცებით უყვარდათ როგორც სპარსელთ, ისე ბორჩალოს თათრებს. როგორც მთიულეებს, ისე მთელ დაღესტანს. ის იყო საოცარი ორგანიზატორი და აჯანყების მომწყობი. მისი გრძნობით სავსე ბარათები და ცეცხლ ნთებარე პროკლამაციები ხიბლავდენ და გმირობის სულს უღვამდენ აჯანყებულთ მთიელთ და შემდეგ ქახეთს. მაგრამ მას ვერ ვხედავთ აჯანყებულთა ბანაკში, მათ ზელოდით. ალექსანდრეს დიდხანს აჩერებდა თავის სიახლოვებს სპარსეთის ბრძანებელი შატალი შაჰ და პირდებოდა დიდ ლაშქარს ხოლო ეს დაპირება რჩებოდა მარტოოდენ დაპირებათ.

მთავრ შატალი შაჰმ გავზახენა აჯანყებულთ ფირმანი, რითაც ამხნევებდა მათ და პირდებოდა ჯარებს, 200,000 კაცის გავზახენას დასახმარებლათ ბატ. ალექსანდრეს სარდლობით. ამ ფირმანში შაი მტკათ უდიერათ იხსენიებს რუსებს; იგი ეძახის მათ „ავზნიან ერს“, „წყეულ გიჟურებს“, „ემშაკის გზა დაბნეულ მიმდევართ“, „გარყენილ გიჟურ რუსებს“ და სხ. მათ ფირმანში სწერს შამშადილის ხანს: — „მოვიწვიეთ ჩვენს წინაშე სარდალი პირ-შული-ხანი და ბატ. ალექსანდრე მირზა, ჩავაბარეთ 20.000 ძღვევა მოსილი მეომარი და ვუბრძანეთ წასვლა საქართველოში, რათა გაეღიტონ გიჟური რუსნი და გასწმინდონ ქვეყანა იმ საძაგელ არსებათაგან.“ მიუხედავთ რუსებისადმი ასეთი მწვავე სიძულვი-

ლისა გაუბედავი ში მეტათ ზოზინობდა, რითაც ისარგებლა პ. ციციანოვმა; დაიბარა ზღვით და ხმელეთით რუსის ლაშქარი და ჩააქრო მთიულეთის აჯანყება.

III

ივლისსა და აგვისტოში მთაში ისევ გაძლიერდა აჯანყება. მეტათ გაუქირდათ ვათ წინააღმდეგ რუსის ჯარებს. ლენ. შალკონსკიმ აფრინაკაყი იმპერატორის წინაშე, სთხოვა ჯარების მოშველება, ამასთან ერთად გამართა მოლაპარაკება ზავის შესახებ აჯანყებულ მთიულებთან და შუამავლათ გაგზავნა ორი ღირსეული პირი, თ. რევვაზ ერისთავი და მიტროპოლიტი ამბროსი ნეკრესელი; ამავე დროს კი შეუსია ჩუმათ მთიულებს ლენ. ტალიზინი ჯარით და ააკლებია უპატრონოთ დარჩენილი სოფლები. ზამხეტებულმა სალდათებმა უწყალოთ გაკლიტეს და ხიშტებზე ააგეს ბავშები და დედა-კაცები. ლენ. შალკონსკის ასეთმა ველურმა საქციელმა ფრიად გააოცა და ააღელვა შუამავალნი, რ. მრისთავა და ამბროსი ნეკრესელი. ამათ ძლივს დააღწიეს თავი ცოცხალი და მოვიდნენ თბილისს.

შალკონსკის ასეთმა უპირობამ და ველურობამ მეტათ გააბრაზა მთიულნი. მათ მიემხრნენ კარჩოხის და ქსნის ხეობის ქართველნი, შეფიცეს ძმობა და ერთობა დასაერთო ძალით შეუდგნენ მხადებას. 12—13 აგვისტოს აჯანყებულნი გაემართნენ ლეშეთის და ანანურის ასაკლებათ. ლომისასთან ისინი ეკვეთნენ მაიორ მელლას მხედრობას და სასტიკათ დაამარცხეს. მელლამ მიანება თავი ხარბაზნებს და გაიქცა თბილისს, რითაც მეტათ გააბრაზა თ. ციციანოვი.

ამ დროს ლინიიდან დაიძრა დონელ კაზაკთა პოლკი რიშკოვის სარდლობით, მთიულნი დაესხნენ თავს, გასწყვიტეს ნახევარი პოლკი, ხელთ იგდეს ცხენები, იარაღი და ტყვეთ 80 კაზაკი. ამ ახალმა დამარცხებამ თავზარი დასცა მთავარმარაუბელს და მის თანაშემწეებს. ლაფთხენ რუსის ჩინოვნიკები და მაზრებიდან მოაწვევენ თბილისს. მთიულებმა შეკრეს გზა ანანურამდე და გაჩნდნენ თბილისის სიახლოვეს. შიშმა შეიპყრო თბილისის მოქალაქენი. მაგრამ ეს იყო აჯანყებულთა უკანასკნელი აფეთქება. ამ დღიდან უკუღმა დატრიალდა მათი ბედის ჩარხი.

დაიძრა ლინიიდან რუსის ჯარები შავი ზღვით და ქავკავის გზით. ზღვით მოსულმა ჯარმა ვალმოიარა სამეგრელო-იმერეთი და გაემართა ლეშეთის გზით. მეორე მხრით ქავკავით წამოსული რუსის ძლიერი ჯარი თავის ხარბაზნებით რკინის რკალივით აწეებოდა მთიულთ. სექტემბრის დამდეგს ბატონიშვილი შარნაოზი მოვიდა სტეფანწმინდას, მაგრამ გვიანლა იყო.

ალექსანდრე იმპერატორი სწერდა შალკონსკის: — „ისარგებლე ქართველების დაუდევრობით და თავქარიანობით, მიმართე იმ საშუალებას, რომელსაც ხშირათ ჩაუდენია სასწაული მაგ ქვეყანაში, უზოდე ჯილდო ფული, ჩინი და ორდენი, დაპირდა უფროს კაცებს ჯამაგირს და სხ. ამგვარი ჯილდო-ჯამაგირი დროებით მაინც დაამშვიდებს აღელვებულ ხალხს, დააკარგვინებს ურთიერთ ნდობას და წაპკადებს ერთმანეთსო“.

იმპერატორის ასეთი დაპირება არ ექივრებოდა საქართველოს ბედის მესვეურთ. ასეთ „გონივრულ“ საშუალებას ხშირათ მიმართავდნენ ხოლმე. და მართლაც რუსის ფული, ჩინი, ორდენი, ჯამაგირი და დაპირებანი, — ეს ბრძკვიალა ავანგარდი სჩადიოდა ჩვენში ნამდვილ სასწაულს. ასეთმა თილისმამ უფრო მკიდროთ მოაკიდებია ფეხი რუსის მთავრობას ძოლხეთ-ივერიაში, ვინემ ხიშტებმა და ზარბაზნებმა. შეითელმა ოქრომ და ზიზილა ჩინ-ორდენებმა გაუორგულეს ქართველ მეფეებს ჰევრი გავლენიანი თავადი, აზნაური და სასულიერო პირი, დაუხშეს მათ გონების თვალი, შეაძულეს საკუთარი სამშობლო, ქართველი ერი და აღვრევიც მოძმის სისხლი რუსეთის დროშის საკეთილდღეოთ. ამიტომ აღარ გვიკვირს ფატალი შაის უცნაური საქციელი, როცა მას მრგვანთან ტყვეთ ჩაუფარდა სარდალი თ. იოანე მრბელიანი. ღინახა თუ არა მის გულზე რუსის იმპერატორის ჯილდო, ანნას ვარსკვლავი, შაი მივარდა მრბელიანს, მოგლიჯა ვარსკვლავი, გადისროლა შორს და შესძახა ვესლიანათ: „არამზადავ, ამისათვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო!“

16 ოქტომბერს თვითონ კ. ციციანოვი დაიძრა ჯარებით ანანურისკენ. ძვეკავიდან კი ერტყმოდა მთიულეებს ღენ. ნესვეტოვი ქვეითა ჯარით, ზარბაზნებით და კაზაკებით. ამათ უკან მოსდევდა ჯარითვე ღენ. გლაზენაპი. რუსის ლაქარი თან აკეთებდა გაფუჭებულ გზას, წამბდარ ხიდებს და თან ებრძოდა აჯანყებულთ. რუსებმა იანდათან აიღეს გამაგრებული ადგილები: ღარიალი, ღარსი, შაზბეგი და ბოლოს სიონთან მოხდა დიდი ბრძოლა. ბატონიშვილი შარნაოზის სარდლობით მთიულეები შეეფარენ სიონის ციხე-კოშკებს. აქ კაზაკთა პოლკის უფროსმა ბიხალოვმა სძლია მთიულთ და მოუკლა ასი კაცი. მეორე დიდი მარცხი მოუხდათ აჯანყებულთ სამხრეთით ქ. ლეშეთთან. ამრიგათ ისინი შეჯგუფდნენ ანანურთან, სადაც უკანასკნელათ უნდა შეებმოდნენ რუსის ჯარს. აქ გაიმართა მოლაპარაკება ზავის შესახებ, რადგან შებმა და სისხლის ღვრა უკვე უაზრობა იყო.

თავგანწირულს ბატ. შარნაოზს სურდა ჩეთრია აჯანყებაში თუშ-შშავ-ხევსურები, მაგრამ რუსის ძლიერი ჯარებით შეშინებული ხალხი აღარ გაჰყვა მას. მაშინ შარნაოზი იძულებული გახდა გაქცეულიყო სპარ-

სეთს ძახეთის გზით. პ. ციციანოვმა მას დაადევნა დასაქერათ დაგეში-
ლი თავადები. მართლაც ლემურჩალოსთან, ობილიისიდან 40 ვერსზე,
მტკვრის პირას ბრიგადირმა თ. თამაზ ორბელიანმა შეიპყრო. შარნაოზი
თავის ამალით, გაბაწრული ჩამოიყვანა ობილისს და წარუდგინა მთავარ-
მართებელს, რომლის ბრძანებით ისინი ჩაყარეს საპყრობილეში. ბატონი-
ნიშვილს დაუნიშნეს ულუფათ დღეში ხუთი მანეთი, მაგრამ ამაყმა შარ-
ნაოზმა არ მიიღო ეს რუსის წყალობა, რითაც მეტათ გააბრაზა პ. ცი-
ციანოვი. ამან კიდევ უფრო ადრე ხელში ჩაიგდო ბატონიშვილი იუ-
ლონი. აპრილში 1805 წელს ორივე ბატონიშვილი ციციანოვმა გაგზავნა
რუსეთს, იულონი ქ. ტულას, შარნაოზი კი ქ. შორონეტს. მთავარმარ-
თებელმა სამგზავროთ ორივე ძმას გაუგზავნა ფული და ქურქები. მაგრამ
შარნაოზმა თავზე გადაახალა ყველაფერი და შეუთვალა: „თავი დამანებეთ,
თქვენი არაფერი მინდაო“.

ასე დამთავრდა ქაბუჯი შარნაოზის რაინდული ცხოვრება თავის
უბედურ სამშობლოში.

1804 წელს ოქტომბერში გათავდა ყველაფერი. ღადუშდა მკვრვე-
ნავი მთა, ჩაქვრა აჯანყების ცეცხლი, ძალამ გაიტანა თავისი. პატარა
მთიულმა მოკაცვა თითი და გააგდო ხელიდან სისხლიანი მახვილი.
იგი გულის ფანჯრალით ელოდა თავის ბედს. ბაკეთდა წამხდარი სამხედ-
რო გზა, გაიღო ჭართოდ ღარილის კარები, იწყეს თავისუფალი მიმო-
სვლა მგზავრებმა და რუსის ჯარმა. პ. ციციანოვმა პნანურში დაიბარა
აჯანყებულნი, პირადათ უნდა გესაუბროს, დაგარიგოს და ქვეა გასწავ-
ლოთო. მაგრამ შიშით არავინ გამოცხადდა. მთიულებმა კარგათ იცო-
დენ თუ რას ნიშნავდა პირადათ ნახვა და საუბარი. მრისხანე ციციანოვმა
დაიმშვიდა გული, დაუნიშნა მთიულებს მოურავათ გრიგოლ კობიაშვი-
ლი და დაუბრუნდა ობილისს. ძიდევ უფრო ადრე აჯანყებულ მთიულ-
თა და ოსთა ზოგიერთ სოფლებს მან შეუსია ჯარი და ააოხრა. აი რას
სწერს ამის შესახებ ლოფიკვი პლექსანდრე იმპერატორს: „პ. ციცი-
ანოვის ჯარმა შრავალი სოფელი ააოხრა, დააწიოკა და ტყვეთ წაიყვანა
გლეხთა შრავალი სახლობა. მის ამოდენა ხალხი დაამწყვდიეს ზორის ცი-
ხეში და რადგან საკმაო საზრდოს არ აძლევდენ და თვით ციხეში საშინ-
ლათ ციოდა, სულ ერთიანად გაწყდაო.“ მართლაც არამც თუ ზორის,
მთელი მართლ-ძახეთის ციხე-საპყრობილენი აავსეს შეთქმულ-აჯანყებუ-
ლით. მისზედაც კი ერთიფიორ ექვს შეიტანდენ, ან თუ ვისმეს მტრო-
ბით დააბეზღებდენ, მაშინვე განუსჯელათ სტაცებდენ ხელს და უკრავ-
დენ თავს ციხეში. „თელავს, ხილნაღს, ზორსა და ობილისს ალაგი
ალარ იყო, სად ჩაესხათ შეპყრობილნი და გაბაწრულნი, მოხელეთ გონე-
ბა დაკარგეს, ამოდენა ხალხი სად მოვითავსოთ, ან იმდენი ჯარისკაცი
სადაა, რომ ამით უყარაულონო“, ამბობს ალ. შრონელი თავის შესა-

ნიშნავ წიგნში. აქედან ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა დიდი მსხვერპლი მოჰყვა შედეგათ მთიულთა აჯანყებას და რამდენი ხალხი დაიღუპა ტყუილ-უბრალოთ. •

ამ პოლიტიკურ ტუსაღთა დანაშაულის და თვით აჯანყების მიზეზთა გამოსარკვევათ პ. ტიტიანოვმა დანიშნა საიდუმლო კომისია, რომლის სახელი შიშის ზარს სცემდა ყოველ ქართველს. ამ კომისიის მთავარგამგებო იყო ტარასოვი და წევრებათ ხორჯევსკი და ნაგელი. აქტებში მოხსენებულია 70-მდე გავლენიანი პირი, რომელთაც მოაწვევს აჯანყება, ან მიიღეს შიგ მონაწილეობა. შედგელობის გამო ვერ მოგვეყვს აქ მათი სახელი და გვარი. შიტყვით მხოლოთ, რომ მათში ერია ბატონიშვილთა გარდა შართლ-შახეთის მრავალი თავად-აზნაური, მაგ., შახეხიშვილები, ანდრონიკაშვილები, შავჭავაძე, ჯანდიერი, შახნაძე, შახაპელი, ამირაჯიბი, შურული, შოშიაშვილები, შულიაშვილი, შამაცაშვილი, თუმანიშვილი, შაბიდაური, ზედგინიძე, ბებურიშვილი და სხ.

საიდუმლო კომისიის მუშაობა გაგრძელდა წელიწადზე მეტს და არავინ იცოდა, თუ რით გათავდებოდა დანაშავეთა ბედი, რომელნიც აუტანელ პირობებში ეყარენ ცივსა და ნესტიან ციხეებში. ამ დროს ტარასოვი მისცეს პასუხისგებაში ბოროტმოქმედების გამო, საქართველოს მართველად დანიშნეს ლიტვინოვი, რომელსაც მიანდევს საიდუმლო კომისიის თავმჯდომარობაც. ამან ავით თუ კარგათ დაამთავრა საქმე და იშუამდგომლა იმპერატორთან, რათა პატიებოდათ ყველას დანაშაული, როგორც შეუგნებელ ხალხს და ისეთებს, რომელთაც არ ესმით თუ რაა სამშობლოო“ (?1).

6. ლებროვინი გადმოგვეცემს, რომ ხელმწიფეს ვითომც შეუწყნარებია ლიტვინოვის თხოვნა და უპატიებია აჯანყებულთათვის დანაშაული. რამდენათ მართალია ეს აზრი, ან ეპატია თუ არა ყველას დანაშაული, ზვენ არ ვიცით; აქტებში არაფერია ამის შესახებ. მს კი ცხადია, რომ ძვირათ დაუჯდათ საბრალო მთიულთ ხმის ამოღება და თავის პიროვნების დაცვა. მათი გმირული სისხლით შეიღება სამხედრო გზა, ღარილის ხეობა, შარქუში შყინვარი, თერგი და არაგვი. 1804 წელს სისხლის ასოებით დასწერეს მათ შავს კლდეებზე საშინელ ტანჯვა-წამების ისტორია. თავის გმირობით და საარაკო სიშამაცით დაამტკიცეს, რომ ღირსეული შეილნი არიან იმ ზღაპრული ამირანისა, რომელიც ხალხის ლეგენდის მიუჯავყავს ძავეასიონის ფრიალო კლდეზე.

VII კანტონის პირველი აჯანყება 1812 წელს

I

მთიულეთის აჯანყებამ 1804 წელს და საშინელომა სისხლის ღვრამ ქვეა ვერ ასწავლა რუსის ჯარსა და ჩინოვნიკებს. ისინი კვლავ განაგრძობდნენ ქართველი ხალხის დარბევას, აწიოკებას, ქალების ნამუსის ახდას და სხვა მრავალს უგვანო საქციელს. შათი ველური მალა და ქვენა ვნებანი ვერ აღაგმეს ისეთმა ფიზიკელმა და სასტიკმა მთავარმართებლებმა, როგორც იყვენ პ. ტიციანოვი, ტორმასოვი და მარკიზ პაულიჩი. სწორეთ ამ სალდათ-ჩინოვნიკთა საქციელმა მოთმინება დაუქარგა უაღრესათ გამწარებულ დინჯ კახელს, ალღებია ბასრი მახვილი თავის ოჯახის დასაცავათ და ააფრიალებია აჯანყების წითელი ღრომა.

ბი როგორ ამკობენ ამ რუსის ჩინოვნიკებს თვით რუსის მალალი მოხელენი; რა სათნოების არესტატს აძლევენ მათ.

„საქართველოში მყოფ სათემო პოლიციაზე ცუდი, გარყვნილი, უფარგისი და გაფუჭებული მთელ ქვეყანაზე არ მოიძებნება“, სწერდა ტორმასოვი ღენ. ახვერდოვს. „მავეასიაში მოდიოდნენ რუსეთიდან ჩინოვნიკებთა უმთავრესად ისინი, ვინც ცხოვრებას გაერიყა; ვისაც აღარ ედგომებოდა თვით რუსეთში, საეკვო ზნეობისანი, ხარბნი და გაუმძაღარნი, ვერცხლის მოყვარენი და ანგარებით სავსენი, შებღალული სახელის და რეპუტაციის ხალხნი,“ ამბობს შტაბს-კაპიტანი ნ. ანოსოვი. „შუქთა-ხორას და ფულის უკანონო ბოქვას საზღვარი არ ჰქონდა. მრთამის აღებაში ყოველი რიდი და თავაზიანობა მოისპო“, დასძენს იგივე ანოსოვი.

„შნამუსობა სუფევს აქაურ რუსის ჩინოვნიკთა შორის, ღმერთი ამათ არ სწამთ და ჯვარი. მრავალ დანაშაულს სჩადიან, ამიტომ ქვეყანა აივსო უზომო და მეტის-მეტ ბოროტმოქმედებით. სასურსათო უწყების მოხელენი ათასობით სჩადიან ლირფობას და საზიზღრობას. მტარე ხანია რაც ჯარის უფროსათ ვარ და ჯერ ვერ გამოვარკვიე ეს საძალოება, ვერ შევანერე, თუმცა გაფაციცებით ვადევნებ თვალ-ყურს. ღენ. პ. ტიციანოვის სიკვდილის შემდეგ ხელს არ იღებენ მოხელენი ბოროტებაზე ქვეყნის დასალუპავათ და ხაზინის საზარალოთ“, სწერს მთავარმართებელი მარკიზ პაულიჩი თავის რაპორტში თვით პლექსანდრე იმპერატორს,

ბქედან ნათლად ჩანს, ისე ღრმით მოეკიდა ფეხი საქართველოში რუსის ჩინოვნიკთა ბოროტმოქმედებას, რომ თვით უსასტიკესი მთავარმართებელნიც კი სუსტი გამომდგარან მის აღმოფხვრაში.

შმაღლეს მართველობის პროკურორათ გამოგზავნეს ვილაც პლახოტინი, ქუჩის მექიანურღდა უწყმაწური ლექსების მომღერალი. მს ქებული რაინდი გაუამხანაგდა მბილისში ვილაც საეკვო ებრაელებს, გამართა. მათ-

თან ერთად მაგარი სასმელებით ვაქრობა და იწყო უსაზღვრო მექრთა-
მობა. პ. ტიციანოვმა გააგლო იგი სამსახურიდან, როგორც ყოველად გარ-
ყვნილი, მექრთამე და უვარგისი არსება. ტორმასოვმა თავი უკრა საბ-
ყრობილეში, როგორც კანონის შემლახველს. მაგრამ პეტროვრადის მთავ-
რობამ გაამართლა იგი და დაადგინა ისევ თავის სამსახურში. პი რას
სწერს ამის შესახებ ღმირტიევს მარკიზი პაულიჩი: „პლახოტინს წინათაც
ვიცნობდი რა შეილიც ბრძანდებოდა: ბრიყვი, უზრდელი, გარყვნილი და
გაუნათლებელი. მას არ ესმის თუ რა ხილია პროკურორობა, არაფერი
გაეგება კანონების და არც შეუძლია გაიგოს. თავხედი და უზრდელი,
მასთან ფრიად გაწაფული დავიდარაბის ატეხაში. ხრიკების ისეთ ქსელს
გააბამს, რომ აღამიანი ადვილათ გაებმის ბადეში.“

პი რა კაცები უდგენ სათავეში კანონს და სამართალს! აი ვის ხელ-
ში იყო იმ თავითვე ქართველი ერის ბედი! ამის შემდეგ ადვილი მისა-
ხვედრია, რა ჯოჯოხეთი უნდა დატრიალებულიყო მართლ-მახეთში ამ ვაჟ-
ბატონების წყალობით! ერთი სიტყვით, არცერთ დაპყრობილ ქვეყანაში
სხვა სახელმწიფოს მოხელეებს არ ჩაუდენიათ ის, რასაც შერებოდნენ ჩვენ-
ში, ე. ი. თავის ნებით რუსეთთან შეერთებულ საქართველოში, რუსის
მხედრობა და ჩინოვნიკები. ამათ ქართველები მიაჩნდათ დაპყრობილ,
უკულტურო ხალხათ, ამიტომ თამამად თარეშობდნენ და დაუსჯელათ აწი-
ოკებდნენ უმწყო ხალხს. მათ არ სურდათ შეეგნოთ, რომ ხანგრძლივი ბრძო-
ლით და შინაური გათიშვით დაუძლურებული, მაგრამ მაღალი კულტურის
მქონე ნიქიერი ქართველი ერი თავის ნებით შეუერთდა დიდ რუსეთს,
რომ მით დაეცვა თავის ეროვნული არსებობა და პოლიტიკური მთლი-
ანობა. 1811 წელს ქახეთში იყო დიდი მოუსაველობა, რასაც მოჰყვა საში-
ნელი შიმშილობა და ჟამი. მშვიერი ხალხი იკვებებოდა ბალახით და მცენარის
ძირებით. უშობებელმა ქირმა მარტო ერთ წელს იმსხვერპლა 5000-მდე
სული. მს უცნაური სენი არ შეწყვეტილა 1816 წლამდე და მისცა ხა-
ქართველოს დიდი ზიანი. სწორეთ ამ შიმშილობის დროს 1811 წელს,
დახმარების ნაცვლათ, მთავრობამ მოისურვა ჯარებისთვის შეეკრება პუ-
რი, ისიც ორი წლის ერთად, და მოახდინა ხორბლის რევეციზიცია ე. ი.
ძალით წართმევა. ახლად ჩამოსულ მარკიზ პაულიჩის ბრძანებით ქახე-
თის დამშეულ სოფლებს ჩაუყენეს ეგზეკუცია, რომ ძალით წაერთმიათ
მშვიერი ხალხისთვის უკანასკნელი ლუკმა. მთავრობა კოდ პურში (2 ფუ-
თი და 10 გირვანქა) აძლევდა ექვს აბაჯს, მაშინ როდესაც ბაზარზე
ფასობდა კოდი პური 4 — 5 მანეთად, ქახეთში ხომ სულაც არ იშოვე-
ბოდა გასაყიდი პური.

სწორეთ ღვთის რისხვით მოველინა უბედურ ქახეთს ეს ველურ მონ-
გოლთა მოგონილი წამების მანქანა, ეს საშინელი ეგზეკუცია. რომელიც

აქამდე არ იცოდა ტანჯულმა საქართველომ. მგზეკუციის უფროსმა ღენ. პორტნიაგინმა ჩააყენა ოქტომბერში 1811 წელს ძაბეთისა და ძიზიყის დამშეულ სოფლებში სამხედრო კომანდები, რომლებიც როზგისა და მათ-რახის ცემით ართმევდენ ხალხს ყველაფერს, რაც კი გააჩნდათ: პურს, ქერს, ღვინოს, ფრინველს, წვრილფეხა ცხველს, აკლიდენ მშიერ ბავ-შებს ხელიდან ლუქმას, იპარავდენ და იტაცებდენ ყველაფერს, ბილწავ-დენ ქალებს ქმრების და შვილების თვალწინ. მათი სიტყვით, ეს „ჭრის-ტეს მოყვარე“ მხედრობა სჩადიოდა ისეთ რამეებს, რასაც არ კადრუ-ლობდენ ჩვენში თვით უსასტიკესი მტარვალნი და აზიის ბარბაროსნი. რუსის ღენ. პორტნიაგინმა გადააქარბა თვით უსაშინელეს ლანგთემურს და შაჰ-აბაზს. მშწოა ხალხის კენესა და წამება, მშიერ ბავშთა ევილი და ნამუს ახდილ ქალწულთა შემხარავი კვილი წვდებოდა თვით ზეცას, მაგრამ ზეცა თითქო სდუმდა და ითმენდა ამდენ უსამართლობას...

ამ საშინელების მიზეზი იყო სასურსათო უწყების უფროსი, ღენ. სტალი, რომელმაც თავის დროზე არ შეაგროვა ჯარებისთვის საქირო პური, რითაც ჩააგდო ქართველობა დიდ ტანჯვა-წამებაში, მთავარიმართე-ბელი პაულიჩი და რუსის ჯარი კი დიდ ზიფათში.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ რუსის ჯარების რიცხვი უდრიდა 28,000. კაცს. მსენი გაბნეული იყვენ საქართველოსა და აშიერ-მავეკსიის სხვადა-სხვა კუთხეში.

აი, როგორ აგვიწერს ლაქით ბატონიშვილი ძაბეთში პურის რეკვი-ზიცისა და ეგზეკუციებს: „იყო დიდი მეწუხება ქართველების, მარკიზ პაულიჩის მიერ. რუსნი ართმევდენ ხშირათ ურმებს და ხარებს სახმარათ, სტანჯავდენ სოფლებს ცემით, ტაცებით და რთმევით. იყო დიდი შიმ-შილი, კოდი პური ფასობდა 6 მანეთად. სწორეთ ამ დროს მარკიზმა ჯბრძანა ორი წლის პურის მოკრეფა ძაბეთში და სოფლებში ეგზეკუციის ჩაყენება, 200—300 კაცის თითო სოფელში. სადაც მივიდოდენ იყო ვაება მათზედა. რუსები სცემდენ დედაკაცთ, ართმევდენ პურს ძალით; ძახნი ევედრებოდენ: მიიღეთ ფული პურის ნაცვლათ 6 მანეთი კოღზე. მისაც ფული არ ჰქონდათ აძლევდენ საკუთარ შვილებს, ძეთა და ასულთ, მაგრამ ფუქი იყო ყოველივე ვედრება. იყო ვალალება ხალხში. სხვა მრავალ ბოროტებათა შორის რუსებმა ჩაიდინეს ესეც: მთვრალმა აფიცრებმა შეიპყრეს დედაკაცი და საშოსა შინა ჩაასხეს ძაბრით ღვინო. შელარ მო-ითმინეს თიანელთ ასეთი სირცხვილი და იქნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორის“.

„ზოგიერთი პოლკები ისეთ სასტიკ თვითნებობას იჩენდენ, რომ სრულიათ გაანადგურეს და მოაოზრეს სოფლები, სადაც ბინას სდებდენ. საკუთრება აღარ შეჩრა აოხრებულ ხალხს, რომელთა ღვინოს, ვენახს“

ბოტსანს, ბალს, ფრინველს და საქონელს, ცხენსა და ურემს ისე ხმა-
რობდნენ, როგორც სურდათ. აშკარათ, დაუსჯელათ იქცეოდნენ და
დამშლელი არავინ ყავდათ, რომ ვინმეს ეჩივლა, სცემდნენ, დასჯი-
დნენ და დაემუქრებოდნენ, „უარეს გიზამთო“, ამბობს თავის მოხსენე-
ბაში პლ. ჭავჭავაძე.

„ხალხი ევედრებოდა უფროსებს, ჯარი გაგვაცალეთ, ცოლ-შვილი
წაგვიბილწეს, აღარ შეგვიძლია მეტის ატანა. (მლონდმოგვაშორეთ სალ-
დათები და საცა გვეტყვიოთ იქ ავიშენებთ კაზარმებს ჩვენის ხარჯითო.
მაგრამ გამკითხავი არავინ იყო. „ჩქარა მოზიდეთ პური, ახლავე გაავ-
სეთ მალაზიები!“ ეს იყო ხალხის კენესა-ვედრების პასუხი“, ამბობს
პლ. შრონელი თავის წიგნში. მასთან პურის მომტანთ მთელი კვირა-
ობით აჩერებდნენ ურემებით მალაზიებთან და არ იღებდნენ პურს რუსის შო-
ხელენი, სანამ ქრთამს არ მისცემდნენ გლეხები. შოველივე ეს ხდებოდა
ძარღვ-ძახეთში ჩვეულებრივ დროს. ადვილი გასაგებია, თუ რას ჩაიდენ-
დნენ ეს სალდათ-კაზაკები და აფიცერ-ჩინოვნიკები ეგზეკუციის დროს, რო-
ცა მათ ებრძანათ ყოველგვარ ველურობის და ბოროტების ჩადენა.

„წინანდელმა შეწუხება-შევიწროებამ ერთიათად იმატა ეგ-
ზეკუციის დროს. ჯარებს ნაბრძანები ქონდათ, ხალხს ძალათ გამო-
ართვით პურიო. რაც კი რამ ებადა სოფლებს უძრავი და მოძრავი
ქონება სალდათების ხელში გადავიდა. ეს კიდევ რაა, თვით ოჯახის
საწმინდე უღმობელათ ილაზებოდა“, ადასტურებს ამ სიტყვებით სა-
ეგზეკუციო კამანდების მოქმედების კაპიტანი ანოსოვი, ეს პატიოსანი რუსი.

ახლათ ჩამოსულს მთავარმართებელ პაულოჩს შესაძინა ღენ. სტალ-
მა, ძახელენი პურის ბეგარას. არ იხდიანო, პურს არ გვადღვევენო, ამის
მიზეზი კი არ აუხსნა, არ უთხრა რომ დამშეულ ხალხს არ შეეძლო პუ-
რის მიცემა. ამ რიგათ პაულოჩი შეიყვანა შეცდომაში და გააცემია უკა-
ნონო ბრძანება ეგზეკუციის ჩაყენების შესახებ.

მარკიზ პაულოჩი, ტომით იტალიელი, ერთ დროს იბრძოდა ნაპო-
ლეონ დიდის უძლეველ არმიაში. 1807 წელს იგი წავიდა რუსეთს, სა-
დაც მისცეს მალალი სამსახური და 6 ივლისს 1811 წელს დანიშნეს ძვე-
კასიის მთავარმართებლათ. მან არ იცოდა კარგათ რუსული ენა, სრუ-
ლიათ, არ იცნობოდა ქართველი ერის წარსულს და ზნე-ხასიათს. მარ-
კიზი იყო უანგარო კაცი, მაგრამ მეტათ ფიცხი, სასტიკი და აჩქარებუ-
ლი, იგი საყსებით ბძავდა თ. პ. ტიციანოვს, ხოლო აკლდა მისი ნიჭი,
კეუა და გამოცდილება. მარკიზი დიდ პატივსა სცემდა ძველსა და ახალ
გმირებს. მან გამოასვენა დიდებით პ. ტიციანოვის ნეშთი ბაქოდან, სა-
დაც ვერაგულათ მოკლეს იგი 1806 წელს და დაკრძალა სიონის ტა-
ძარში. მანვე დაადგა ძველი მრეკლე მეფეს და ბოროტი XII-ს. მარ-

თველი ერის სამარცხენით ივერის ლომის, მრეკლე გვირის სავანეს მცხეთის დიდებულ ტაძარში დღესამკობს პაულიჩის მიერ დაკრული სპილენძის ფურცელი და ზედ რუსული წარწერა...

აი ასე ვაფასებთ ქართველები ჩვენს ეროვნულ გმირებს! ასე დას-
ცა და დასეტყვა მეცხრამეტე საუკუნემ ქართველის ძლიერი სული, სუ-
ლი იმ ერისა, რომელმაც მოგვცა წმ. ნინო, დიდი ლავითი, თამარ მე-
ფე, სულმნათი შოთა, პატარა ძახი და გმირთა-გმირი ზიორგი სააკაძე.

პაულიჩიმ მოისურვა გავეო ძახეთის აჯანყების მიზეზი, რისთვის
საც დააარსა კომისია, რომელიც შეუდგა მოქმედებას 13 მარტს 1812 წელს.
საქირა ვაგვექნოთ მოკლეთ ზოგიერთ მასალებს, რომლებიც მიაწოდეს
მარკიუს მარშლებმა, მოურავებმა და მღვდელმთავრებმა...

აი რას სწერენ შიზიყის სოფლის ბოდბისხევის გლეხნი მოურავს თ.
იოსებ ანდრონიკაშვილს: „მთავარმართებლის ბრძანებით გვეკითხებით,
თუ რამ გვაძულა გველაღატა ხელმწიფისთვის და აჯანყება მოგვეხდინა.
ლალატი გულში არ გავგიტარებია, მაგრამ 13 წლის განმავლობაში, რაც
ხელმწიფემ დირსი გავგზადა მფარველობისა, სული ამოგვხადა უსა-
მართლობამ. ამგვარი უღვთოობა და უბედურობა არ გამოგვიცდია
ლექთა, ყიზილბაშთა და ოსმანთა ბატონობის დროსაც. შიშინდით,
ვიტანდით თავზე მოვლენილ კირსა, რადგან ერთგულობის ფიცი მივე-
ციტ ხელმწიფეს, მაგრამ, როდესაც ხელიდან ცოლები წაგვეღიჯეს, ვე-
ლარ მოვითმინეთ და ავიშალყინით... (აქვე ჩამოთვლილი თუ ვისი ცოლე-
ბი გააუპატიურეს რუსებმა ქმრების თვალწინ). შარდა ამისა; თუ მამაკა-
ცი რამეს დააშავებდა, წააფლებდენ ხელს დედაკაცებს, ჩახთიდენ ნიფხეპს
და ჯოხებით უკანა ტანს უქრფლებდენ. ამ სიშორიდან გავგრეყეს ურ-
მებით შოთში სურსათის საზიდავთ. ხელ 15 უკრემი იყო ჩვენი და ერ-
თი ხარიც კი აღარ დაგვბრუნებია ცოცხალი. ნახევარი მეურმეც გაწყდა
ლაშკრობაში. შინც დაბრუნდა, ისიც ველარ გამოდგა, რადგან სასტიკი
ზამთრის გამო ხელ-ფეხი და ტანი დაძრული ქონდათ. საითაც კი დაიძ-
როდა ხელმწიფის მხედრობა, ჩვენც უკან მივდევდით ურმებით, დაგვექონ-
და სურსათი მრევანს, ზუმბრს, მანჯას და სხვაგან. ბავდიოდით სადარა-
ჯოთ და საომრათ, ასე რომ, თუ სალდათები ანთხევდენ სისხლსა, ჩვენც;
მათთან ვიყლიტებოდით. პური იყო ჩვენზე შეწერილი. ძოდში ვქვს აბაზს
იძლეოდენ; მარტო გატანაში ვაძლეოდით თითო მანჯოს, ასე რომ კოდ-
ზე აბაზი გვრჩებოდა. მაგრამ რადგან შიმშილობის გამო ჩვენი საყოფიც
არ გვექონდა, პურს სხვაგან ვყიდულობდით ოთხ მანჯთად კოდსა და ისე
ვაძლეოდით. მართელი; სურსათს რომ ავროვებდენ, მარტო შინს ქათამი
მოგვტაცეს სალდათებმა; პურს, ქერსა და ლეინოს ვილა დასთვლის. ღვნ.
პორტნიავინმა სოფელში ჯარი ჩაგვიყენა და სული ამოგვეწადა. 15

ურემი ხორბალი წაგვართვა, 4 ურემი ქერი, აურაცხელი ქათმები, პური და ლინო. მტხელ კაპიტან-ისპრავნიკმა იასაულის პირით შემოგვიფარა, ჩემთან ამდითო. შეგვეშინდა და არ წავედიო, რადგან ისპრავნიკი ბრალიანსა და უბრალოს არ არჩევდა, ყველას ფულს ახდევინებდა, ზოგს 20 მანეთს და ზოგს 30 მანეთს. მრთი შაქირელი კაცი სადღაც გადავარდა. ბოდბელი ზოგია მთარიშვილს ცილი დასწამეს, გაქცეული შენი ნათესავიაო, დაატუსაღეს და 180 მანეთი წაართვეს. ლაზარე ხუნაშვილი დაატუსაღეს და ვიდრე 70 მანეთი არ მისცა, არ გაუშვეს. ზოგია ხუნაშვილის ოჯახს 60 მანეთი გადაახდევინეს. სულ ტყუილ-უბრალოთ გათოკეს აბრაჰა ძმანაშვილი და მაშინ გაათავისუფლეს, როცა 70 მანეთი ქრთამი მისცა. ასევე მოექცენ ზოგიაშვილს, ნოდარაშვილს და ლათია ბალაშვილს, რომლებმაცრვა-რვა თუმნით დაიხსნეს თავი ნაობახტიდან. ბეგრის ურემების გასაყვანათ სალდათები მოდიოდნენ. ში ჩენი ბრალი, თუ ერთი-ორი საათი დაგვაგვიანდებოდა და დროზე არ შევებამდიო ხარებსა, გამორეკდენ ხოლმე დედაკაცებს და ურემში აბამდენ. ვასმევდით, თუ ვაკმევდით თუ ქრთამს ვაძლევდით, სულ ერთი იყო, მაინც განუწყვეტლივ გვამათრახებდენ. სამართალი ხომ არ არსებობდა ჩვენთვის. ისპრავნიკი ნამდვილი ძილის გუდა იყო. მომჩივანს კარებს არ გაუღებდენ, ვიდრე ქრთამს არ დაანახებდა. ბავშებს პურს გლეჯდენ ხელიდან, დედაკაცებს კისერზე ქვებს კიდებდენ. ისპრავნიკმა უდანაშაულო რევანს და იოსებს 140 მ. წაართვა, მამუკასა და ზურაბს ცხრა-ცხრა თუმანი. ხორბლია საწყაო მოატანია ისპრავნიკმა და გამოგვიცადა — ფუთიანიო. ამ საწყაოთი იბარებდა ხორბალს ჯარისათვის. როცა გამოვზომეთ ისპრავნიკის საწყაო, აღმოჩნდა, რომ შვიდ ლიტრას იწონიდა. ე. ი. ერთ ფუთსა და 30 გირვანქას. ჩენი აჯანყების მიზეზი სულ ღენ. პორტნიაგინი და ისპრავნიკებია, სხვა არაფერი. ნეტა ხელშეიფეს რა სარფა ქონდა ჩენი ასეთი დაწიოკება-დარბევისაგანო.“

ძიდევ უარესი ამბებია ანუსხული ძახეთ-ძიზიყის სხვა სოფლების მოხსენებებში. შრიად საგულისხმო ფაქტებია შეკრებილი იოანე მიტროპოლიტის, სტეფანე რუსთველი არქიეპისკოპოსის და მარშლის თამაზ მარბელიანის მოხსენებებში პაულიჩის მიმართ, მაგრამ, სამწუხაროთ, უადგილობის გამო აქ ვერ მოგვყავს. მსურველთ შეუძლიათ გაეცნონ მთავრობის მიერ გამოცემულ აქტებში, ლავით ბატონიშვილის მასალაში და ალ. შრონელის წაგნში, სათაურით „ამბოხება ძახეთისა.“ შეველა ამ მოხსენებებში ანუსხულია კაპიტან-ისპრავნიკების უნამუსო საქციელი და უსაზღვრო ქრთამები, სალდათების და საეგზეკუციო კომანდების ველურობა და მტარვალობანი, ქართველი ხალხის უკიდურესი გამწარება, დაბევა: ცარცვა-გლეჯა, აწიოკება, ცემა-ტყევა, ქალების ნამუსის ახდა და

ხაზოვადობა იდამიანის პიროვნების უსასტიკესი შებღალჯა და შეურიცხოფა, რომლის მზგავსი არას დროს არ გადახდენია მრავალტანჯულ ივერიას.

ასეთი ამბები ხდებოდა მთელ ქარალ-ქახეთში, მთასა და ბარში 15 20 წლით განმავლობაში!.. კითხულობ ამ მწარე მოთხრობას, ამ დაუჯერებელ ამბებს, ამ გლეხის გულიდან ამოხეთქილს მწვავე სინამდვილეს, კითხულობ ამ კეთილშობილ ქართველი ხალხის ჯოჯოხეთურს და უსაშინელეს წამებას, განცილლს ათეულ წლობით და გაოცები კითხვები შენს თავს: ნუ თუ ასეთი ამბები ხდებოდა ხაქართველოში რუსის სალდათ-ჩინოვნიკების შეოხებით მცხხამეტე საუკუნის პირველ ხანებში?! ნუ თუ ქართველ მეფეთა მიერ მფარველ ანგელოზათ მოწვეული რუსები სჩადიოდენ ჩვენში ასეთ ზღაპრულ ველურობას და უმწვერვალეს სასტიკობას, რომელთა წინაშე ქრებიან აზიის უუსაშინელეს ბარბაროსთა მოქმედებანი?! ნუ თუ ჩვენი მოკეთენი, ერთმორწმუნე ქრისტიანი მხედრობა და რუსის სასწავლი ჩინოვნიკები სჩადიოდენ ამას ტურფა ივერიაში?! ნუ თუ ამისთვის იშვერდენ ხელს საშველათ ჩრდილოეთით ორას წელიწადს ქართლ-ქახეთის მეფენი, სამღვდლოება და დიდებულნი, ამისთვის ელადენ ისინი სასოებით ორთავიან არწივის მფარველობას?! ნუ თუ ამისთვის ღვრიდა უკანასკნელ სისხლს ქართველი ერი და რუსეთის დროში სათვის აკლავდა თავს ლეკებს, ჩერქეზებს, თურქებს და სპარსებს?! ნეტა სად გაქრა მკატერინე დიდის ტბილი დაპირებანი და პლეკსანდრე I-ის სათნო მანიფესტი?! ნეტა რა უყვეს იმ დათაფლულ სიტყვებს, ნუგეშს და იმედებს?! ნუ თუ ლაზარე-პოვალენსკით, პლახოტინ-პორტნიაგინით და უეცარ ისპრაენიკ-კაზაკებით სურდა რუსის უზუნაეს მთავრობას დაედგინა ჩვენში აღთქმული მშვიდობა და სამართალი, განმტკიცა ერის პროგრესიული ლტოლვა და უფლებანი?! განა ამის შემდეგ მართალი არ იყვენ სარდალი მხეჯაბუკ მრბელიანი და ვეზირი სოლომონ ლეონიძე, რომელნიც უშლიდენ მრეკლე მეფეს რუსეთთან კავშირს, რადგან სხვადანსხვა არის რუსის და ქართველის ბუნება და რუსნი ვერ შეიგუებენ ქართველ ერსაო! რა დიდი პოლიტიკოსნი და ფსიხოლოგნი ყოფილან ეს ქებული მამულიშვილნი!.. ნეტა სად იყავ გმირო მრეკლე, რომ არ მხერდი შენს საყვარელ ქახეთს, თუ რა ჯოჯოხეთურ ტანჯვებს აყენებდენ ღენ. პორტნიაგინის ველური რაზმები! შენ ამ დროს ხელდაკრეფილი ესვენე სამარადისო ძილოთ მცხეთის ტაძარში და ფოლად გულზე, მთის არწივო, დაკრული გქონდა პაულიჩის მიერ სპილენძის „ეესტი“ რუსული წარწერით..

ჰოი, მუსთალო ბედო! ჰოი, ისტორიის გესლიანო დაციწავა!..

ღიახ, კითხულობ ამ დაუჯერებელ ამბებს და გიკვირს, რაგორ ითმენდა ამდენს ქართველი ერი, რატომ არ შეკრეს პირი და არ აჯანყდენ

ერთიანად ძალშომრეობის დასამზობათ?! აი რას ბძანებს ამის შესახებ ზნით რუსეთის ძლიერი იმპერატორი ნიკოლოზ I როცა იგი, ძავეასიაში შობ-რძანების დროს, გაეცნო საქართველოს და საერთოდ ძავეასიის მართვა გამგეობას, სალდათ-ჩინოვნის ველურ მოქმედებას, იმპერატორი მიუბ-რუნდა მინისტრს ბეკენდორფს და გაოცებით წამოიძახა: „მიკვირს, აქამ-დე რატომ არ წაშალა ხალხის გულში ერთგულობის გრძნობა ხელ-მწიფისადმი ამ უოვლად საძაგელმა მართვა-გამგეობამ. რომელიც, ჩვენდა სამარცხვინოთ, ასე დიდხანს ჩაგრავს ამ ქვეყანასო.“

მართლაც ბევრს ითმენდა მრავალ მომთმენი და ტანჯვას ჩვეული ქართველი ერი, ითმენდა, რადგან ძლიერი იყო მასში რწმენა რუსე-თის მიმართ და სიყვარული რუსის ხელმწიფისადმი.

მერ აჯანყდა იგი ერთბაშად, რადგან ერის სული დიდი ხანია გაბზარუ-ლი იყო და დიდათ სნეული ისტორიულ გრიგალის გამო, მისი სხეული კი დაგლეჯილი წვრილ სამეფო-სამთავროებათ. აღარ იყო ერთობა და თანხმობით მოქმედება. ბოლო საუკუნოებით დასეტყვილ ქართველ ხალხს თითქო დაეკარგა რწმენა და იმედი უკეთეს მომავლისა. მოღალატე ფე-ოდალთა, სანღვდელი პირთა და ვაქარ სომეხთა სახით მას გაუჩნდა შინ ჰგესლავი მატლი, რომელიც ღრღნიდა ქართველი ერის მთლიანობას, მის პოლიტიკურ ძალას და აღატაკებდა მას ნივთიერად და სულიერათ, ამის-თვისნუ გვიკვირს, თუ რათიფეთქა რუსთა წინააღმდეგ აჯანყებამ სხვადა-სხვა დროს საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეში და არ მიიღო ერთდრო-ული და საერთო ეროვნული სახე! ნუ გვიკვირს, თუ რათ ჩააქვრეს ასე ადვილათ ეს აჯანყებანი რუსის ჯარებმა ქართველებისვე დახმარებით და რათ ჩაკლეს ქართველის სისხლში ერის სიმარცხე და უზენაესი უფლებანი!..

II

რუსის მართვა-გამგეობის დამყარებით ხუთი საშინელი სიძიმე დააწ-ვა ტვირთად ისედაც წელში გაწყვეტილ მართლ-ქახეთს: 1. დიდი სა-ხელმწიფო გადასახადი ფულით თუ სურსათით, 2. ცხენ-ურმის ბე-გარა ჯარის ბარგის საზიდავათ, 3. პურის ბეგარა, 4. ჯარების ბი-ნის ბეგარა და 5. შარა-გზების კეთება ჯარებისათვის. ამათში ყუ-ლაზე უფრო ძიმე და ხალხის გამანადგურებელი იყო ცხენ-ურმის სამ-ხედრო ბეგარა. რუსებს ხანძლივი ომები ჰქონდათ სპარსეთ-ოსმალეთ-თან და ქართველ ხალხს 300-400 ვერსზე, მაგ., შოთს, შარს, ბანჯასა, და მრევანს უნდა ეზიდათ ცხენით და ურმით ჯარების საკვები და სამ-ხედრო სურსათი. მთელი თევობით უნდებოდა ქართველი ხალხი ამ გძელ მგზავრობას, გზაზე ელუპებოდა ცხენი და ხარ-კამბეჩი, ემტვრეოდა ურმე-ბი და ხელკარიელი ბრუნდებოდა შინ: ბევრი მათგანი სნეულდებოდა

კიდევ გზაში უქმელობით და უბინობით, ამ რიგათ ილუბებოდა ცხოვე-
ლი და ადამიანი, ილუბებოდა მთელი ოჯახები და სოფლები. იყო ისე
თი წლები, როცა ასიათასობით გაყავდათ ბეგარაზე ცხენი და ურემი
პღვილი წარმოსადგენია თუ რა დიდი ზიანი ეძლეოდა ქვეყანას! თუმცა
მთავრობიდან დადგენილი იყო ქირა, ურემზე თვეში 40 მანეთი, მაგრამ
ნამუვილათ რუსის „პარტიოსანი“ ჩინოვნიკები გლეხებს ან სულ არ აძ-
ლევენ არაფერს, ან მხოლოდ 5-6 მანეთს, დანარჩენ ფულს კი იღებ-
დენ ჯიბეში. ზოგიერთ სოფელს დიდი ქრთამებით ათავისუფლებდენ დროგ-
ბით ურემის ბეგარისაგან და მათი ტვირთიც აწვეებოდა დანარჩენ სოფლებს.
იყო ამ ნიადაგზე გამეფებული საშინელი უსამართლობა და ბოროტმოქ-
მელება. ამიტომ სამართლიანად ამბობს კაპიტანი პნოსოვი:

„ხალხი კვნესდა და გმინავდა ოჯახის ახაკლებ საურმე ბე-
გარისაგანო.“

„მარტო მართლ-მახეტს, ყოფილა ისეთი დრო, რომ გაუყვა-
ნიათ უსასყიდლოთ წელიწადში 112.154 ურემი და 99.780 საბარგო
ცხენი. ეს ციფრი აღნიშნულია თ. პლექსანდრე შავკვაძის წერილში
და გამომძიებელ კომისიის საქმეებში. აღარც ურემი და აღარც საქონე-
ლი აღარ უბრუნდებოდა პატრონს. ან რა ხეირი დაეყრებოდა ურემს
და საქონელს მაშინდელ გზებზე მართლ-მახეთიდან გასულს შოთსა, შარს-
სა, მრევანს და ამისთანა შორეულ მანძილზე! მეურმე და ცხენის გამ-
ყოლიც ნახევარზე მეტი დაავადებულ-დასნეულებული ბრუნდებოდა ში-
ნა“, ამბობს ალ. შრონელი.

ამ უღმობელ ბეგარას დაერთო მოუსავლობა, შიმშილი, ქირა
და უზომო გაქივრება. შოველივე ამას დაემატა პურის რეკვიზიცია და
ეგზეკუციები, ხალხის დარბევა და აწიოკება. ამას შემდეგ რაღა რჩებო-
და უსასოო ხალხს! ან უნდა გაწყვეტილიყო უენოთ, ან უნდა აეღო ხელ-
ში იარაღი მტარვალთა წინააღმდეგ. მაჰა, იფეთქა აჯანყებამ თებერ-
ვალში 1812 წელს! რევოლიუციის ალი ერთბაშათ მოედო მთელ ძა-
ხეთს, შიზიყს, არაგვს და შთიულეთს. ხალხთან ერთად იძრო მახვილი
ძახეთის თავდა-ზნაურობამ, ჩაუდგა მოძრაობას სათავეში და უნესწირა
თავისი თავი სამშობლოს კეთილდღეობას.

საგულისხმოა, რომ თვით მარკიზ პაულიჩიმ დაგმო შემდეგში თა-
ვის მიერ გაგზავნილი ეგზეკუციის მოქმედება. — „მახეთი ღელავდა და
ბორბავდა. ზოგიერთი სწორეთ გიჟივით იყო გადარეული. ამისთანა დროს
ეგზეკუციის ჩაყენება სწორეთ იმას გავდა, ცეცხლს რომ ზეთი მოასხაო“,
ამბობს იგი თავის მომხსენებაში. ამ სიტყვებით რუსის დიდმა მოხელემ
გაშოლტა თავისი თავი და წესი აუგო თავის „გონივრულ“ მოქმედებას.

როგორც ვთქვით, აჯანყების ყუმბარა პირველათ გასკდა სოფელ

ახმეტაში, თიანეთის ახლოს. ეს იყო თითქო ნიშანი ძახეთისათვის. შ1
ნიანვარს დილით ეკლესიის ზარის რეკვამ ამცნო მცხოვრებთ ეგზეკუცი-
ის მოსვლა. ამ მოულოდნელმა რისხვამ შიშის ზარი დასცა მთელ სო-
ფელს. შზომოთ აშფოთებული ხალხი შეიკრიბა ეკლესიის გალავანში და
იწყო ბკობა. მათ ნათლად დაეხატა ოჯახის აოხრება, ცოლ-შვილის აწი-
ოკება და ნამუსის ახდა. ისინი არ მოელოდენ ეგზეკუციას, რადგან თი-
ანეთის მაზრამ რამდენიმე თვით აღრე მისცა მოურავს ქრთამათ 600 მა-
ნეთი და მანაც აღუთქვა, რომ ხაზინა აღარ მოგთხოვთ პურსაო. ამის
ვამო პრახმორეული ხალხი მივარდა სალდათებს, სცემა და გარეკა უკან.

მეორე დღეს თელავიდან გამოგზავნეს ეგერების და დრაგუნების
რაზმი. ახმეტელებსკი მოეშველენ შშავ-ხევსურნი, საერთო ძალით და
თოფის სროლით გაფანტეს რუსთა რაზმი.

ასეთივე ამბავი მოხდა სოფ. თიანეთში. შეგროვილი ხალხი ბკობ-
და ეკლესიის გალავანში ეგზეკუციის შესახებ. ამ დროს შევარდა შუა-
ვულ წრეში გააფთრებული ქალი, მივარდა ქმარს, მოგლიჯა ქული, და-
იხურა თავზე და დაიკვილა. „დღეიდან შენ ცოლი, მე ქმარიო. ნამუსი
ანხადეს; მივალ შენს მაგიერათ შური ვიძიო!“ ამ სიტყვებთან ერთად
წაგლიჯა ქმარს ხანჯალი და გაქანდა სახლისკენ, სადაც ბინა ქონდა სა-
ეგზეკუციო კამანდას. ამ ამბავმა გადარია თიანელები. ისინი აენთენ ცეც-
ხლივით და გამოუდგენ დედაკაცს. შემოერტყენ ბინას და ხანჯლებით
აკუწეს აფიცრები და სალდათები.

ახმეტა-თიანეთის ამბავი ელვის სისწრაფით მოედო მთელ ძახეთს
და კიზიყს. მძულვარებით და შურის ძიებით აღბორებულნი ძახნი მში-
ერი მგლებივით დაესიენ საეგზეკუციო კამანდებს და წაამწარეს ველური
თარეში. ღაიღვარა ალაზნის ველზე რუსის სისხლი. უსამართლობამ და
უღ. ნო სასტიკობამ მოიპოვა თავის სასყიდელი.

ღარაზმდენ მეამბოხენი. მათ ჩაუდგათ სათავეში სარდლებათ ორი
ქებული ვაჟაკი, თ. ოთარ ქობულაშვილი და სვიმონ ბებურიშვილი.
შოველივე ეს მოურავ-ისპრავნიკებმა სწრაფათ აცნობეს საგარეჯოში მყოფ
დენ. პორტნიაგინს. ამან მაშინვე დაგზავნა ჯარები ძახეთის სხვადასხვა
კუთხეში. სანამ მაშველი რაზმი მოვიდოდა, ხალხმა შეიპყრო სიღნაღში
მაიორი პოტლოგი, ზეინე და რამდენიმე აფიცერი, დასქრა მათ ენები
და ასჩება ნაკუწებათ. სალდათები კი დაატრვლეს, უბრძნეს გაიქვეციოთ,
გაქცეულთ დაახალეს თოფები და ამოსწყვიტეს. სამწუხაროთ, შიზიყში
ასეთ მხეცობამდე მიალწია ხალხის გამწარებამ და ჩაადენია არასაკადრი-
სი საქმენი.

მართლიდან წამოსულ რუსის ჯარებს აჯანყებულნი ჩაესაფრენ ვიწ-
როებში და ბევრ ალაგას დაამარცხეს რუსნი. შავ., სასტიკათ დაამარ-

ცხეს მაიორ ოსიპოვის რაზმი, გაწყვიტეს 158 კაცი და მოკლეს თვით ოსიპოვი. 4 თებერვალს ძახნი მოადგენ თელავს, შევარდენ ციხის გარე უბანში, აიკლეს რუსის აფიცურ-ჩინოვნეიკების ბინები, მოკლეს რაზმდენიმე სალდათი და გაიტაცეს პური სასურსათო მალაზიებიდან. ამ აკლებაში მემბოხეთ შეელოდენ სომხებიც, საზოგადოთ დიდი უნარს იჩენდენ ფარულ თუ აშკარა დარბევაში. რუსის მაიორი შმატოვი თავის რაზმით ჩაიკეტა ციხეში. მის საშველათ მოვიდა მომხორიდან სამი როტა ჯარით მაიორი პრონსკი, რომელსაც ჩაესაფრენ კახნი და დაუშინეს თოფები. ცხარე ბრძოლის შემდეგ პრონსკიმ გაარღვია აჯანყებულთა წრე და შევიდა ციხეში.

წენ. პორტნიაგინი ჩავარდა გასაქირში. მან კიდევ მოითხოვა ობოლისიდან მაშველი ჯარი. სამი როტა სალდათი სამი ზარბაზნით 5 თებერვალს გაეშურა ოფილისიდან.

პატარ-პატარა გამარჯვებამ ააფრთოყანა ძახნი. ამით ხელი გაუწოდეს მთიულეებმა, არაგველებმა და თუშ-შმაგ-ხევისურებმა. „თქვენთან ერთად გაეწყდებოთ და მტერს ბოლოს მოუღებთო“, შეუთვალეს კახელებს და წამოვიდენ დასახმარებლათ.

ახლა კი მოძრაობამ მიიღო პოლიტიკური ხასიათი და გადიქცანამდვილ რევოლიუციათ. აჯანყებულებმა მოისურვეს რუსების განდევნა საქართველოდან და მოიწვიეს მეფეთ ქართლიდან იოანე ბატონიშვილის ძე გრიგოლი. ამავე დროს გადმოვიდა ლაღესტნიდან ძახთა საშველათ 4.000 ლეკი.

რევოლიუციის მეთაურნი დაჰქროდენ სოფლებში და აჯანყებდენ ხალხს, რომელთაც არ ეკვირებოდათ ასისიანება, რადგან ამათზე უფრო სარევოლიუციოთ მოამზადეს ისინი თვის რუსის ჩინოვნეიკებმა. ამავე დროს აჯანყების გრიგალში ჩაერია შორიდან რუსეთის დაუძინებელი მტერი ალექსანდრე ბატონიშვილი და მოჰვინა ჭართლ-ძახეთი, ხევი და მთიულეთი ტკბილი პროკლამაციებით, რითაც აქებდა და ამხნევებდა აჯანყებულთ, თანაც პირდებოდა დიდი ჯარით დახმარებას სპარსეთიდან. „ივერიის ქებულო ვაჟაკნო, საყვარელი მეფის შვილებს თავისუფლების ვიხაროდენის“ ხმა გაგვაგონეთ! თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე შგონია თქვენში ვზივარ და პირისპირ საყვარლათ შემოგფრენთ“, სწერს იგი აჯანყებულთ.

ასეთსავე ფირმანებს უგზავნიდა ძახელთ სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე აბასშირზა და პირდებოდა დიდი ჯარით დახმარებას, ხოლო ამ ფირმანებში უფრო მეტი და ტრახბი; ბაქიობა ვინემ სიმართლეთ. „ამ დღეებში ოსაერიზიდან ავიყრებით, თან მოგვაქვს ზარბაზნები, რომლებიც აკვესებენ ჯოჯოხეთის ნაპერწყლებს და მოგვყავს უშიშარი ცხენოსანი ჯარი,

წმინდალთ. ვითარცა ნიაღვარი; მთასა და ველს რომ გლეჯავს. შადალ-
ხაზისხოვან ალექსანდრე შირხას (ე. ი. ალექსანდრე ბატონიშვილს) და
ქვეყნის სერდარს ეუბრძანეთ ჩვენს ცხენოსანს და ქვეითა ჯარს ვერ გა-
უძღვებენ რუსები და ამავე წელს ობილიისი და მთელი საქართველო გა-
სუფთავდება მათ საძავლობისაგან. შოველი ქართველი, დიდი-პატარა მო-
იპოვებს მყუდრო ცხოვრებას. სიცოცხლე, ქონება და სახელი ქართვე-
ლი ერისა გახდება ხელუხლებელი“, სწერდა თავის ერთ ფირმანში აბას-
პარხა.

სასაცილო ის იყო, რომ ამ შეიღობას და მყუდრო ცხოვრებას ქართ-
ვილები მოელოდნენ რუსებისაგან და ამათ ნაცვლათ მას აწვდიდნენ
სპარსელები.

„ამჟამათ ჩვენი სარბაზები (გაწვრთნილი ჯარი) მონატრული არიან
მშ. ერი ლომივით შეხვრიპონ საქართველოში მყოფ რუსების სისხლი.
ბაჭრდებით თუ არა მანდ, რუსის მთავარმართველს და მის ჯარს გაუწყვი-
ტავთ. ამას შემდეგ თქვენ საშუალება მოგვეცემათ დასტკბეთ წყნარი ცხოვ-
რებით და მოისვენოთ თავ თავის ალაგას“, ამბობს იგივე აბასშირხა მე-
ორე ფირმანში, მაგრამ ყოველივე ეს იყო მარტო დაპირება. ბაუბედავი
აბასშირხა არ იძროდა ადგილიდან, არხეინათ იყო მრევნის ხანიც და
ანიტომ ვერ მოდიოდა ხელკარიელი ალექსანდრე ბატონიშვილიც. ის
განიცდიდა საშინელ ტრაგიზმს, როცა ქახეთში უხვათ იღვროდა მოძმე-
თა სისხლი, თვითონ კი ამ დროს რეალური შველა არ შეეძლო. მხო-
ლოდ თავის ბარათებით აქეზებდა ივერიის თავად-აზნაურთ რუსთა წინააღმდეგ
„რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, ქეშმარიტება მათში არ მკვიდ-
რობს, სწორისა და მრუდის გარჩევა არ იციან, ერთგულისა და ორგუ-
ლის მისაგებელი ციმბირიაო, სწერდა ქართველებს ალექსანდრე და იწვევ-
და საომრათ.

თელავის ციხეში ჩაკეტილი რუსები დიდ გაკვირებას განიცდიდნენ.
ქახელებმა შემოარტყეს ღლუა და შეუთვალეს მათორ შმატოვს დაგვებ-
დით და არაფერს გიზამთო. მაგრამ მათორი არ დანებდა და გლოდა მა-
შველ ჯარს. შართლაც სოფ. ანაგიდან გამოგზავნეს კახაკთა პოლკი ძუ-
ზნეცოვის სარდლობით. აჯანყებულნი ჩაესაფრენ პოლკს და ისე დაამარ-
ცხეს, რომ თვით ძუზნეცოვი ძლივს გადაარჩა ცოცხალი. ანაგის პურის
მალაზიებს კი ცეცხლი წაუკიდეს. შემდეგ წითელი რაზმელები დაეცნენ
ამავე პოლკის ესკადრონებს სოფ. მანაესა და ძაკებეთს და თითქმის ერ-
თიანად გაწყვიტეს.

დიდ ხიფათში ჩავარდა მთავრობა. მან ახლა გაიხსენა სამხრო მარ-
შლები, მოურავები და სამღვდლოები, დაუწყო მათ ლაქუცი და სთხო-
ვა დახმარება, თანაც შეაჩერეს ეგზეკუციები და ძალით პურის მოკრება;

მაგრამ გვიანდა იყო. პრიტიკულ ყოფაში ჩავარდნილმა რუსის მთავრობამ მიმართა ახლაც ნაცად ხრიკს და უხვად გადაბნია ანკესები მომზიბ ლავი საწუწყარით, ე. ი. ოკროები, ჩინ-ორღენები და ჯილდო-დაპირებანი, რასაც ისე ადვილათ ედებოდა ქართველი თავად-აზნაურობა და სამღვდლოება. მართლაც გასკრა ამ ხრიკებმა, მართლის თავედობა და სასულიერო პირნი, ორიოდ კაცის გარდა, დარჩენ რუსის მთავრობის ერთგულებათ და ხელი შეუწყვეს აჯანყების ჩაქრობას. მხოლოთ ძახეთის თავად-აზნაურთა მეტი ნაწილი იღვა აჯანყების სათავეში და იბრძოდა ხალხის გათყლილ უფლებების აღსადგენათ.

რუსის მთავრობის ერთგულები იყვენ მართლის მრისთვები, ამილახვრები, მუშანიშვილები, მანაბლები, ერთის გარდა, მუხრან ბატონები და განსაკუთრებით მარბელიანები, მთაში კი შაბრიელ შახბეგი, რომელმაც ადრევე ისახელა თავი მოიულთა აჯანყების დროს და ახლაც დიდი სამსახური დასდო რუსის მთავრობას. მეთთ ძახეთში რუსის მომხრენი იყვენ: თ. ნინია ჩოლოყაშვილი, ზაზა და იოსებ ანდრონიკაშვილი, პატა და ალექსანდრე შავკეაძე და სხ. აგრეთვე დიდი ერთგული შეიქნა რუსების არქიმანდრიტი ელევთერ ზუაკაიშვილი. მს ბოროტი სული, ლენ. ახვერდოვის მინდობილობით, ეწეოდა ნამდვილ ჯაშუშობას, აგებიებდა რუსებს აჯანყების ამბებს და აბეზლებდა აჯანყების მომხრე თავად-აზნაურთ და სასულიერო პირთ. მს სამშობლოს მოღალატე ბერი მივიდა ბოლოს იმ გამხეცებადღე, რომ თავის ხელით აგლეჯდა თმასა და წვერს აჯანყების მომხრე სამღვდლო პირთ. რუსებმა მაინც არ დაუფასეს საზიზღარ ჯაშუშებს ასეთი ერთგულება. არქიმანდრიტი მღვეთერი მოელოდა დიდ ჯილდოს, მაგრამ გაუტრუვედა იმედი. ბოლოს სინოდსაც კი მიმართა თხოვნით და აუწყა თავის „საქმენი საგმირონი“; სინოდმაც კი ზურგი შეაქცია მოძმეთა გამყიდველს ქართველ იუდას.

6 თებერვალს აჯანყებულნი დაეცენ სოფ. ბოდბისხევეს, სადაც იღვა მთელი ბატალიონი ჯარით პოდპოლკოვნიკი სტეფანოვი. შეიქნა სასტიკი ბრძოლა. სტეფანოვი მარჯვეთ იგერიებდა მტერს, მაგრამ ვერას გახდა. მას მოუკლეს ორი ოფიცერი და 212 სალდათი. ჯარის მთელი ბანაკი და 470 თოფი ხელში ჩაუვარდათ აჯანყებულთ. შეშინებული სტეფანოვი თავის ჯარით იმდამესვე გაიპარა შარა-პლაჯს, სადაც იყო დრაგუნთა პოლკის მთავარი ბინა. ძახელებმა ცეცხლი წაუკიდეს ბოდბისხევეს და გადასწვეს რუსთა სასურსათო მალაზიები, ცეიხპაუზები, პოლკის კანცელარია, ურმები, სახაზინო ნივთები და სალდათ-აფიცერთა საკუთარი ქონება. შემდეგ ძახნი სვიმონ ზემურიშვილის სარდლობით მოადგენ შარა-პლაჯს და შემოერტყენ ციხეს, სადაც სტეფანოვის ჯარის გარდა იღვა დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი და ეგერთა ერთი როტა. რუ-

სებს შეტათ გაუქირდათ საქმე სურსათის სიცოტავის გამო და არ იცოდნენ რა ექნათ. ამ დროს მათი მაშველი შეიქნა 1000 კაცით მაიორი ყაფლან ორბელიანი. იგი თავის ჯარით ოსტატურათ გაუსხლტა კახელთ, შეასწრო ცხეში, იქიდან გაუშართა აჯანყებულთ ტყბილი საუბარი. ამ რიგად ორბელიანის წყალობით რუსის ჯარი მარადაჯთან გადაჩა ერთიანათ გაწყვეტას.

5 თებერვალს ოთარ შობულაშვილი ძლიერი რაზმით დაეცა საგარეჯოში თვით ღენ. პორტნიაგინს და წაუყიდა ცეცხლი კაზარმებს, ლაზარეტს და აფიცრების ბინას. პორტნიაგინს აღრევე გაეკეთებია სიმაგრე და იყო შიგ ჩასათრეპული რკირე ჯარით. მთელი დღე არ შეწყვეტილა თოფის სროლა. რუსებს მოუკლეს 35 სალდათი. მეორე დღეს გაისმა ზარბაზნის გრიალი; ეს იყო მაიორი ბუხვოსტოვი თბილისიდან 500 კაცით წამოსული. ამათი მოსვლით გადაჩა ღენ. პორტნიაგინი ტყვეობას და მისი რაზმი გაწყვეტას. რუსებმა დასწვეს თავის ბარგი და ღამით გაიპარენ თბილისს.

თებერვლის შუა რიცხვებში ძახეთი გასუფთავდა რუსის ჯარებისაგან. მოისპო იქ რუსის მართვა-გამგეობა და ხალხმა ამოისუნთქა თავისუფლათ. ახლათ არჩეული მეფე შრიგოლი მხნეთ განაგებდა სამეფოს საქმეებს. მან აცნობა საქართველოს ყველა კუთხეს თავის მეფეთ არჩევა და ითხოვდა შველას რუსის დანარჩენ ჯარების გასაწყვეტათ. მისი მიზანი იყო მთელი ივერიის განთავისუფლება რუსთა ბატონობისაგან.

აჯანყებულებმა მოიციეს ძალა და დაიკავეს მარტყოფამდე მთელი მიდამო. შალადებულნი ასე ჩქარი გამარჯვებით, ისინი უკვე აპირებდენ თბილისზე დაცემას. წითელი რაზმები დათარეშობდენ ლილო-ავეკალაშიდღე და იგდებდენ ხელში რუსის ჯარის სურსათით დატვირთულ ურმებს. შიშის ზარი დაეცა თბილისში მყოფ რუსის მთავრობას და სომხის ვაჟრებს. ამ განსაცდელის დროს მთავარსარდლობა იკისრა ღენ. პორტნიაგინმა. მან გაგზავნა მარტყოფს პოლკ. ტიხანოვსკის სარდლობით მთელი ბატალიონი ოთხი ზარბაზნით. ამ ჯარში ერია ბევრი ქართველი თავადიც. ტიხანოვსკი თავის ჯარით და ზარბაზნებით დაეცა სოფ. ხაშმს, სადაც გამაგრებულიყვენ ვენახებში 4000 აჯანყებული, უმთავრესათ თუში და შშავ-ხევსური. ამათ დაუშინეს რუსებს თოფები, მაგრამ ტიხანოვსკი არ შეუშინდა თოფებს და მხნეთ მიიტანა იერიში. შეიქნა ხელჩართული ბრძოლა. რაზმელთა 200 კაცი იმსხვერპლა რუსის ხიშტებმა და ზარბაზნებმა. რამდენიმე კაცი ჩაუვარდათ ტყვეთ. რუსებსაც დაუხოცეს ბევრი სალდათი. ხიშტებს და მეტადრე ზარბაზნებს ვერ გაუძლეს რაზმელებმა, დასტოვეს ხაშმი და თავი შეაფარეს ტიე-შომბორის მთებს.

III

რუსის ჯარის მოსასპობათ საჭირო იყო ჩაეგდოთ ხელში სამხედრო გზა, ლარილის ხეობა, საიდანაც მოსდიოდა რუსებს შაშველი ჯარი და სამხედრო მასალა. სწორეთ ამ გზას მიაქციეს ყურადღება აჯანყებულებმა, გაგზავნეს საიმედო კაცები არაგვსა და შთიულეთში, სთხოვეს დახმარება. ამათ სიხარულათ მიიღეს დესპანები და შემოუთვალეს ძახელთ: „თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოუღებთ“.

აჯანყება სწრაფათ მოედვა მთელს ანანურის მაზრას. 10 თებერვალს ამათ გაელიტეს შასანაურში რუსის რაზმი, ალყა შემოარტყეს ანანურის, ლართისკარის მეციხოვნეთ და მოსპეს ერთიანად მიმოსვლა სამხედრო გზაზე. შთიულეთის ალაგმა და სამხედრო გზის გახსნა პორტნიაგინმა მიანდო რუსის ერთგულ ღენერალს თ. ქოსტანტინე მუხრანბატონს და მიიღოს თ. თორნიკე მრისთავს. ამათ შეკრიბეს 200-დე თავის გლეხობა, თავდაპირველი და გასწიეს ანანურისკენ, მაგრამ აჯანყებულთა სიმრავლის გამო შეშინდნ და ვერ მიიტანეს იერიში. ლენ. მუხრანბატონი გაიქცა თბილისში და აცნობა მთავრობას, რომ მდელეგარება მატულოვს მთაში და მის ჩასაქრობათ დიდი ჯარია საჭიროო. თ. მუხრანბატონს გაატანეს ხუთი როტა სალდათით და ზარბაზნით პოდპოლკ. შშაკოვი, მამაცი და გამოცდილი სარდალი. შშაკოვი გაემართა ლუშეთისკენ და თანაც აცნობა ლართისკარს კაპიტან საგინაშვილს, ლუშეთთან მომეშველეო. შშაკოვი ეკვეთა ლუშეთს და ორი საათის ბრძოლის შემდეგ აიღო ციხე, სადაც ებრძოდა რუსებს მხოლოდ 30 რაზმელი.

ისტორიკოსი ლავით ბატონიშვილი აფიწერს შშაკოვის ჯარისა და შთიულთა ბრძოლას სამხედრო გზაზე და მოგვითხრობს, რომ შშაკოვი თავის 1000 სალდათით და ქოსტ. მუხრანბატონი დაეკენ რაზმელთ ძობიანთკარს, სადაც მოხდა დიდი ბრძოლა, იძლიენ რუსნი და მოკლეს 150 კაცი. იმ ღამეს ქოსტ. მუხრანბატონმა ტკბილი სიტყვით და ფიცით მოიტყუა 70 კაცი არაგვისპირელნი და მოაშთობინა, ე. ი. დაარჩობინაო. ასეთ დალატს ღ ველურობას მეტათ აუშფოთებია ლავით ბატონიშვილი და ეძახის მუხრანბატონის ასეთ მოქმედებას „უსჯულო სინდისს“.

შშაკოვმა დასწვა ლუშეთი და აძობიანთკარი, აიღო და დასწვა აგრეთვე ანანური, პავლიაური, ციხის-ძირი და მოადგა ბულაჩაურს. აქ შშაკოვის მიგმატა კიდეე 300-დი რუსის მხედრობა და მოხდა მკაცრი შეტაკება შთიულთებთან. რუსნი დამარცხდნ პირველ ბრძოლაში, მაგრამ მათ მხსნელათ გაჩნდა ისევე ქოსტ. მუხრანბატონი, რომელიც თავის ჯარით დაეცა ბულაჩაურს მეორე მხრიდან და გადასწვა ერთიანად.

ღიდ ერთგულობას უწყევდა რუსის მთავრობას აგრეთვე ბაბრიელ შაზბეგი. მან არ გაიკარა ახლო ძახეთიდან გაგზავნილი კაცები და არ

ისურვებდა. მათთან საუბარი, როგორც კი დაიწყო მთიულეთში მოძრაობა, ეს რუსის ყურმოქრილი მონა მაშინვე გაიქცა ძველად და იქიდან ჩამოიყვანა ღენ. დეპლოცო დიდი ჯარით და ხარბანენით. ამრიგად შეანტრა ჩრდილოეთით მოძრაობა და გახსნა სამხედრო გზა ლარსამდე. ასეთი მოქმედებით ამ ორმა ქართველმა: ე. ი. ძოსტ. მუხრანბატონმა და მ. შანტევამ დიდი ამაგი დასდევს რუსის მთავრობას და სამხედრო გზის გახსნით გადაარჩინეს დაღუპვას ამიერ-ქავკასიაში მყოფი რუსის არმია.

ღუშეთის, დაკავების შემდეგ უშაკოვი სწრაფად გაემართა ჯარით ანანურისკენ. შხაზე მას გადაეღობენ რაზმელები. მოხდა შეტაკება. ბრძოლა გასტანა დიდხანს, დილის 6 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. როგორც იყო, უშაკოვმა გაიყვანა გზა, ავიდა ანანურს და შეება იქ დაბანაკებულ აჯანყებულთ, დაამარცხა და შევიდა ციხეში. ამ გამარჯვებით არ დამთავრდა საქმე. ანანურის მახრა ისევ დღევანდელი მარტო ძახელ რაზმელები რიცხვი აქ აღიოდა 1000 კაცამდე. ამით უფროსობდა თ. იოსებ სიდომან ერისთავი. მისი დათარეშობდენ მთელს მაზრაში და მოსვენებას არ აძლევდენ უშაკოვის ჯარს სათარეშო ბრძოლით. უშაკოვის სიბრძნეს არ ჰქონდა საზღვარი. ჯამუშებმა აცნობეს 70 რაზმელის ბინა. უშაკოვი მივიდა მათთან და 150 გრენადერთ და გაელიტა ერთიანად. მადარჩა სიკვდილს მხოლოდ 15 კაცი. მისი წაიყვანეს ტყვეთ; მათ შორის იყო რევით რაზმის ბელადი, რომელიც მაშინვე ჩამოარჩეს. ამ ამბავმა თავიანთ დასა აჯანყებულთ, და გასწყვიტა წელში.

ამრიგად გაიხსნა სამხედრო გზა, დაწყნარდა მთელი მთა. უშაკოვმა ერთგულობის ფიცი მიალეგინა ხალხს. რუსის მთავრობამ აცდინა თავიდან უფლებები განსაცდელი. მხოლოდ დღევანდელი ისევ არაფრის ხეობა, სადაც ბინადრობდა მ. მრისთავი თავის 1000 კაცით.

21 თებერვალს შირაბანიდან დაბრუნდა მბიოლისში მარჯიზ პაულიჩი და მწვეთ შედგა აჯანყების ჩაქრობას; შეკრიბა კმალი დიდი ჯარი ხარბანენებით და გასწავა ძაშეთისკენ, სადაცამ დროს მოსულიყო აჯანყებულთა სამხედრო 1000 კაცი, პაულიჩი მისწერა ლარსისკარში, მაირო არუჯკოვს 150 კაცი, დახმარებოდა უშაკოვს და დაემშვიდობათ მთავრებს ხეობა, უშაკოვი და არუჯკოვი ორის მხრით დაეცენ სოფ. საშაბეროსთან (ი. ს. სოლომან შირასთავის რაზმს და დაამარცხეს, გოკლეს 100 კაცი, რაზმი შეურბა, მიაწავრა მრავალს, მაგრამ მღწნარამ იმსხვეოპლა. ერთადელი ამრიგად ჩაქვრდნობი წითარეთ აჯანყებულთ ცნული. ახლაც მისი ჩამქვრბი იყვენ უმთავრესად ქართველი თავადები, მკ მუხრანბატონმა, მკ მამბეგო და სხვა, მხოლოდ ისევ დღევანდელი ბობოქრობდა ალაზნის ხეობა, მაგრამ მხოლოდ მარჯიზ პაულიჩი თავის ჯალაყრებას წინ გამოემდებან უფრცული პროკლამაციები, რომლებიც სავსე აღვებით. გაატანა ძაშეთში მცირე რაზმს

ბი რას სწერს პაულინი სხვათა შორის: „კახელებო, რას ჩადიხართ! რამ დაგიბრძნევით თვალმომრე დატკნებთ? რას გწადიხართ? თუ გონება ასე დაგეწნათ და ისე გადაირჩეთ, რომ ევლარ ხელდათ რუსის მხედრობის ძლიერებას, რომ მხედრობისა, რომელმაც კარსიკის რაი დამარცხება და უკან დახევას ნუ თუ დაგვიწყდათ ქრისტიანობა და ევლარ ხელდათ, რომ განგებთ უფლისა მძნათა შეგმუსროთ ვითარცა თიცის გამტენისა“ შემდეგ უსანაგრძობს პაულინი, რომ სიგი შორის ძახლთში ურჩთა შესამუსრავათ და მშვიდობის ასაღვენათ. ბოლოს ეფიციება ხალხს, რომ არავის დაესჯი. ვინც იარაღს დაყრის, ოჯახს დაუბრუნდება და ცოცხალ შეინანებსო. მხოლოდ ვინც არ დაემორჩილება ყანონიერ მთავრობას, და შემხვდება იარაღით ხელში, ცოცხალს არ გავუშვებ, ღირსეულ სასჯელს გავუჩენ და უღმრთებლათ მოგვეყრობითო. ათაუცებს იგი ამ მუქარით თავის პროკლამაციას.

ძახელებო მალე მიართვენ პასუხი იტალიელ მარტებს. ამ პასუხიც მთელი ძახელთს თემი, მთასა და ბარში მიხურვებთ, რომ წიგნის ხალხი არავართ, გვეყლიხ გამოყოფილები და ეფერ გავუგეთ თქვენი მონაწიერი საიდან მოიგონეთ, რომ ჩვენ ქრისტე უარევავეთ, ხელმწიფეს ვულადაცთ და ფიცო გავტყებთ. თუ რაშე ჩავიდინეთ, მიზეზი და საბაბი თქვენ თვითონ ბრძანდებოდით? რაც მანიფესტით ნაბრძანებია უმოწყალებს ხელმწიფისაგან. არაფერი შეასრულეთ. ქველათობის მიზეზი თქვენ ღვითონ იყავით, ვინაიდან ბრალიანისა და უბრალოს გარჩევა არ იცოდით, ისე ხოცდით ხალხსა და არჩობდით მხედველნი ამ უსამართლობას, მაგრამ ვითმენდით, რადგან შეფთავით ხელმწიფე იმპერატორს, ერთგული ვიქნებით. ამხარგარდა გვხეკუციისა და ხიშტების საშვალგებით მიგქონდათ რაც რამ გვებნდა. გვიუღებდით ცოლ-შვილს, სახარდო პური მოგვტაცებთ, შიმშილით გვხოცავდით და ნუგეშით გვეუბნებოდით, ბალახი სძლევთო, გმდენი ბეგარა გავიჩინა მთავრობამ, რომ საკანელი გვავიწყურტადა. ცუქში უბრის საშენი, მასალა გამოლია. ველარ ავიტანეთ ასეთი ფათახხარება, შეურაცყოფა და გულში ვითუქრეთ სჯობს ყაცმა სხეცს აუგოს ანდერძი, ვიდრე საკუთარი უფალით იბიჯლოს ცოლ-შვილის, აწიოკება და შიმშილით ხეგვდილიო. დაკეშმავ რიტებით ვიცით, რომ ხელმწიფე იმპერატორს აზრით არ მოუფა ხალხის გაუღებდა ხსაბაბი არეულობისა თქვენ დითონ მოგვეციეთ ჩვენ ველარ მოვრეგდებთო რაც იქნებ იქნეს თავი და ცოლ-შვილი გავწირეთო ეკოლ პუტში ერთ მანეთს და 20 კაპ გვაძლევდით და ვინაც პუტში არ შექონდა კილისა საფასურათ, მანეთს ატომევიდით. ხელმწიფისთვის ცრ. გვილდუნებო და ამ ცრ მოლონატენი უარდა. მიქვენ თვითონ არ უუყვალათ იმპერატორის ბრძანებას და ვიღაც ნავიტიანთს ამდენი უნდა არა

თლობა ჭუნამუსობა. ჩვენსა ჭ თქვენს შორის ხიდი ჩატყდა, ერთად ვეღარ მოვთავსდებით. ჩვენი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა ისედაც მკვდრები ვართ და ბარემც მართლა დავიხოცნოთ! თხოვნა გავეუზავენთ იმპერატორს, თქვენ კი სადღაც მიმალეთ და ხელმწიფეს არ აცოდინეთ. შეატყუებდით, თვალთ მაქცობდით და ჩვენც ვითმენდით... კმარაა შეტის ატანა აღარ შეგვიძლია. მათავდა ყველაფერი! გადავწყვიტეთ სიკვდილი და დავიხოცებით კიდევც“.

აი, ეს მწარე სინამდვილე, რომელიც ჯანყად მოსდებოდა მთელს ივერიას! ეს ხალხის გულიდან ამოხეთქილი პასუხი ნათლად გვიხატავს ძახეთის უზომო გაჭირვებას და მწარე სულის კვეთებას, გამოწვეულს რუსის სალდათ-ჩინოვნიკის სასტიკობით და ველური მოქმედებით.

ძახეთის აჯანყებულთა პასუხი არაფრათ იამა მარკიზს, მაგრამ რას იზამდა! მან ხელმეორეთ მისწერა მათ პროკლამაცია და ითხოვდა მორჩილებას. ამ ცდამაც უნაყოფოთ ჩაუარა. მაშინ ბრახმორეული პაულიჩი ერთი ბატალიონი ჯარით და ზარბაზნებით გაემართა ძახეთისკენ. ამავე დროს აჯანყებულებმა გაუგზავნეს დესპანები ახალციხის ფაშას შერიფს და სთხოვეს დახმარება. შერიფი დასთანხმდა და თავის ჯარით დაეცა ახალციხეში რუსის მეციხოვნეთ, მაგრამ ვერაფერს გახდა. აბდულ-შაშა კი თავის ათასი კაცით, ეკვეთა რუსის მეგობარს შარაბეგს. ამან აფრინა კაცი პაულიჩთან და სთხოვა დახმარება. შარაბეგს ფიცხლავ მოაშველეს 200 კაცით მაიორი თ. ხავარსამიძე. იგი შეუერთდა შარაბეგის ცხენოსან ჯარს და სოფ. პეტრიშთან მოხდა ცხარე ბრძოლა. მამაცათ ეკვეთა ხავარსამიძე აბდულა ფაშას და დაამარცხა. ამან შეაშინა შერიფ ფაშა, და ვეღარ გაბედა ახალი ბრძოლა და მიუყრდა თავის კიხეში. ამრიგათ აქაც მესამე ქართველმა თ. ხავარსამიძემ იხსნა რუსის ჯარი ახალ ხიფათისაგან.

26 თებერვალს პაულიჩი თავის ჯარით და ზარბაზნებით მიადგა სამეგრისის მონასტერს, რომელსაც შეფარებოდენ რამდენიმე ათასი აჯანყებულნი. ამათ გუშაგებს ეკვეთა პოლკ. ტიხანოვსკი და დაამარცხა. შეიქნა მედგარი ბრძოლა. რუსის ზარბაზნებს ვერ გაუძლო მონასტრის კედლებმა, ძახნი შეეფარენ მთებს. „აჯანყებულთ მოუკალით 400 კაცი და ორიც ტყვეთ წავიყვანეთ. მსენი იქვე ბრძოლის ველზე ჩამოვარჩვეთო“, სწერს პაულიჩი რუსის იმპერატორს.

პაულიჩის გალაშქრებას სულ სხვა რიგათ აგვიწერს. ლავით ბატონი-შვილი: „მაშინ მარკიზი მოსულიყო თბილისს. სცნა რა ესე, მოკრიფა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარემართა და მოვიდა ხაშმსა, შეესია სოფელს და მოასვრევიანა (ე. ი. ვაჟლიტა) უბრალონი ქრისტიანნი-ვიდრე ასამდე ჩვილითურთ, მზგავსათ იროდისა. და მუნ მოჰკლეს ხიშტითა. მონაზონი აბაშიძის ასული მარიაჲმ, დედიდაშვილი მეფისა ირაკლისა, ოთხმოცდაათისა წლისა დედაკაცი“.

მემატინეს ცნობით გამოდის, რომ მარკიზ პაულიჩს, ამ „განათლებულ“ იტალიელს გამოუჩენია დიდი მტარვალობა: თოფით, ცეცხლითა და მახვილით. შესვენა იგი უბედურ ქახეთს. გაუყვლიტია ბავშვი, დაურჩია ტყვეები და ხიშტებზე აუგია ღრმით მოხუცებული მონახუნები. ასეთი სიმხეცე არ ჩაუდენიათ ივერიაში, თვით უფსაშინელეს მტარვალოთ, შაჰ-აბაზს და მამედ-ხანს.

რუსის ჯარის შეწყვეტამ და ასეთმა სასტიკობამ შიშის ზარი დასცა ქახეთის აოხრებულ და დამშუფელ სოფლებს; მათ დაეკარგათ ყოველი იმედნი. სასოწარკვეთილნი მოდიოდნენ ისინი პაულიჩის წინაშე. ამით პირველი მაგალითი მისცა საგარეჯომ. მას მიჰყვეს ქაჯბეთი, ძანდაურდი და მანავი. მანსაკუთრებით შეშინებულნი იყვენ თავადები. 29 თებერვალს რუსის ჯარი მიადგა ს. ძოდალოს; გაფანტა რაზმელები, ჩამოაჩრა ტყვეები და გაათავისუფლა ციხეში დამწყვდეული 80 სალდათი. აქ ეახლენ მარკიზს ძიზიყის თავი კაცები და განუცხადეს მორჩილება. ამრიგათ მთელი ძიზიყი დამორჩილდა რუსის მთავრობას. ძიზიყის დამშვიდებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით რუსის მომხრეთ-დ. ანდრონიკაშვილებს, განსაკუთრებით სიღნაღის მოურავს იოსებ ანდრონიკაშვილს. ეს ვაჟბატონები დატრიალდნენ ხალხში, მოხიბლეს ფიცით, დაპირებით და აყრილი ხალხი ცოლ-შვილით დააბრუნეს სოფლებში. ამრიგათ ძალამ და ხრიკებმა გაიტანა თავისი, ქუდრი მოახდევინა ამაყს და გაბოროტებულ ძიზიყელს, რუსის მთავრობის წინაშე.

შემდეგ პაულიჩი დაიძრა თელავისკენ. სოფ. ჩუმლაყთან მას გზა შეუტყრეს ქახელებმა. მათში იყო თვით ახალი მეფე ბრიგოლი. აქ კიდევ სკადეს ბედი და დაუშინეს რუსებს თოფები, მაგრამ დამარცხდნენ და გაიფანტნენ. რუსებმა დაიღეს სოფელი, გადასწვეს ერთიანად და ჩამოაჩრვეს ხუთი კაცი. ამ ბრძოლას ღავით ბატონიშვილი აგვიწერს სულ სხვა რიგათ და აჯანყებულთა დამარცხებას აბრალებს მარტყოფის მოურავს ნინია ზურაბიშვილს, რომელმაც თურმე სულ სხვა გზით მიიყვანა რუსები სოფელში, რა მარტს მარკიზი ავიდა ს. მელისციხეს. აქ მას ჩამოეგებენ თელავის მაზრის ფავდ-ახნაურნი, მოინანიეს ცოდვები და მიიღეს ერთგულობის ფიცი. შერაგე დღეს პაულიჩი მივიდა; თელავს, რუსის ჯარის დანახვაზე რაზმელებმა ახსნეს ალყა ციხეს და გაიფანტნენ უომრათ. მხოლოდ ტრანშეებში მოხდა მკირე შეტაკება.

სოფ. არტანის კიდევ გიუტობდა და არ იხრიდა ქედს. ტიხანოვსკის რაზმი შეესია სოფელს და გადასწვა ერთიანად. მაგრამ ყველას გადააკარბა სიმკაცრით უშაკოვმა. მან სამეგალითოდ დასაჯა თიანელნი; ტყვეთ წაყვანილ 15 კაცისაგან აარჩია 8, როგორც აჯანყების მეთაურნი; და შიგ სოფელში ჩამთარჩია მართი თვით მეფე ქახეთისა; ბედშავი

ზრიგოლი დანებდა მთავრობას. იგი გაგზავნეს რუსეთს და დასაჯეს ერთი წლის ტუსალობით. რუსის ხელშეწყობის ბრძანებით ზრიგოლ ბატონიშვილი ჩასვენს პეტროგზავოდსკის ციხეში. ამით დასრულდა ძახეთისა და მთიულეთში პაულიჩის და რუსის ჯარების მოქმედებანი. შემთავრდა ქართველი ერის ტრადიციის მეორე აქტი... ხიშტებით, ზარბაზნებით, სარჩობელათი, ცეცხლითა და მახვილით რუსის მთავრობამ ჩააქრო სიძარბო და დაუღუპა ენა საშინლათ დაჩაგრულ ქართველ ხალხს. ცრემლი და ვაება გაბეჭდა მთელს ძახეთში. არაგვის პირი, მთიულეთი და ალაზნის ტურფა ველი წარმოადგენდა, უსასტიკეს შტრისგან აოხრებულ მდელს. მშინავდა მწარეთ უნუგეშო ხალხი, ღვრიდა იგი მხურვალე ცრემლებს. მხოლოდ ლაღობდა ტლანქი ძალმომრეობა, ხარობდნენ რუსის მექრთამე ჩინოვნიკები... ქვიფობდნენ ჩინ-ორდენის მოლოდინში სამშობლოს მოლაღატე რაინდები. მშვიერი, გვემული და სასტიკათ დარბეული ძახეთის ხალხი ისევ გმინავდა მწარეთ და ღვრიდა ცრემლებს.

XVIII. ძახეთის მეორეთ აჯანყება

I

ჩააქრო თუ არა ძახეთში პირველი აჯანყება, პაულიჩიმ თავი დაანება მთავარმართებლობას და გასწია პეტროგზავოდს. ღვით ბატონიშვილის სიტყვით, მას პირობა მიეცა ძახეთის ხალხისთვის, ვინცამდგომლებ იმპერატორის წინაშე და მეფეთ გამოვაგზავნიებ რომელიმე ღირსეულ ბატონიშვილსაო. ნებათაშორის ძახეთის დაწყენარებაში ამ ხრიკსაც უმოქმედნია. პაულიჩიმ ძლიერ კარგათ იცოდა, რომ ეს დაპირება სულ ტყვილი ოცნება იყო და ამიტომ მარტშივე მოშორდა ივერიანს. მის ნაცვლათ ამავე წელს აპრილში მთავარმართებლათ გამოგზავნეს ნიკოლოზ რტიშჩევი, უნიკა და უმნიშვნელო ღენერალი, მასთან ქართველების მოძულე და სომხების დიდათ მოყვარული.

არ გასულა ერთი თვეც და რევოლიუციის ალი კვლავ მოედნა მთასა და ძახეთს. ახლან აჯანყების ამტეხი შეიქნა ალექსანდრე ბატონიშვილი, ეს „შეუღარებელი საბერველი ყოველგვარ ამბოხება რევოლიუციისა.“ ძვლავ გაისმა ალაზნის ელზე თოფ-ზარბაზნის გრილი, კვლავ გადაიწვა სოფლები და დაიღვარა ქართველი სისხლი...

ჩვენის აზრით ეს მეორე აჯანყება იყო პირდაპირ სიგნაფი. ისედაც ფეხქვეშ გათელილს და მიწა-მტკრათ ქცეულ ხალხს აღარ გვიჩვენოდა ასისიანება რადგან აღარ ქონდა არც ძალა, არც სურსათი და ცოლ-შვილიც შიმშილით ეხოცებოდა. ნეტა ვისი ბმელით მოქმედობდა ალექსანდრე ბატონიშვილი?! 12 წლის განმავლობაში მას ვარგათ უნდა გეუცნო სპარსეთის შაი და მისი მემკვიდრე, მათი უნაყოფო დაპირება და ბაქიება, მათი სილაჩრე და გაუბელობა. ღიდ იმედებს არც ოსმალეთი იძლეოდა. ახალციხის ფაშა

შერჩევი, როგორც გავიქანით, იყო უნიკო და შინაარსი, მრევნისა და შარაბაძის ხანები კი რუსებისაგან მოსყიდულნი. მრევნის ხანმა ჰუსეინმა 20,000 მანეთი კი ჩაჯიბა, რომელიც შაიმ გამოუგზავნა ალექსანდრე ბატონიშვილს აჯანყების მოსაწყობათ. ღარიბ ღალესტანი; მაგრამ ლეკებთან არიყვენ სიძიდლონი. თუმც კარგი ვაჟაკნი, მაგრამ ჩვეულონი ხაფხის დარბევასა და ცარცვა-გლეჯას; მათ არ შეეძლოთ გამკლავებოდნ რუსეთის გაწრთენილ ჯარებს; აღტუქრულით სამხედრო დისციპლინით და თოფხარბაზნით. მაშ ვილას იმედი ქონდა ალექსანდრეს; დასავლეთ საქართველო მას არ დაეხარებოდა, რადგან იმდროს საქმის ვითარება ისეთი იყო. ასე გაშინჯეთ არც მართლი გაუვებოდა მას, რადგან გლეხობა ხელშეწყობდა დიდ ფეოდალებს, ესენი კი მოახიბლული იყვნ. რუსის წინ არდენებთ და ჯილდო-ჯამაგირებით. შეითელი ოქრო და სიზილცი ჩაღბოდა. ნამდვილ სასწაულებსა და სიძიდლონი.

შიუხედავთ ამისა იყრ ერთი მიზეზი, რამაც ააგიზგიზა აჯანყების ილი. ის იყო დიდი ნაპოლეონი. საფრანგეთის გმირი-იმპერატორი იმ ხანებში ნაფოტაციით ამხნვრედა შეროპაში იმპერიებს და ქმნიდა სახელ-სამტფოებს. მან დაამარცხა პესტრია, იტალია, ისპანია, ინგლისი, პრუსია და ბოლოს სწორეთ 1812 წელს გაზაფხულზე ნახევარი მილიონი ჯარით წამოვიდა რუსეთის იმპერიის დასამხობათ. ბოროდინოს ველზე მოხდა დიდი ბრძოლა. ნაპოლეონის უძლეველი ჯარი სამ დღეს შეაჩერა რუსის მარცხენა არმიის სარდალმა გმირმა ქართველმა თ. პეტრე ბაგრატიონმა, რომელსაც ნაპოლეონმა აღრიყე შეძლია საქართველოს და მთელი ძაქასიის შეტობა, ოლონდ ჩვენსკენ გადმოდიო. მაგრამ გმირმა არ ულაღატა ფიქს და რუსეთის ერთგულობაში დალია სული; ბაგრატიონის მძიმეთ დაქრამ ბრძოლის ველზე არია რუსის ჯარი, იგი დანჯოზა და შოვაშურა მოსკოვს, რომელიც აღრიყე გადასწვა რუსის მთავარსარდალმა კუტუზოვმა. მაგრამ ჩვენსკელი ნაპოლეონ თავის არმიით მიხდვა გადამწვარ მოსკოვს; ამ რუსეთის გულს და დაბინავდა ძრეილში. შიშის ხარმა მოიცვა მთელი რუსეთი. შიშმა დავეთრები აურია რუსის მთავრობას. ამ დროს არავის ცალოდა საქართველოსთვის. შევლას უმთავრესი ფიქრიდა ზრუნვა იყო რუსეთის გადარჩენა, რაც მოხდა შემდეგ საშინელი უხრეების წყალობით.

ამ დროს დიდი ამბები მოხდა აგვისტოში 1812 წელს. ამ ნაპოლეონის შემოსევაში და გამარჯვებამ დაუბადა დიდი იმედი ალექსანდრე ბატონიშვილს და საფერქების აჯანყების სცესლი მთისა და ძახეთში. ნალონი საფრთოვანა ამ ამბებმა; ამას ალექსანდრემ მშვენივრათ საული აღლო, მაგრამ ანლაქ მისი და ხალხის სურვილები ჩაყრეს ისევე მართლ-ძახეთის თავაღებმა; ღიშიტრა და ივანე მარბელიანებმა, ნინია ჩოლოყაშვილმა; იოსებ ანდრონიკაშვილმა. პატა შვეკავაძემ და სხ. ზანსჯუთ-

რებით თავი ისახელა ლეიტენანტი მარტინი, რომელიც შეესია ძახეთს ცეცხლითა და მახვილით და ქართველის სისხლში ჩაარჩო ხალხის წმინდა სურვილები.

ასეა ყოველთვის; სადაც არ არის ერთობა, იქ არაფერი კეთდება საუკუნოებით დასუსტებულს, ჭირით და შიმშილით დაავადებულს, ახალი რევით და აჯანყებით წელში გაწყვეტილს პატარა საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეს ცალკე ამა სად ექნებოდა იმდენი ძალა, რომ გამკლავებოდა ზარბაზნებით შეიარაღებულს თუ გინდ მცირე რიცხოვანს. რუსის ჯარებს; მეტადრე როცა ამ ჯარს გვერდით უდგა დამხმარეთ. პრავლ-რიცხოვანი ქართველი თავადობა; სამღვდლოება და სომხის ბურჯუაზია. ასეთ პირობებში უსათუოდ უნდა დამარცხებულიყო ძახეთ-მთიულეთი და დამარცხდა კიდევ, მით უმეტეს, რომ მათ არ ყავდა ნიჭიერი სარდალი.

ძახეთის მეორე აჯანყებამ იფეთქა მაისში 1812 წელს, მაგრამ შეწყდა უცებ. იგი გაჩაღდა სექტემბრიდან, როცა ძახეთში შემოიპარა მრევნიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი. მისი აგენტები იყვნენ ჯორჯაძე და რაფიელ ერისთავი აღრევე დადიოდენ მთასა და ძახეთის სოფლებში და აწყობდენ აჯანყების საქმეს. ზღვებს გარდა ამათ მიიძხრეს ბევრი თავად-აზნაური, მათ შორის სიღნაღის მარშალი ნინია ანდრონიკაშვილი. ზაიგო თუ არა ეს ამბები რტიშჩევმა მაშინვე შეაჩერა ძახეთში კომისიის მოქმედება და გაგზავნა ოთხი საიმელო თავადი აჯანყების ჩასაქრობათ სხვადასხვა დაპირებით.

ბიძვე მაისში ლეტსტინიდან ჩამოვიდენ ლეკები და მოედვენ ძახეთის სოფლებს. თელავის კამენდანი. შმატოვი თავის რაზმით გავიდა ალაზანში, შეეხა ლეკებს, დაამარცხა და გაფანტა. ლაბრუნების დროს გზაზე წააწყდა ჩასაფრებულ ძახელს და საშინლათ დამარცხდა. ამევე დროს გაემურა ძახეთისკენ ლენ. სტალი 600 ხალდათით, შეებრძოლა აჯანყებულთ სიღნაღთან, დაამარცხა ისინი, გაიარა მიზიყის სოფლები და დაათიცა ხალხი ერთგულობაზე; აქედან ავიდა თელავში, მეორე დღეს შომბორის გზით ჩამოვიდა თელავში ლენ. ლეიტენანტი მარტინი, რომელიც რტიშჩევმა დაავალა მიეღო ძახეთში მყოფ ჯარების უფროსობა. მარტინიანმა გაიარა ჯარით ალაზნის ორივე ნაპირებზე, ერთგულობის ფიცი მიაღებია ხალხს და დაბრუნდა თბილისში. ამასთან ერთად რტიშჩევმა დაავალა ბამბაილის მოურავს, გამოუცხადოს თათრებს, რომ 200 ბაჯალლო ოქროს (ე. ი. 6,000 მანეთს) მიიღებს საჩუქრათ ვინც ცოცხალს მომგვრის ალექსანდრე ბატონიშვილსაო. ამ კეთილშობილი ხალხის სასახელოთ უნდა ითქვას, რომ მათ შორის არ აღმოჩნდა არცერთი ბირი, რომ ჩაედინა ეს მზაკრული საქმე. ამოდენა ოქროს ვერ მოხიბლა ერთი უბრალო თათარიც კი, რათა გაეცა მათ შორის შეფარებუ-

ლი მრეკლე მეფის შვილი ალექსანდრე. სამი თვის შემდეგ სომეხმა იოსებ ბებუთაშვილმა აცნობა რტიშევის ჯაშუშის პირით შევიტყვე ბატ. ალექსანდრე 25 აგვისტოს წამოვიდა მრევნიდან მართლში და მიიღეთ ყოველივე ზომა მის დასაქერათო. რტიშევის ბრძანებით მაშინვე შეკრეს ყველა შემოსასვლელი გზები. ალექსანდრე მიინც გაუსხლტა დარაჯებს, გავიდა მტკვარში და ავიდა თიანეთს.

ალექსანდრეს მისვლამ დიდი აღტაცება გამოიწვია ხალხში. იგი მაშინვე გამოაცხადეს მეფეთ. მართველ ხალხს ისე შეაძულეს რუსის სალდათ-ჩინოვნეიკებმა რუსული მართვა-გამგეობა, რომ იგი უზომო სიხარულით ელოდა ისევ ძველი რეჟიმის და მეფობის აღდგენას. ალექსანდრეს მოსვლამდე მთასა და ქახეთში ნიადაგი მოამზადეს მის დასახვედრათ გოჯასპირ ნათანიშვილმა და პაპუა აბელაშვილმა, ბატონიშვილი მობრძანდება და იარაღი აისხით რუსების გასაქრეტათო. ამ ტომ ალექსანდრეს ჩამოსვლა ელვასავით შოედო მთელ ქახეთს, მთასა და მსეთს. იარაღ-ასხმული ხალხი დაიძრა თიანეთისკენ. ბატონიშვილის ხილვით მათ აღტაცებას არ ქონდა სახლვარი. იმათ ნათლად წარმოუდგათ ძველი დრო, მრეკლე გმირი და მტერთან ბრძოლა. ტკბილმა ოცნებამ და უზომო სიხარულმა დაავიწყა ხალხს ზნელი სინამდვილე, რუსის ტოლანქი მართვა-გამგეობა, უნამუსო, მექრთამე ჩინოვნეიკები და ევლური სალდათი, დამცირება შიმშილი და გაკვირება. საქორწინოთ შოიკაზმა 12 წლის დაქვრივებული ქვეყანა. მას ეწვია სასურველი სიძე, მეფე ალექსანდრე, დვიძლი შვილი პატარა ქახისა. მს დღე იყო ქართველი ერის დღესასწაული, ერის ზეიმი. იფეთქა ხალხის სულში იმედის სხივმა, ეს იმედი გაუძლიერა მას ნაპოლეონის გამარჯვებამ და მოსკოვის დაქერამ. ამიერიდან ეკლებოდა ნიადაგი რუსეთის ბუმბერაზობას და მისი არმიის უძლეობის ლეგენდას.

ბატ. ალექსანდრეს ჩამოსვლამ ქახეთში მეტათ ჩააფიქრა რუსის მთავრობა. იგი სწრაფათ შეუდგა სამზადისს და გაგზავნა ჯარები აჯანყებულთა წინააღმდეგ. პირველი ბრძოლა მოხდა 20 სექტემბერს სოფ. ბილდასთან. აქ შეებენ პოლკ. ტიხანოვსკი და პრლკ. მრისთავი ალ. ბატონიშვილს ორი ბატალიონი ჯარით და ზარბაზნით; ცხარე ბრძოლის შემდეგ დამარცხდა ალექსანდრე და თავი შეაფარა სოფ. ხაბუეს. ტიხანოვსკიმ გადასწვა ს. შილდა და დაბანაკდა შაშანის ფონზე. ბატ. დავითის მოწმობით ამ ბრძოლაში მოუკლეს რუსებს 5 ოფიცერი და 200-დე სალდათიო. ამ ბრძოლაშივე მოკლეს ლეკთა ბელადი მისაილი.

მთიულეებმა დაკეტეს ორივე მხრით სამხედრო გზა და მოამწყვდიეს შასანაურში პოლკ. პეჩორსკი თავის ჯარით. პეჩორსკის საშველათ ტ გზის გასახსნელათ ბორჩალოდან გაგზავნეს პოლკ. ქრაბბე ერთი ბატალიონი

ჯარით. ამავ დროს ძველიდანაც წამოვიდა მაშეელი ჯარი, ეგერთა ორი როტა ზიორ ზურლებუის უფროსობით. ამვე დროს დაიბრა ჯარით მი-ზაისკენ ქახეთის რისხვა ღენ. ღიმიტრი ორბელიანი და 27 სექტემბერს მივიდა სიღნაღს. აქედან-მეორე დღესვე გასწია შაშანის ფონისკენ. გზაზე ჩასათრებული წითელი რაზმელები თოვის სროლით აძლევდენ მოსვენებას, მაგრამ მაინც უვნებლათ შეუერთდა ტიხანოვსკის. აქ შეიკრიბა, მთაში გაგზავნილთ გარდა; რუსის მთელი ჯარი. იგი არ იყო დიდი მაგრამ ეს ჯარი იყო გაწვრთნილი, აქონდა ზარბაზნები და სარდლობდა დიდათ ნიჟიერო კაცი ღიმ. ორბელიანი. ბატ. ალექსანდრეს შეეძლო ამ ჯარის დამარცხება, მაგრამ ეს ერიდებოდა ბრძოლას, რადგან მოელოდა შველას ლაესტნიდან და ქრეწნიდან.

ბატ. ლავითის სიტყვით, ღიმ. ორბელიანი შეებრძოლა კახელით ნორჩებთან. აქ კორის მხრით ეკვეთენ კახნი რუსის ჯარს და მიაცუნეს დიდი ზიანი, მოუკლეს 200-დე კაცი, აქ ღიმ. ორბელიანს ტყვეთ ჩაუვარდა იოსებ ძამანიშვილი; რომელიც მაშინვე ჩამოაჩვენეს. შავ ტყეში მოხდა ბრძოლა; აქაც დაუხოცეს რუსებს 100 კაცი. ღ. ორბელიანი მიადგა ს. მელიხციხეს, წაუვიდა ცეცხლი და გადასწვა ერთიანად შემდეგ მიადგა ალაზანს, გავიდა შაშანის ფონში და შეუერთდა ტიხანოვსკის, ხოლო სოფ. შაშანი ერთიანად გადასწვაო. ორბელიანი გაემართა საბესკენ, მაგრამ ბატ. ალექსანდრე-მოერიდა ბრძოლას და გასწია მელისციხისკენ. ორბელიანი დაედევნა უკან კოფოლების და ვენახების დაწვით. ალექსანდრე მივიდა ჩალაუბანს. აქ შეუერთდა მას ლეკთა ბელადი ალისკანტი 5,000 კაცით. ამჟღინა ჯარით ალექსანდრე მიადგა სიღნაღის ციხეს ასაღებათ, აქ მოუხდა ბატ. ალექსანდრეს დიდი მარცხი; იგი მოექცა ორ ცეცხლ შუა: წინდაწინ მოეგებენ მეციხოვნენი, უკნიდან კი დაეცა ღიმ. ორბელიანი თავის ზარბაზნებით, ეს იყო ღ. ორბელიანის წინასწარ მოწყობილი გეგმა. რტიშჩევის სიტყვით, აქ, სიღნაღთან ბატ. ალექსანდრეს დიდი ზარალი მოუვიდა, დამარცხდა და გაიქცა. შაქცელს დაედევნენ რუსებმა და სიღნაღის სომხებმაც.

ბატ. ალექსანდრე 5,000 კაცით ავიდა ჩალაუბანს და აქედან გაემართა შანაისკენ, რადგან შეიტყო, რომ რუსებს მოსდით ჯარი ღენ. სიმონოვიჩის სარდლობით. ეს სიმონოვიჩი სამი ბატალიონი ჯარით გაგზავნა მთაში რტიშჩევი. სამხედრო გზის განახსნელათ. მაგრამ ამის მოსუღამდრ ეს მძიმე საქმე გაეკეთებიათ არაბბეს, პეჩორსკის და ზურლებუმს. ამათ დააწყნარეს მთიულთა აჯანყება და გახსნეს გზა. ღენ. სიმონოვიჩი მაშინვე დაბრუნდა შანაისკურიდან და წამოვიდა ქახეთის გზით, რათა შეეერთებოდა ღიმიტრი ორბელიანს.

ბატ. ლავითის მოწმობით სოფ. ჩალაუბანთან მომხდარა დიდი ბრძო-

ლა. ღიმ: ორბელიანსა და ბატ. ალექსანდრეს შორის. აქ ბრძოლაში გაწყდა 300 რუსი და ორბელიანი იძლიაო. ეს ბრძოლა არ არის აღნიშნული აქტებში.

28 ნოემბერს სოფ. მანავთან ღენ. სიმონოვიჩი შეუერთდა ღიმ. ორბელიანს. აქ რუსის ძალა სამხრეთთა გაიზარდა. მათ შტრიკებსა და ზარბაზნებს. ძნელათ თუ გაუძლებდნენ ბატ. ალექსანდრეს ჯარი. შეეკაცობა და მამული შეიღობა: აქ ვერას ვახდებოდა. მს. კარგათ იცოდა თვით ალექსანდრემ, ამიტომ დასტოვა მანავის ციხე და გადავიდა ჩაილოუს. ბატ. ღავითის სიტყვით, აქ მომხდარა დიდი ბრძოლა. სალამომდინ გაწყვიტეს 200 რუსიო. ამავდროულად აღნიშნავს თვით ღენ. ჩტიშევი, სიხარულით აღწერს რუსის ჯარის გამარჯვებას, მაგრამ სდუმს თუ რა საშვალეობით მოიპოვეს ეს გამარჯვება. ბატ. ღავითის მოწმობით კი, სოფ. ჩაილოუსთან ბრძოლაში რუსის ჯარის დიდი ზიანის შემდეგ, იმ დამსვენებელ რუსებმა გაუჯახენეს ჩუმათ, დესპანე: ღეკთა ბელადს ალისკანტეს, მისცენ დიდი ქრთამი და აღუთქვეს უნებლათ მხედრობითა თვისითა განტევება: ხოლო ალისკანტემ დაუტოვა ალექსანდრე და განიპარა ღამესა მას მხედრობითა თვისითაო. რაკი რუსის ოქრომ გასკრა და ღეკებმა ღლალოტეს, ამის მხილველი კახნიც შემინდენ და სათითაოდ გაიპარენ შინისკენ. თვირ ბატ. ალექსანდრე გასცა თურმეთ. ბარძიმ ჩერქეზი შევიღმა. ღიმ. ორბელიანმა მისცა მას რედას სასყიდელი, გაატანა ერთი როტა ჯარი და ორი ზარბაზანი. შამცემი თავადი რუსის ჯარით დაეცა ღამე ჩუმათ ბატ. ალექსანდრეს და გაუფანტა რაზმი. ალექსანდრემ ძლივს მოასწრო გაქცევა, ავიდა ფშავში და იქიდან ხევსურეთს.

II

ასე უკუღმართად დასრულდა ეს მეორე აჯანყებაც. ღიმ. ორბელიანმა რუსის ჯარით, ზარბაზნებით და ქრთამებით ჩააჩრა ქახეთის აფროთოვანებულნი იმედები. ამის არ დასჯერდა თვირ: მიიტყუა ფაცით ქახეთის თავადები, აჩაფერს ზიანს მოგცემთო, ყველას გაპატივებთ. დანაშაულისაო, სტაცა მათ ხელი და თოკით გაკრულნი აახლო შილინისში რტიშჩევს. ამან კი ეს თავად-აზნაურნი გაგზანა ციშბირსო, ამით გათამამებულნი ღიმ. ორბელიანი შეიქრა ჯარით შიხისა და ქახეთში, ჩამოაჩრა რაზმელთა ბელადი მამაცი ჯალია ჯალიაშვილი და სასტიკათ დაარბია აჯანყებულთა თავდაზნაურთა სახლ-კარი, მამული და ქონება. ამ საგმირო საქმეებს სწადიოდა ეს „ქახეთის რისხვა“ ე მოსებ უნდრონი კაშვილის და მინია მრასტიშვილს დახმარებით.

ამ დროს თავი ისახელა აგრეთვე ცნობილმა გაშუშმა არხ. ელიგაფერ ზუკაკიშვილმა. ამ აგზნაში ბერმა დაიჭრა მრავალი უდანაშაულო მღვდელი და დიაკონი, სცემა თავის ხელით, დააგლიჯა წვერები და გა-

უგზავნა ობილისში რუსის ერთგულ მიტროპოლიტს ვარლამ ერისთავს. აქან კი გაუკითხავათ ვაკრიქა ისინი და გადაკარგა ციმბირში. მხოლოდ ეს სულიერი მღუფე, ეს „წმინდა“ მამა მიტროპოლიტი ღმობიერათ ეკიდებოდა და თავისუფლებდა იმათენც მისცემდა ქრთამად ათასს მანეთს, რასაც იმ დროს მღვდელთა უმეტესობა ვერ შესძლებდა. ამ სულიერი მღუფის წყალობით ბევრმა უდანაშაულო მღვდელმა და დიაკონმა დასტოვა თავისი ძვლები შორეულ ციმბირის ციხესა და ტიალს მინდვრებში.

მანარჯვებულმა რუსის მთავრობამ დაბეგრა ძახეთი და დაადო სამხედრო ხარკი (კონტრიბუცია); თითო კომლს შეაწერა 3 კოლჩ პური, 3 კოლჩ ქერი და 3 მანეთი. ადვილი წარმოსადგენია თუ რა აუტანელ გაპიჯვრებაში ჩაფარდებოდა ისედაც დამშეულ-გალატაკებული ხალხი ამ შტამე დაბეგრით! კეთილმა ალექსანდრე იმპერატორმა არ მოუწონა რტიშჩევს აოხრებული ძახეთის დასჯა მძიმე ხარკით. ასეთი ხარკი უფრო გააბოროტებს ხალხს და ხელახლა ააჯანყებსო. მაშინვე ბრძანა შეეჩერებიათ ეს უგვანო მოქმედება, მაგრამ გვიანლან იყო. შევლათერი უკვე აეყვლიფათ ხალხისთვის ცემით და მათრახით. იდგა ფეხქვეშ გათელილ მშვიერ ხალხში უმწეო კვნესა; ზარი და მწარე ტირილი.

ასე დასრულდა კახელთა ტრაღედიის მესამე აქტიც... კვლავ შეიღება ალაზნის ველი ქართველთა სისხლით, კვლავ სტანჯეს გამწარებული ხალხი, კვლავ ეწამენ გმირულათ ზოლოგოთაზე სამშობლოსა და თავისუფლების მოყვარულნი.

„ძახეთის ამბოხებამ ნათლად გამოაჩინა, თუ რა საძიგელი და აუტანელი მართვა-გამგეობის წესი იყო გამეფებული ჩვენში, რა უდიერარ იტანჯებოდა გარყვნილ და ბილწ მოხელეთაგან ქართველი ერი, რა გესლიანი პაროტებით და ზიზლით ეპყრობოდა. უცხო თესლის მოხელეობა ჩვენებურ კაცსა. შევლან ეს სიკეთე ვარდის გულივით გადაშალა ძახეთის ამბოხებამ და მარტო ბრმა თუ ვერ დაინახავდა, თორემ ბილულს არ გაუჭირდებოდა დანახვა იმ აზიურ ბარბაროსობის, რასაც სჩადიოდა ახალი მთავრობა და მრისტეს მოყვარე მხედრობა მართლმადიდებელ ქვეყანაში,“ ამბობს აღ. შრონელი.

მოტყუებით შეპყრობილ ძახეთის თავდაზნაურთა რიცხვი აღემატებოდა 80-ს. შევლან ესენი მისცეს სამხედრო სამართალში, სხვადასხვა ვადით უკრეს თავი ციმბირსა და კატორღაში, მათი მამული და ქონება ჩარიცხეს სახაზინოთ. ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგი მათგანი გაუგზავნიათ ციმბირს სრულიათ უდანაშაულოთ. ისინი დააბრუნეს უკან და მისცეს წართმეული ქონება. მნით აუწერელი გაქივრება, სიცივე, შიმშილი და დამცირება განიცადეს გზაში და ციმბირის სატუსალოებში საქართველოს

პოლიტიკურმა დამნაშავეებმა. საოცარი მხეცობით ეპყრობოდენ მათ რუსის დარაჯები და სატუსალოს უფროსნი.

4 წლის შემდეგ მოლბა. ალექსანდრე იმპერატორი და აპატია და ნაშაული მათ; ვინც მხოლოდ ერთჯერ მიიღო მონაწილეობა აჯანყებაში. დანარჩენები კი დასტოვეს ისევ ციხეში. აი ამათი გვარები: იურამ-თარხნიშვილი, პეტრე ავალიშვილი; წინია ალექსიშვილი; სამსონ ნათლაშვილი, იპოლიტე თუხარელი, სიმონ ციმაკურიძე, ივანე ჩერქეზიშვილი, ალადაგი შვილი, ივანე ალათაშვილი, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი, დავით ჩოკაშვილი, იოსებ მრასტიშვილი, პაპუა აბელიშვილი, ბისენ მაყაშვილი, პაატა მგალობლიშვილი, შარდან და ბრიგოლ ჯანდიერი და ივანე მაჩნაძე, სულ 18 კაცი. სრული პარტიება (აშნისტია) ამ 18 კაცმა მიიღო მხოლოდ 1 სეკტემბერს 1820 წელს, ე. ი. 8 წლის უზომო წამების შემდეგ. ამ დამნაშავეთა შეწყენარება მიხდა ახალი მთავარმართებლის ღენ. მრწოლოვის შუამავლობით. აჯანყების მეთაურნი კი და მათ შორის ალექსანდრე ბატონიშვილი გადაიხვეწენ უცხოეთში, ზოგი მსწალეთს ო ზოგიც სპარსეთს, გაშორდენ სამუდამოთ ხამშობლოს ფირუხა ცას და ტურთა ბუნებას.

აქვე საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ აჯანყებაში იღებდა მონაწილეობას ორიოდ სომეხიც; მაგ., ავეტიკ ბეგი დიდ სამსახურს უწევდა. ალექსანდრე ბატონიშვილის, კაცო ახანოვს კი მთელი რაზმი ყავდა შემდგარი და ებრძოდა რუსებს კახელებთან ერთად. მაგრამ საერთოდ სომხის ხალხი და მეტადრე. მათი ბურჟუაზია იყვენ რუსის მთავრობის აშკარა მომხრენი. ბევრი სომეხი არ თაკილობდა ჯამუშის სამარცხვინო როლს და ატყობინებდა რუსებს ქართველთა მოძრაობის ყოველი ნაბიჯს. სომხების ასეთი ამაგი შესაფერათ დააფასა მთავარმართებელმა რტიშჩევმა და გამოსთხოვა იმპერატორს მათთვის ეგრეთ წოდებული „ღრამატა“, ე. ი. უზენაესი ნდობა და მადლობა ერთგულობის ნიშნათ.

ჩვენ აქ შეგვიჩრდით მთიულეთის და ქახეთის აჯანყებაზე, რადგან ბევრს საგულისხმოს. გვამცნევენ ეს აჯანყებანი და მათი გამომწყვენი მიზეზები. საჭიროა ამათ კარგათ ვაეცნონ როგორც რუსის მთავრობა, ისე თვით ქართველი ერი. პირველნი შეიძლება ჩახედენ თუ როგორი მართვა-გამგეობაა საჭირო იმპერიაში შესულ უცხო ტომთათვის, რომ გაიერთგულონ ისინი. ქართველები კი შეიგნებენ, რომ მხოლოდ საკუთარი ძალ-ღონით, კულტურული შრომით, თანხმობით და საერთო მოქმედებით შეუძლია პატარა ერსაც კი აღიღვინოს გაქედილი უფლებანი, შექმნას ცხოვრების სალი პირობანი და გასქედოს სასურველი მომავალი. ასეთი საგულისხმო მასალები უზებათაა განუეული თვით რუსის მთავრობის მიერ შეკრებილსა და გამოცემულ აქტების უზარმაზარ ტომებში, რო-

ნელთა ვაცნობა ფრიად საჭიროა შეგნებულ ქართველისათვის. აქვე უნდა შევნიშნოთ. რომ საყოყნადებო საბუთი არ დაიბეჭდა ამ აქტებში სხვადასხვა მიზეზის გამო, ზოგი დასწევს და ზოგიც გაგზავნეს პეტროგრადში, მაგრამ რაც დაიბეჭდა, ისიც საკმაოდ ნათელ ყოფს რუსის მთავრობის პოლიტიკას და მართვა-გამგეობას საქართველოში. ეს აქტები გვიწლიან თვალწინ რუსის სალდათ-ჩინოვნიკის მსუნაგობას, ევლურ მოქმედებას, სინხლტეს და მასთან ქართველი ერის საშინელ ტრაგედიას წარსულ საუკუნის პირველ ნახევარში.

ქართველი ტრი არასდროს არ ყოფილა რუსების ორგული და მოძულე. მე-16-ტე საუკუნის დამლევინდან 200 წლის ხანაში ქართველი იშვირა ხელს ჩრდილოეთით, თხოულობდა მფარველობას და შენატროდა რუსებს. შეგონვლას საქართველოში. მან გადასცა რუსეთის იმპერიას თავისი თავი, თავის სიცოცხლე, სისხლიანი ჯვარი, ხარწმუნობა, იმედები და ის, რაც ყველაზე უფრო ძვირფასია ერისათვის, — პოლიტიკური თავისუფლება: გადასცა იმ ღამე რუმენით, რომ დიდი რუსეთი იქნებოდა მისი მფარველი ანგელოზი, უხალა რაინდი, მშვიდობის დამყარებელი და იმ სასურველ გაკემოს შემქმნელი, რომელშიაც შეეძლებოდა ქართველს სამოქალაქო ცხოვრების, ეკონომიკის და ცროვნული კულტურის აღორძინება და განვითარება ასეთი მშვიდობა, ასეთი გარემო ქნატროდა მას კიდევ მე-16-ტე საუკუნედან. ეს მშვიდობა და ბედნიერება დაპირდა ქართველ ერს იმპერატორმა ალექსანდრემ თავის ქიბულ ნაწიფსტში. მაგრამ რუსის უსაზღვრო ხარბმა, მექრთაბემ, გარყვნილმა და უფლო მოხელეებმა, რუსის ტლანქმა მხედრობამ მალე გაუტრუეს რუმენიანი ქართველ ერს. ტ თავის უვანო საქციელით მიიყვანეს იმ ზომამდე, რომ არღნეთ-მეგრის ზოგიერთ კუთხეებს ადლებეს ხელში მახილი ტ და აღვრვიეს რუსის ხელდათის სისხლი თავის არსებობის, ოჯახის სიწმინდის, ქვლესიის და ვაქელილ უფლებათა დასაცავათ. და თუ გოველივე არას მოყვა საქართველოში დიდე სისხლის ღერა, სოფლების დარბევა და დაქცევა, ბავშვების ყლევა, ქალების ნამუსის ახდა, ტყვე ქართველთა ჩამორჩობა, ტომშირში გადასახლება, ხალხის უსაზღვრო აწიოკება და ათას სხვა საშინელებანი, ყოველივე ამის ერთადერთი მიზეზნი იყვნენ მხოლოდ რუსის ჩინოვნიკები და ხამხედრო პირები. ამან ამოწმებს აქტებში ნაწესდული მასალები, ამას ადასტურებს თავის იმპერიკოლოზ I-ს სიტყვები რუსის მართვა-გამგეობის შესახებ საქართველოსად მთელ ძველსაში.

IX. სო მ ა ხ ბ ი და მ ა რ. თ. მ. ლ. ე ბ ი

მარტენი და მეტი მანეთ-მთელეთის თუანების სისტორიასთან ურბულე მარტოთ საქართველოში წყობილხელ სომხებს და ვაქცნოთ მოკლეთ

თუ როგორი როლი ითამაშეს მათ იმ დროს, ან რაა ამ ხალხის სულისკვეთა და მისწრაფებანი.

„აქაური სომხები თავდადებით უწევდნენ სამსახურს ტყვენი უღიდებულესობის საქმეს. შველახე მეტათ კი თავი ისახელეს ძახეთის ამბოხების დროს. როდესაც მთელ საქართველოში კაცი არ დარჩა ჩვენი ერთგული (?!), მარტო სომხებმა არაპყ თუ არ მიიღეს არაფითარი მონაწილეობა აჯანყებაში, არამედ სიცოცხლეს და ქონებასაც არ ზოგავდნენ, რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდნენ მამულოთართა გასაფლევათ. ამას გარდა აქაური მთავრობა სომხებს უნდა უშადლოდეს, რომ დროზე და წინდაწინ გებულობდა თუ რას აპირობდნენ მეთამბოხენი და სად ქონდათ ბინა. ძახეთის სხვადასხვა კუთხეში გაბნეული ერთმანეთს მოწყვეტილი ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობით, რომელნიც სიამოვნებით და ხალისით ასრულებდნენ ასეთ სახითაჲთ ბინდობილიებას, ხშირად სიცოცხლეს ესაღმეწოდნენ სამსახურის ერთგულობის გამო.“ სწერს რტიშჩევი ალექსანდრე I-ს.

აი, ის ერთგულობის ატიტუცია, რომელიც მიუბოძა რტიშჩევმა სომხებს რუსის იმპერატორის წინაშე! მან სომხებს მისცა ვაჟკაცობის ყალბი დიპლომიც კი, მაგრამ ნამდვილი ხოტბა შეასხა მათ მწვერალთან და დაუშვობდას. ლათინური ანდაზაა: *divide et impera*. ი. ი. გაჰაფი. განხეთქილება შოაბდინე ხალხთა შორის და იმპატონეო, ასე მოქმედობდნენ ძველად რომაელები, შემდეგ სპარსეთი და ბიზანტია; ამ პოლიტიკას ადგა ერთ დროს ინგლისი და ასევე იტალია რუსეთიც. რუსის მთავრობისათვის მეტათ ხელსაყრელი იყო მძლავრება, შთოფი და განხეთქილება დაფიქსი ამიერ-მადეასიის მკვიდრთა შორის და ამ მიზანს ადვილად მიაღწია ამ ასი წლის განმავლობაში. ამ მიზნით იგი თანდათან ასუსტებდა ქართველ ერს და აძლიერებდა სომხებს საქართველოში გაღმოსახლებებით, დახმარებით და სხვადასხვა უპირატესობით.

რუსეთთან შეფუძებან დროს ივერიაში ბლომად იყვნენ სასულირო-ეგვიპ: შვილობილნი სომხები; ისინი ბინადრობდნენ უმეფარესად დაბაქალაქებში, მისდევდნენ ვაჭრობას და ხელოსნობას. ღირი ხანის მათ გავიგდოთ ხშილი და ხანჯალი, ნაკლებად ბილთ ეპყრათ ნემსი, სადგინი, მარჯატული, არჭანი და სასწოლი.

მეთერთმეტე საუკუნეში სულჯუკის თურქებმა სამხრდალო დაბსხეთეს სომხთა სამეფო სომხეთის ჩრდილო ნაწილი დიდი მეფე დავით აღმაშენებლის დროს შევიდა საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში. იმ დროს ვიწვენი სომეხები გაღმოსახლდა ზენში. თავისი წილის განმავლობაში სპარსეთის ბილენი და მთავრობი ნამდილო მამიდას უწევდნენ სომხებს დასაფიქსი ჰისხობით იტადენ, მათ ქონებას და მშვიდობიან ცხოვრებას.

შხადო რაინდმა, გულკეთილმა და შოვინიზმს მოკლებულმა ქართველმა ძმასაფიო შეიტკბო შემოხიზნული სომეხი და უწყევლა მას ყოველგვარ დახმარებას. როგორც სასახლეში, ისე სამსახურში ბევრ სომეხს ეკავა საპატრიო ადვილი, მაგ., არლუთაშვილებს, მუშანიშვილებს, ბებუთაშვილებს. მელიქიშვილებს, შორდნაშვილებს და სხ. მათ ქონდათ მოპოებული დიდი ნდობა და პარტიის ცემა, მაგრამ სამწუხაროთ ასეთი პარტიე დაგმეს თვით სომეხებმა. მიწრო პირადმა ინტერესმა და კუჭის აღლომ ჩააქრო მათში მაღალი გრძობანი და გახადა უმადურნი, დაავიწყა ძველი ამაგი და პურმარილი. ღლეს მათ აღარ ექვივებოდათ ქართველები. ზერ კიდევ მრეკლე მეფის დროს სომეხები აწარმოებდენ ორქოფა პოლიტიკას, ერთსა და იმავე დროს ლმერთსაც უნთებდენ სანთელს და ეშმაკსაც, ე. ი. რუსებსაც უშლიდენ გულს ფიანდახათ და ეპატიებოდენ საქართველოში საბატონოთ, აღამამადხანსაც უზაფნიდენ ფულსა და ფეშკაშებს, მოუძლოდენ წინ მართლ-ძახეთის დასაპყრობათ.

ივერიის სამეფოს მოშლა და რუსის მართველობის დამყარება სომეხთათვის გადაიქცა ნამდვილ დღესასწაულათ. ამით ისინი მოელოდენ ლეკთა და თათართა აღაგმას, მყუდრო ცხოვრებას, თავის ვაჭრობა-ხელოსნობის აღორძინებას. სომეხთა ზოგიერთი მეთაურიც კი, როგორც მაგ., ქათალიკოსი იოსებ არლუთაშვილი, ოცნებობდენ კიდევ რუსის მთავრობის შეოხებით სპარსეთ-ოსმალეთის დამხობას და სომეხების სამეფოს აღდგენას. ამ მიზნით სომხის ბურჯუაზია და გავლენიანი პირნი ტკბილი სიტყვით, ლაქუცით, ქრთამ-ფეშკაშებით და სხვადასხვა მანქანებით ძლიერ დაუახლოვდენ საქართველოში მყოფ რუსის მთავრობას და გავლენიან ზინოვნიკებს, მოხიბლეს მათი გული. ყალბი ერთგულობით და წვრილმანი სამსახურით. ასეთი მოქმედება და მისწრაფება იყო სომხის ხალხის მესვეურთა პოლიტიკის მთავარი ძარღვი; ამიტომ არ გვიკვირს თუ რუსის უნიკო დენერალი რტიშჩევი გაება სომეხთა უჩინარ ქსელში და იმპერატორის ღრამატის სახით მიუბოძა მათ ერთგულობის დიპლომი. ამავე დროს კი ამ რტიშჩევმა უწოლა ქართველებს „ბუნტოვშიკი“ და მისცა მგლის ატესტატი.

ამგვარ ქსელში გაებენ შემდეგ სხვა მთავარმაროებელნიც, მაგ., მრმოლოვი, ჭასკევიჩი, ლუნდუკოვ-შორსაკოვი (ბოლოს მეფის ნაცვალი ლაშკოვ-შორონცოვი).

არ გვიკვირს, რომ ქართველი ხალხი რამდენჯერმე აჯანყდა სხვადასხვა ძლავას რუსთა წინააღმდეგ, ამავე დროს კი სომეხები გვერდით უდგენ რუსის მთავრობას, ჯაშუშობით და ენატანიობით აყვარებდენ თავს. მართველებს მოუსწეს მეფობა, ეროვნული მართვა-გამგეობა, ეროვნული ეკლესია, შკოლა და სამსჯავრო, ქართველ ხალხს დაადგეს მონობის მძი-

მე უღელი და უზომო ბეგარით გასწყვიტეს წელში. მართლ-მანეთის და-ბა-სოფლებში გაბატონდნენ რუსის მძარცველი ჩინოვნიკი და ეელური სალდათი. ისინი უბილწავდნენ და უწიოკვებდნენ ქართველს ცოლ-შვილს, ართმევდნენ ფულსა და ქონებას, რეკვიზიციით, ეგზეკუციებით და მთ-რახის ცემით აკლიდნენ სარჩოს, უკანასკნელ ლუკმას, აკეთებინებდნენ უფა-სოდ სამხედრო გზებს და აზიდვინებდნენ უფასოდ სამხედრო სურ-სათს, გაყავდათ ურმებით ბეგარაზე და მშვიერ კაცსა და საქო-ნელს აჩგრებდნენ მთელი თვეობით 300 და 400 ვერსის მანძილზე. მართი სიტყვით რუსის ადგილობრივი მთავრობა და სალდათ-ჩინოვ-ნიკები იზინდნენ ერთმორწმუნე ქართველი ხალხის მიმართ უსასტიკეს მტარ-ვალობას, რომლის წინაშე ქრებიან აზიის და აფრიკის მტარვალთა ჯო-ჯობხეთური მანქანებანი... რუსის მთავრობას თითქო დაესახა მიზნათ მო-კსპო ერთიანად ძოლხეთ-ივერიაში რაინდი, მამაცი და მშვენიერი ქარ-თველი ერი; ამავე დროს კი მთავრობას გადმოყავდა სპარსეთ-მსმალეთი-დან ასიათასობით სომეხი და ასახლებდა საქართველოს მიწა-წყალზე. სო-მეხი გაურბოდა სპარსეთ-მსმალეთში მტაცებელ ქურთებს და ბაშობუზუკებს ღ ეძებდა საქართველოში რუსის დროშის ქვეშ მყურბო, გემრიელ ცხოვრე-ბას. ის აბამდა მტკვრისა ღ ალაზნის აუზებში ჩარჩობისა ღ მეფახშეობის ოს-ტატურ ქსელს და ახვევდა შიგ გულუბრყვილო ქართლებს: და კახელოს. სეს-ხით, ფეშქაშით და ლაქუცა ენით ის ბეგრავდა მძიმეთ გლენსა და თავადს, მღვდელსა ღ აზნაურს, აკლიდა მათ ხელიდან სარჩოს, მამულსა ღ ქონებას.

ივერიის ვრცელი მახრები, მთელი კუთხეები, დიდი მესხეთის მეტი ნაწილი დასახლებულია დღეს სომეხებით; ამავე დროს ქართველ ხალხს სული ეხუთება უმიწობით. სპარსთა-მსმალთაგან შევიწროებულს, უმიწა-წყლო სომეხს სურდა მოეპოვა საქართველოში რუსის დახმარებით ახალი სამშობლო. ამიტომ არ ზოგავდა არავითარ საშუალებას, უძვრებოდა სულ-ში და აყვარებდა თავს რუსის მთავრობასა და ჩინოვნებს. სწორეთ ამი-ტომ იყო, რომ რუსი და სომეხი, ორივე ერთად წიხლავდნენ დაგლეჯილს და დაბეჩავებულ ქართველ ერს.

რუსებს ხანგძლივი ომები ჰქონდათ სპარსეთ-მსმალეთთან და მთის ხალხებთან. ამ ომების დროს ოქროს წვიმათ ცვიოდა მილიონები და ეს ამოდენა სიმდიდრე ჩადიოდა სომხის ჯიბეში. როცა ქართველი ერი უძ-ლოდა რუსის ჯარს სპარს-მსმალთა წინააღმდეგ და ღვრიდა მამაცად თა-ვის სისხლს, როცა ქართველი ერი ასაზრდოებდა რუსის ლაშქარს, ეზი-დებოდა მის ბარგსა და სურსათს, უკეთებდა გზებს, როცა ქართველი ერი კენესდა ბეგარის სიმძიმისაგან, ამ დროს არშინ-სასწორით და თვალთ-მაქ-ცობით აღქურგილი სომხის ვაჟარი, „პოდრიაჩიკის“ სახით უკან მისდევ-და რუსის ჯარებს; ყიდდა მათზე უზომო ფასებში პურს, ხორცს, სასმელებს, საწოვავებს, სამოსელს და ხვეტდა მილიონებს, ხვეტდა ბაჯალლო ოქროებს

და იესობდა ყუთებს, ჯიბეს და უბეს. ამას შემდეგ განა საკვირველია თუ რათ ძულდა ქართველ ხალხს რუსის მართველნი და მოხელენი ან რათ უყვარდათ ისინი სომხებს?!

შნიკო რტიშჩევს უკვირს, სომხებმა არ მიიღეს მონაწილეობა ძახეთის ამბოხებაშიო. ზანა სომხები გიჟები იყვნენ, რომ გარეოდენ აჯანყებაში! აბა რა ქონდათ სომხებს ასაჯანყებელი?! რა აკლდათ, რა აწუხებდათ?! რუსების წყალობით წარსული საუკუნე შეიქნა იმ ზღაპრულ სახედრათ, რომელიც აბნევედა სომხისთვის ოქროს ზოდებს და ბედნიერებას. ამიტომ მადლობის ნიშნად არ ზოგავდენ რუსის მოხელეთათვის ლაქუსს, ქრთ.მს, ფეშქაშებს, ჯაშუშობას და ენატანიობას, თუ გინდ ეს ჯაშუშობა ყოფილიყოს დამღუპველი ქართველი ერისათვის. მათი აზრით საქართველო იღუპებოდა და, რაც უფრო კარგად მოითბობდენ ხელს ის სჯობდა. ამიერიდან მათი ოცნება შეიქნა ქართველი ერის პარტახზე აეგოთ შინატანის სამეფო და ობილისი გაეხადათ სომხის დედაქალაქათ. ძავეასიის მთავარმართებელნიც თავზე უსვამდენ ხელს სომხებს, „ამ ერთგულ ყმებს,“ აქებდენ ტახტის წინაშე და რუსის იმპერატორებიც უგზავნიდენ მათ ღრამატას, მადლობას და მოწყალებას.

რტიშჩევს მიერ მოპოვებული სომეხთათვის უმაღლესი ღრამატა მოვიდა ობილისში 11 ნოემბერს 1813 წელს. შეინძრა ერთიანად ობილისის სომხობა, უსაზღვრო სიხარულმა აღიტაცა ისინი. ღიღის ზემოთ გადმოიტანეს სისახლედან ეს ღრამატა ფარჩის ბალიშზე დასვენებული; თავზე დაიდევს იგი სომხის მიტროპოლიტებისკოპოზებმა და შეასვენეს შანქის ტაძარში. მახარებულმა სომხებმა შაკრიკს აჩუქეს 100 თუმანი, გაღიხადეს დიდი ღვინო და ნადიმი, სადაც მოიპატივეს რუსის მაღალი მოხელენი.

„ღღევანდელი სომხები უსათუოდ შეუკურთხებენ რტიშჩევს, რომ საქართველოში დაბინაყებულ სომხებს ჯაშუშის დამბლა დააკრა და სათაკილო სახელით შეაცურა ისტორიაში“, ამბობს პლ. შრონელი.

არ ფიქრით თუ რას ფიქრობენ ღღევანდელი სომხები, მაშინდელი სომხები კი უზენაესად გახარებული იყვნენ რტიშჩევის ასეთი ატესტაციით და იმპერატორის ღრამატით. ილხენდენ, ქეიფობდენ გალაღებული სომხები, ამ დროს კი კენესოდა და გმინავდა მწარეთ მონობის მძიმე უღელში „ბუნტოვშიკათ“ მონათლული ქართველი ერი, მშვიერი, მწყურვალე, აწიოკებული და ფეხქვეშ გათელილი... აშკარად ჩანდა, რაც ძირს უთხრიდა და სამარეში აგდებდა ქართველს, ის ამდიდრებდა და ბედნიერებას გვრიდა სომხებს...

ასეთი იყო ამ ორი ერის მდგომარეობა იმ დროს; ასეთია მათი ვითარება დღესაც. ღა ეს საანბანო ქეშმარიტება ვერ შეიგნეს ჩვენი ზოგიერთმა პოლიტიკოსებმა. მგონებ დროა შევიგნოთ, რომ უმიწაწყლო სომხის ერი მედგრათ ეძებს თავისთვის ახალ სამშობლოს და ასეთად მიაჩნია მას ჩვენი საქართველო, სადაც ამ ასოცი წლის განმავლობაში

გადმოსახლდა კიდევ ერთ მილიონამდე სომეხი. ამათ დაიკირეს ზორ-ჩალო და მესხეთის მეტი ნაწილი, დაიკავეს ობილისი, ზორი, ოქლაღი, სიღნაღი და საერთოდ ივერიის დაბა-ქალაქები, იძენენ ახლაც დიდ მამულებს და ფეხს იკიდებენ მართლ-მანებში. ამ ბოლო დროს კი სომეხები ცდილობენ ჩაესახლონ ათასობით აქარა-მოაზღუდეთსა და აფხაზეთში, მოეკიდონ შავი-ზღვის ნაპირებს.

ძველმა არამელებმა, ე. ი. სომეხებმა წაგვართვეს ქართველებს ჩვენი პირველი სამშობლო მცირე აზიაში; წაგვართვეს არეზის აუზი და მანქის ტბის მიდამოები, ახლა მოგვდევენ უკან ამიერ-ქავკასიაში და მზათ არიან წაგვართვან ეს მეორე სამშობლოც... ახლაც ამ მსოფლიო ომის დროს ოსმალეთიდან გადმოიხვეწენ, შემოეფარენ ამიერ-ქავკასიასა და საქართველოს 300,000-დე სომეხი და იძენენ მამულებს სომხის ფარულ თუ აშკარა კომიტეტთა წყალობით. ამ ხალხს საუცხოოდ აქვთ შეთვისებული ცხოვრების აღლო და კარგად შეგნებული თანამედროვე პოლიტიკა. მათ აქვთ მკიდრო ორგანიზაცია, ბევრი ფული, რაზმი, იარაღი და ერთობა. ისინი მოქმედობენ მწყობრათ და მუშაობენ ბეჯითად საეროო მიზნის მისაღწევათ. სომეხები დიდიან-პატარიანათ გამსჭვალული არიან ეროვნულ შემეცნებით. ჩვენ ქართველები კი ყოველივე ამას მოკლებული ვართ; რაც ძლიერ აფერხებს ჩვენს ეროვნულ ლტოლვას.

შგონებ დროა ჩაუფიქრდეს ქართველი ვრი ამ ჩვენი მეზობლებას მოკნედებას, დროა ვავიღვიძოთ და ვიმოქმედოთ კულტურული საშეაღეებით ფხიზლად და ერთსულლოვნად, თუ კი გვსურს შევინარჩუნოთ ჩვენი ძვირფასი მამული და ეროვნული არსებობა.

ზრიად საჯლოლისხმოა ის, რომ ჩვენს დედაქალაქ ობილისში სომეხები ისე გაძლ იერდენ, რომ ჩაიგდეს ხელოში თითქმის მთელი ვაქრობა-მრეწველობა და ქალაქის თვითმართველობა. შუაგულ მართლში მეფე შახტანგ გორგასლანის მიერ აგებულ ქალაქში გადმოხვეწილი სომეხები გადაიქცენ მასპინძლად და ქართველებისთვის ნასუფრალიც კი ენანებათ... ამაზე მეტი დამცირება განა შეიძლება?! აი საქამდე მიგვიყვანა ჩვენმა უგნურებამ და ბედოვლოთობამ!..

შიმეორებ, მიუხედავთ 116 წლის საშინელ ექსპლოტაციისა, რასაც ეწვეიან სომეხები ქართველი ერის მიმართ, ჩვენი ინტელიგენციის დიდი უმეტესობა კიდევ ბურუსშია ვახეული, დღემდი ვერ იცნობს ამ ხალხს და ვერ მზერს მის ფარულ პოლიტიკას და მისწრაფებას. საკვირველია, რომ ჩვენი წინაპრები უკეთ იცნობდენ სომეხებს ვიდრე ჩვენ. აი რა აზრის იყო მათ შესახებ, მაგ., ივერიის უკანასკნელი მეფე შიორგი XII.

„სომეხნი გაბნეულნი სპარსეთსა, ოსმალეთსა და სხვა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზრდილობითა; უქონელნი მამულისა არიან უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილის მომქმეთადმი მათისა. მრი ესე ახალ ისრაილად (ურიად) წოდებული იქმნა. ვაქარი მსყიდავი ცრუ,

უპირო და უპურო, ერთგული მისი ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიც მას შეისყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქრითა. ღვეთ აღმაშენებელი, რომელმანცა შეიხიზნა იგინი და დაასახლა ზორსა, თვით ჩანან, ოდეს იხილა გარყვნილი თესლი სოდომელთა ცოდვით, რომელმაც წარწყმინდა ბაბილონი და დაუკარგა მეფობა სომეხთა... მახუშტის აღწერით სომეხმა შორღანა შეიღმა გასცა მეფე სვიმონ და შთაადლო თურქთა ტყვეობასა... სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტი (გროში), ერთ თვეზე გახდის ერთ თუმნად; ჩვენვე მოგვატყუებს და ჩვენითვე გამდიდრდება. აღვიღათ გამტემი ქვეყნისა სომეხი ერთ გროშზე გაჰყიდის მეფესა და ბეფობასა. აქა და სხვათაცა ქვეყანაში არა აქვთ რა შესატყუარი გულსა, არცა კოში მამაპაათო, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი წინაპართა, არცა დროშა, არცა მატური მეფეთა. დღესაც მოსაცდუნებლათ სპარსთა და თურქთა. სადაც არიან გაბნეულნი, მარადის მოვისყიდით ჯაშუშთ სომეხთა უნებურთა და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდიან ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდათ საგნოა ჩემის სამეფოსათვის თესლი ესე გაბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნოებითა, ენითა, ზნეობითა და უცხოთა ნათესაობითა. მითარცა ვაქარნი საქირონი არიან. ქვეყნისა მცხოვრებნი დიდათ საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეორეზნი, მხდალნი და მყურებელნი საწუთროისა, სადა და ოდეს დაედევნენ და ვისა ბიეხბრონ: მსმალსა ანუ შიზილბაშსა. თვით უპატივცემულესი მათ შორის ჩემს კარზე, პატრეს სცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მათ თაყვანს სცემენ.“ (იხ. „სტოვრება მეფე ბიორგი XIII-სა“, გვ. 176-179, თხზულება პლ. იოსელიანის.)

ამ სიტყვებს განმარტება არ ექვირება.

მართველი ერის წინ ამართულა ორი საშინელი საფრთხე: ერთი უქედის მის მდიდარ კულტურის წაშლას, შოთა რუსთველის ღვთაებრივ ენის მოსპობას და სრულ გადაგვარებას, მეორე კი ემუქრება მამაპაათა სისხლით მორწყულ მიწა-მამულის, მის ტურფა სამშობლოს წართმევას და თვით ერის ეკონომიურათ დაპყრობას. მგონებ დროა გაახილონ თვალი ქართველებმა, შეიგნონ საშინელი ტრადიციი, და საერთო ძალით დასძლიონ ეს დიადი განსაცდელი ახალი ისტორიის მიერ მის დასაღუპავათ მოვლენილი. მართველმა ერმა გაუძლო ათასი წლობით მქროლავს ისტორიის უცნაურ გრიგალს, იგი გადაურჩა უვნებელი კაცობრიობის რისხვას ლანგთემურს, ის გაუმკლავდა ირანის ლომს შაჰ-აბაზს, მან განიცადა წარსულ საუკუნეში უსაშინელესი წამებანი და მოვიდა ლალი, ცოცხალი და უპოვარი, მაშ გვწამს, რომ ღირსეული შეილი ამირანისა დღეს ამ უსაშინელეს ქართველში გამოვა გამარჯვებული და განახლებული ვით ზღაპრული ფენიქსი ცეცხლის აღში ამოვლებული.